T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİ İDEOLOJİLERİ: DEMOKRASİ VE EKONOMİ TEMEL KAT0EGORİLERİ EKSENİNDE PARTİ PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESİN HAMDİ DİNÇER

ANABİLİM DALI: KAMU YÖNETİMİ

KOCAELİ
2006

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİ İDEOLOJİLERİ: DEMOKRASİ VE EKONOMİ TEMEL KAT0EGORİLERİ EKSENİNDE PARTİ PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESİN HAMDİ DİNÇER

ANABİLİM DALI: KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI: SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

TEZ DANIŞMANI: DOÇ.DR. H. EMRE BAĞCE

KOCAELİ
2006

SUNUŞ

Türkiye'de 1945 yılında başlayan çok partili siyasal yaşam birçok seçime sahne olmuştur. Hem bu seçimler hem seçimlere katılan siyasal partiler ve bu siyasal partilerin siyasi ideolojileri bir çok araştırmanın konusu olmuştur.

Bu çalışma, yüksek lisansın ilk yılında Doç. Dr. Emre Bağçe ile siyasal ideolojiler ve siyasal yaşamın vazgeçilmez parçası olan siyasal partilere ilişkin yaptığımız sohbetlerde beni yönlendirmesinin bir devamı olarak ortaya çıktı. Sohbetlerimiz sırasında siyasal partilerin demokratik ve ekonomik değerlerine ilişkin analizlerimiz siyasal partilerin ideolojilerini belirlemede önemli bir kaynak teşkil etti ve tezin konusunu ve ayrıntıları belirlememizde etkili oldu.

Tezin özgünlüğünü sağlamak için siyasal partilerin ideolojileri, programları üzerinden, sayısal bir analiz tekniği olan içerik analizine tabi tutuldu. Özellikle ikinci bölümde 'Parti Programları Analiz Yöntemi, Değerleri ve Sonuçları' kısmında bu bilgilere yer vermeye çalıştım.

Aylar süren bu çalışma boyunca göstermiş olduğu titizlik ve sabırdan dolayı Doç. Dr. Emre Bağçe'ye teşekkürü bir borç bilirim.

İzmit, Temmuz 2006 Esin Hamdi DİNÇER

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİ İDEOLOJİLERİ: DEMOKRASİ VE EKONOMİ TEMEL KAT0EGORİLERİ EKSENİNDE PARTİ PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
ÖZET ii
ABSTRACT iv
KISALTMALAR v
TABLOLAR vi
GRAFİKLER viii
GİRİŞ 1

I. SİYASAL PARTİLER, İDEOLOJİLER VE İÇERİK ANALİZİ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE 4

A. SİYASAL PARTİLER VE PARTİ PROGRAMLARI 4

1. Parti ve Siyasal Parti 4
2. Siyasal Parti Tipolojileri 7
   a. Kadro ve Kitle Partileri 7
   b. Bireysel Temsil Partileri ve Sosyal Bütünleşme Partileri 8
   c. Hepsini Yakala Partileri 8
   d. Seçimlere Dönük-Profesyonel Partiler 9
   e. Kartel Partileri 9
   f. Modern Kadro Partileri 10
3. Siyasal Parti Programları 10

B. İDEOLOJİ KAVRAMININ TARİHSEL ARKAPLANI VE BAŞLICA SİYASAL İDEOLOJİLER 11

1. İdeoloji Kavramının Tarihsel Kökenleri ve Dönüşümü 12
   a. 18. Yüzyıl: İdeolojilerin Doğuşu 12
   b. 19. ve 20. Yüzyılda İdeoloji 17
2. Başlıca Siyasal İdeolojiler: Ana Temalar, İdeolojiler Arası Süreklilik ve Kopuşlar 28
   a. Liberalizm 28
   b. Muhafazakârlık 34
   c. Milliyetçilik 42
   d. Faşizm 45
   e. Sosyalizm 49
   f. Sosyal Demokrasi 53

C. İÇERİK ANALİZİ: TANIM, TARİHÇE VE LİTERATÜR 56

1. İçerik Analizinin Tanımı 57
2. İçerik Analizinin Tarihçesi 59
3. İçerik Analizi Literatürü 61

II. TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLER VE İDEOLOJİLERİ: PARTİ PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ 64

A. DEMOKRASİ VE EKONOMİ EKSENİNDE TEMEL VE ALT KATEGORİLER 64

1. Demokrasi Temel Kategorisi.....66
2. Ekonomi Temel Kategorisi.....69

B. İÇERİK ANALİZİ EKSENİNDE PARTİ PROGRAMLARINDA DEMOKRASİ VE EKONOMİ 73

1. AKP Programında Demokrasi ve Ekonomi 73
2. ANAP Programında Demokrasi ve Ekonomi.....76
3. BBP Programında Demokrasi ve Ekonomi 79
4. BTP Programında Demokrasi ve Ekonomi 82
5. CHP Programında Demokrasi ve Ekonomi.....85
6. DSP Programında Demokrasi ve Ekonomi 88
7. DYP Programında Demokrasi ve Ekonomi 91
8. EMEP Programında Demokrasi ve Ekonomi 93
9. GP Programında Demokrasi ve Ekonomi 96
10. İP Programında Demokrasi ve Ekonomi.....99
11. MHP Programında Demokrasi ve Ekonomi 102
12. ÖDP Programında Demokrasi ve Ekonomi.....104
13. SP Programında Demokrasi ve Ekonomi.....106
14. TKP Programında Demokrasi ve Ekonomi 109
15. YP Programında Demokrasi ve Ekonomi.....111

SONUÇ.....115

EKLER 122

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....172

ÖZET

Siyasi partiler, siyasal yaşamın önemli birer parçası olarak demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasal partilerin siyasal yaşamda bulunma koşulları önemli olduğu kadar, bu yaşama katılma gerekçeleri de oldukça önemlidir. Bu gerekçeler her bir siyasal partinin ideolojik tutumu temelinde şekillenir. İdeolojik tutumlara ilk elden ulaşılabilecek kaynak ise şüphesiz partilerin her konuda fikirlerini öz biçimde ifade ettikleri parti programlarıdır. Çalışmada geniş anlamda, Türkiye'de siyasal yaşamın önemli bir parçası olan siyasal partilerin, programları aracığıyla ideolojileri incelenmiştir. Esas olarak, siyasal partilerin ekonomi ve siyaset algılayışları ve demokrasi kavrayışlarının boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre Türkiye'de yapılan son genel seçimlere (3 Kasım 2002) katılmış olan ve halen faaliyetlerini sürdüren siyasal partilerin, programları aracılığıyla, siyasal ideolojilerindeki demokratik ve ekonomik değerlere verdikleri önem saptanarak partilerin siyasal ideolojilerinin tespit edilebileceği görüşü savunulmaya çalışılmaktadır.

Tezin ilk kısmında, 'siyasal partiler, ideolojiler ve içerik analizi: kavramsal ve kuramsal çerçeve', ilk olarak siyasi partiler ve parti programları ele alındı. Bu başlık altında siyasi partiler hakkında kavramsal bir çerçeve, partilerin işlevleri hakkında genel bilgi verildi ve parti programlarının işlevine kısaca değinildi. İkinci başlık olan ideoloji kavramının tarihsel kökenleri ve başlıca siyasal ideolojiler olarak belirlendi. Bu bölümde iki alt başlık altında, ideoloji kavramının tarihsel kökenleri ve dönüşümü ile başlıca siyasal ideolojiler olarak gruplandırıldı. Bu başlıkta da liberalizm, muhafazakarlık, milliyetçilik, faşizm, sosyalizm ve sosyal demokrasi, siyasal ideolojiler arasındaki süreklilik ve kopuşlar göz önünde bulundurarak, ele alındı. Son olarak birinci bölümün üçüncü başlığında çalışmanın yöntemi olan içerik analizine ilişkin tarihsel ve kavramsal bilgi ve literatür taraması konusundaki sonuçlar anlatıldı.

İkinci bölümde kavramsal çerçeveye bağlı olarak Türkiye'de faaliyet gösteren on beş siyasal parti ele alındı. Bu siyasal partilerin seçilmesinde, Türkiye'deki son genel seçimlerde (3 Kasım 2002) yer almış olmaları ve günümüzde hala faaliyetlerini sürdürüyor olmaları temel değerlendirme kıstası olarak belirlendi. Partilerin siyasal ideolojilerine ilişkin değerlendirme, programları aracılığıyla yapıldı. Partilerin siyasal ideolojilerine yönelik analizde demokratik ve ekonomik değerlere ilişkin tespitler partilerin siyasal çizgisini belirlememiz açısından önemli bir dayanak noktası oldu. Bundan dolayı, ikinci bölümün ilk başlığı 'demokrasi ve ekonomi kategorileri ve alt kategorilerin belirlenme gerekçeleri' olarak belirlendi. Araştırmanın bulguları ise ikinci

başlıkta ele alındı. Bu bağlamda, temel ve alt kategorilerin siyasal partilerin programlarında aldıkları konum, sayısal sonuçlarla ve grafiksel ifadelerle ortaya kondu. Sayısal veriler ve grafikler ışığında her bir siyasal partinin ideolojik tutumu da yine bu başlık altında yorumlandı.

Sonuç olarak, bu tez çalışması Türkiye'de, özellikle son seçim döneminde, faaliyet göstermiş bulunan siyasal partilerin ideolojik tutumlarını, siyasal partilerin kendi programları aracılığıyla yeniden sınıflandırmayı ve böylece partilerle ilgili yerleşik ve yaygın algılayışların ne derece geçerli olduğunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda tüm veriler ele alındığında Türkiye siyasal yaşamında, faaliyetlerini demokratik yaşamın önemli bir parçası olan seçimler aracılığıyla sürdüren siyasal partiler, dört temel sınıflandırma içinde gruplandırılabilmektedir. Bu gruplardan ilki, radikal demokrasi geleneği içinde yer alan değerleri kabul eden, aynı zamanda ekonomik liberal değerleri kapitalist ekonomi sistemine bağlı bir şekilde kabul eden AKP ve CHP'nin oluşturduğu grup yer almaktadır. İkinci grupta siyasal ideolojisini muhafazakârlık çerçevesinde belirlemiş olan ve kapitalist ekonomiyi, ekonomik liberalizme bağlı olarak kabul eden ANAP, BBP, BTP, DSP, DYP, GP, MHP ve SP bulunmaktadır. Üçüncü grupta parti programlarında demokrasi temel kategorisi içinde yer alan radikal demokrasi alt kategorilerinden uzak görüşler sunmuş olan ve parti programlarında sosyalist ekonomiye ilişkin alt kategorileri önemli bir yer ayırarak kullanan EMEP, İP ve TKP bulunmaktadır. Son olarak ÖDP tek başına bir grup oluşturmaktadır. ÖDP radikal demokrasiye ilişkin alt kategorileri olumlarken sosyalist ekonomiye ilişkin alt kategorileri reddetmektedir.

ABSTRACT

Political parties, as essential parts of political life, are requisite elements of democracies. Parties' conditions within political life as well as their reasons for joining to the political life are important. What figures these reasons is the ideological standpoint of each party and this ideological standpoint is crystal clear in their programs. Aim of this study is to reveal the ideologies of the parties in Turkey throughout their party programs. This will enable us to determine the objectives and outcomes of constituting a political party.

In the introductory chapter, the concept of ideology is evaluated in depth in order to make clear the theoretical framework of the study in which I employed the concept of ideology as a fundamental item. Historical look at the evolution of the concept directed me to formulate two general subtitles: first is about the eighteenth century origins and later development of the concept; second, on the other hand, is about the forms of ideology and its manifestations in political life. This subsection, dealing with very popular terms like liberalism, conservatism, nationalism, fascism, socialism and social democracy, targeted to generate some groupings by taking the continuities and ruptures into account.

Fourteen political parties in Turkey are examined in the course of this theoretical background. These parties in my sample group are chosen because they did join the last general elections (that is 3 November, 2002 elections) and they still continue their political lives. Evaluation related to their political ideologies is done solely by looking at their party programs. Democratic and economic assessments of these parties are the most determining baseline of my research. Accordingly, a second title is determined, that is 'constitution of primary and secondary categories with respect to democracy and economy indexes.' Findings of the research are disclosed under the third title. Using the numerical results and graphic schemes I endeavored to expose the position of primary and secondary categories within the programs of the parties.

Consequently this study, particularly focusing on the parties that participated to last general elections, aims to find out the ideological stances of political parties in Turkey and classify them within certain boundaries.

KISALTMALAR

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP : Anavatan Partisi
BBP : Büyük Birlik Partisi
BTP : Bağımsız Türkiye Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DEHAP : Demokratik Halk Partisi
DSP : Demokratik Sol Parti
DYP : Doğru Yol Partisi
EMEP : Emeğin Partisi
GP : Genç Parti
İP : İşçi Partisi
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
ÖDP : Özgürlük ve Dayanışma Partisi
SP : Saadet Partisi
TKP : Türkiye Komünist Partisi
YP : Yurt Partisi
YTP : Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR

Tablo: 1 AKP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri 74
Tablo: 2 ANAP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 76
Tablo: 3 BBP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 80
Tablo: 4 BTP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 83
Tablo: 5 CHP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri.....85
Tablo: 6 DSP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri.....88
Tablo: 7 DYP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri.....91
Tablo: 8 EMEP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri.....94
Tablo: 9 GP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri.....97
Tablo: 10 İP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri.....99
Tablo: 11 MHP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 102
Tablo: 12 ÖDP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 104
Tablo: 13 SP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 107
Tablo: 14 TKP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 109
Tablo: 15 YP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi kategori Verileri 112

GRAFİKLER

Grafik 1 AKP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 76
Grafik: 2 AKP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 76
Grafik: 3 ANAP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri 79
Grafik: 4 ANAP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 79
Grafik: 5 BBP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 82
Grafik: 6 BBP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 82
Grafik: 7 BTP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 84
Grafik: 8 BTP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 85
Grafik: 9 CHP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 87
Grafik: 10 CHP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 88
Grafik: 11 DSP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 90
Grafik: 12 DSP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 90
Grafik: 13 DYP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 93
Grafik: 14 DYP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 93
Grafik: 15 EMEP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 96
Grafik: 16 EMEP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 96
Grafik: 17 GP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 98
Grafik: 18 GP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 99
Grafik: 19 İP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 101
Grafik: 20 İP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 101
Grafik: 21 MHP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 103
Grafik: 22 MHP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 104
Grafik: 23 ÖDP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 106
Grafik: 24 ÖDP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 106
Grafik: 25 SP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 108
Grafik: 26 SP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 109
Grafik: 27 TKP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 111
Grafik: 28 TKP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri. 111
Grafik: 29 YP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri. 113
Grafik: 30 YP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri 114
Grafik: 31 ANAP, DYP, DSP, GP, MHP, SP'nin Karşılaştırmalı

Demokrasi Verileri 117
Grafik: 32 ANAP, DYP, DSP, GP, MHP, SP'nin Karşılaştırmalı
Demokrasi Verileri. 118
Grafik: 33 AKP ve CHP'nin Karşılaştırmalı Demokrasi Verileri. 119
Grafik: 34 AKP ve CHP'nin Karşılaştırmalı Demokrasi Verileri. 119
Grafik: 35 EMEP, İP, ÖDP ve TKP'nin Karşılaştırmalı Demokrasi Verileri.....120
Grafik: 36 EMEP, İP, ÖDP ve TKP'nin Karşılaştırmalı Demokrasi Verileri.....121

GİRİŞ

Robert Dahl demokrasiyi demokrasi idealinden ayırır. "Polyarchy" adını verdiği gerçek demokrasiyi, bir yurttaş grubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verilmesi olarak tanımlar. Bu tanımdan hareketle demokratik sistemleri temel olarak çoğunlukçu ve oydaşmacı demokrasi modelleri olarak ikiye ayırır. Bu iki model arasındaki farklardan önemli bir tanesini demokratik modeller içinde bulunan siyasal partilerin sisteme katılış biçimleri oluşturur. Dahl, katılış biçimleri arasındaki farkı iki partili ve çok partili sistem olarak ifade eder. İki partili sistem, çoğunlukçu demokrasi modelinde daha fazla oy alan iki partinin parlamentoda temsilini sağlayan bir demokrasi modeliyken, çok partili sistem, oydaşmacı demokrasi modelinde birbirinden farklı sosyal sınıf veya kültürlerin parlamentoda temsiline olanak sağlayan sistem olarak ortaya konulur. Bu bağlamda, siyasal partiler, yaptığımız demokrasi tanımıyla birlikte, demokrasi modelleri içinde yurttaş grubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilmek amacıyla var olması elzem olan kurumlardır.[1]

Türkiye 1945 yılından itibaren çok partili sisteme geçiş sürecine girmiş ve 1950 yılındaki seçimlerle Türkiye'de iktidar ilk kez değişmiştir. Türkiye'de demokrasi bu dönemden itibaren günümüze değin üç kez kesintiye uğramıştır. Demokrasinin kesintiye uğradığı her dönemde birçok siyasal parti ya kapatılmış ya da faaliyetine ara vermek zorunda kalmıştır. Bu durum Türkiye'de demokratik model her ne olursa olsun demokratik değerlerin tam olarak benimsenmemiş olduğunun açık bir göstergesidir. Demokratik değerler tam olarak benimsenmemiş olsa da siyasal partilerin Türkiye'deki demokrasisi için de vazgeçilmez bir unsur olduğu ise göz ardı edilemez. Diğer yandan da siyasal partilerin, siyasal sistem içerisindeki çizgilerini belirlemenin önemli bir yolu siyasal partilerin demokratik değerlere ne kadar önem verdiğini belirlemekten geçmektedir. Demokratik değerleri gerçekleştirmenin önemli bir ayağı ise siyasal partilerin, ekonomik sistemlere ilişkin tutumlarını belirlemekten geçer. Tüm bunlarla birlikte siyasal partilerin

[1] Robert Dahl, *Çağdaş Demokrasiler*, Ankara: Yetkin Yayınları, Yıl Yazmıyor, s. 10-11

ekonomik ve demokratik değerlere ilişkin tutumlarını ilk elden ulaşabileceğimiz kaynaklarının da partilerin programlarının olacağı açıktır.

Bu çalışmanın temel amacı da Türkiye'de yapılan son genel seçimlere (3 Kasım 2002) katılmış olan ve halen faaliyetlerini sürdüren siyasal partilerin, programları aracılığıyla, siyasal ideolojilerindeki demokratik ve ekonomik değerlere verdikleri önemi saptamak ve onlar üzerinde yorum yapmaktır.

Çalışma Türkiye siyasal hayatında faaliyet gösteren bütün partileri ele almayıp yapılmış olan son genel seçimlere dahil olan on beş partiyle sınırlandırılmıştır. Partilerin tamamı, yaratacağı zaman probleminden dolayı araştırmamızın konusu haline getirilmemiştir. Türkiye'deki son genel seçimlere on yedi siyasal parti katılmış olmasına karşın on beş parti araştırmaya konu edilmiştir. Siyasal partilerden DEHAP'ın kapatılması, YTP'nin ise kendini feshetmiş olması nedeniyle çalışmamızın dışında tutulmuşlardır. EMEP ise son seçimlere DEHAP ile katılmış olmasına rağmen DEHAP'ın kapatılmış olması ve buna karşın EMEP'in faaliyetlerine halen devam etmesi nedeniyle araştırmanın konusu olmuştur.

Araştırmada yöntem olarak içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi herhangi bir metinde bulunan söylemlere uygulanan bir takım metodolojik araç ve teknikler bütünüdür. Araştırmanın ilk bölümünün son başlığında içerik analizi ya da muhteva analizi olarak kullanılan bu yöntemin içeriğine ilişkin bilgi verilmiştir ve kullanılma nedeni ortaya konmuştur. İçerik analizi yöntemi, araştırma içinde ele alınan demokratik ve ekonomik değerlere ilişkin sayısal bir değerlendirmeyi amaçlaması nedeniyle tarihsel bir analizden tamamıyla bağımsızdır. Bu nedenle sosyal ve siyasal tarihin siyasal parti programlarına ilişkin yapacağı etki ile ilgilenilmemiştir. Bu durum araştırma sonucunda parti ideolojilerine ilişkin yapılacak tespitlerin tamamen sayısal analiz teknikleri çerçevesinde belirlenmesine neden olmaktadır. Buna karşın bu sayısal verilerin değerlendirildiği kavramların ortaya konmasında ciddi bir araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda sosyal ve siyasal tarih, kavramların belirlenme aşamasında kısıtlı da olsa yararlanılan bir alan olmuştur.

Sınırlılıklarına rağmen bu çalışma, son dönem genel seçimlerine katılan siyasal partilerin ideolojik yapılarının belirlenmesiyle Türkiye siyasal hayatının son dönemine ilişkin verdiği bilgilerle önemli bir çalışmadır.

I. SİYASAL PARTİLER, İDEOLOJİLER VE İÇERİK ANALİZİ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölüm, üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta siyasal partilere ilişkin tanımlar, parti tipolojileri, genel olarak siyasal parti işlevleri ve daha özelde siyasal partilerin programlarının işlevleri hakkında bilgi verilecektir.

İkinci başlık, 'İdeoloji kavramının tarihsel kökenleri ve dönüşümü', ikinci başlık 'siyasal ideolojiler: ana temalar ve ideolojiler arası süreklilik ve kopuşlar' olarak belirlenmiştir. İlk başlık altında ideoloji kavramının, ortaya çıkışından günümüze dek geçirdiği değişiklikler, farklı yorumlar ele alınmaktadır. Bu yorum ve değerlendirmeler tarihsel düzlemde bölümlenerek değerlendirilmektedir. İlk olarak '19. ve 20. yüzyıl öncesinde ideoloji kavramı' alt başlık olarak ele alınırken, son olarak '19. ve 20. yüzyılda ideoloji' başlığında ideoloji tartışmasında günümüze dek yapılan tartışmalar ele alınmaktadır.

Üçüncü başlıkta 'siyasal ideolojiler', alt başlık halinde incelenmektedir. Üçüncü maddenin alt maddelerinden her birini meydana getiren temel nitelikler sıralanmakta, birbirleri arasında bulunan ilişkiler ortaya konmaktadır. Sırasıyla siyasal ideolojiler, liberalizm ve muhafazakârlık, milliyetçilik ve faşizm, sosyalizm ve sosyal demokrasi olarak belirlenmiş, birbirleri arasındaki ilişkiler bir sonraki bölüme de yardımcı olacak biçimde, temel özellikleri belirlenerek, ortaya konulmuştur.

A. SİYASAL PARTİLER VE PARTİ PROGRAMLARI

Bu bölümde parti ve siyasal parti tanımlanacak genel olarak parti tipolojilerinin neler olduğuna dair bilgi verilecek ve son olarak da siyasal partilerin programlarınının işlevine değinilecektir.

1. Parti ve Siyasal Parti

Çeşitli tanımları olmakla birlikte siyasal partiler, bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar olarak tanımlanabilir. Maurice Duverger'e göre siyasal parti, yurt düzeyine yayılan örgütlü grupların birleşmeleriyle ortaya çıkan bir kurumdur. Bu siyasal kurumda seçmenler taraftarlar üyelere,

üyeler militanlara tabidir. Max Weber ise siyasal partiyi şu şekilde ele alır: siyasal parti, birleşikliğe yönelik toplumsal ilişkileri, özgür bir biçimde bir bağımlılığa sokmayı öngörürler. Amacı kurumlaşmış grubun (parti) liderlerine bir ideali gerçekleştirmek ya da militanlarına maddi olanaklar sağlamak için iktidarı almaktadır. Raymond Aron partiyi, düzenli ve devamlı bir örgüt içinde, kişileri iktidar olmak, yani onu elde etmek ve korumak amacıyla birleşmesi olayı olarak yorumlamaktadır.[2]

Demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez öğesi olan siyasal partileri, diğer siyasal örgütlerden veya baskı gruplarından ayıran birtakım özellikler bulunur. Buna göre siyasal partilerin dört temel niteliği, onları benzer siyasi örgütlerden veya topluluklardan ayırmaktadır:[3]

- Siyasal partiler iktidarı doğrudan ele geçirmeye çalışırlar.
- Siyasal partiler resmi üye tabanına dayanır.
- Siyasal partiler hem özel konularda, hem de toplumun ve ülkenin bütününü ilgilendiren konularda politikalara sahiptir.
- Siyasal partiler, ölçüsü değişmekle birlikte, ortak bir ideolojik kimlik ve siyasal tercihlere sahip insanların oluşturduğu bir örgüttür.

Siyasal partilerin siyasal yaşamın önemli ve vazgeçilmez bir öğesi olmasını sağlayan bu sayılan özelliklerinin yanında sahip oldukları işlevleridir. Buna göre siyasal partilerin şu işlevleri yerine getirdiğini söyleyebiliriz:[4]

Temsili demokraside temsil siyasal partinin önemli bir İşlevi olmaktadır. Temsili kurumsallaştıran siyasal partilerdir. Bu yüzden siyasal partilerin asli işlevi, halkı temsil etmektir. Temsil, siyasal partilerin hem üyelerinin, hem de seçmenlerinin görüşlerini ve tercihlerini siyasal sisteme taşımaları anlamına gelir.

Siyasal Devşirme siyasal partilerin bir diğer işlevidir. Profesyonel siyasetçiler, siyasal partilerin içinden çıkmakta veya onlar aracılığıyla siyaset sahnesine taşınmaktadır. Siyasal partilerin gördüğü bu işleve siyasal devşirme adı verilmektedir. Siyasal devşirme sistemi partilerin kendi içlerinde uyguladıkları aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşmektedir.

---

[2] Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş,* İstanbul: Der Yayınları, Geliştirilmiş 6. Basım, 1999, s. 416.
[3] Mümtaz'er Türköne, *Siyaset*, İstanbul: Lotus Yayınları, 1. Basım, 2002, s. 254
[4] Türköne, *a.g.e.,* s. 255.

Politikaları belirleme işlevi bir diğer işlevdir. Partiler, toplumun değişik kesimlerinin istek ve tercihlerini derleyerek siyasal sisteme aktarmaktadır. Toplumun söz konusu talepleri kendi içinde oldukça dağınık bir görünüm arz etmektedir. Bu taleplerin uygulamaya geçirilmesi için belirli bir biçimde formüle edilmeleri, yani politikalara dönüştürülmeleri gerekmektedir. siyasal partiler, amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli plan ve programı oluşturarak siyasi sistem içinde dolaşıma sokarlar. Bunlar aynı zamanda siyasal partinin iktidara geldiği zaman uygulamayı taahhüt ettiği programı oluşturmaktadır.

Menfaatleri birleştirme işlevi siyasal partilerin politikaları birleştirme işlevi ile birbirine sıkı sıkıya bağlı işlevidir. Buna göre partiler toplumun belirli kesimlerinin ulaşmak istediği amaçları formüle etmekle kalmaz; bu eksende çeşitli grup ve kuruluşların siyasal sistem karşısındaki çıkarlarını biraraya getirir ve bunları ifade ederek birer genel siyaset alternatifine dönüştürür. Farklı menfaatler, bu şekilde azınlıkta kalmaktan kurtulur, genel bir mutabakat içinde kendisini ifade etme olanağı yakalar.

Siyasal sosyalleşme ve sosyal mobilizasyon siyasal partilerin bir diğer işlevidir. Buna göre, siyasal partiler aynı zamanda toplum için bir siyasal sosyalleşme aracıdır. Bireylerin siyasal sisteme katılmaları, siyasal bilinç ve kanaatlerinin oluşmasında siyasal partiler bir aracı kurum olarak devreye girmektedir. Siyasal sistemin nasıl işlediğini öğrenmek, iktidar oyununun kuralları hakkında fikir sahibi olmak ve siyasete katılmanın ve müdahil olmanın yolları hakkında bilgi sahibi olmak, siyasal partilerin yerine getirdikleri işlevler arasındadır. Siyasal sosyalleşme, mevcut siyasi kültürün benimsenmesi ve sürdürülmesinin yanında yeni değer ve inançların yaratılması sürecini de kapsamaktadır.

Hükümetin organizasyonu siyasal partilerin işlevlerinin sonuncusudur. Siyasal partiler, yasama ve yürütme organının sahipleridir. Partiler oluşturdukları program ve politikalarla yasama ve yürütme organlarını biçimlendirir; devletin karmaşık mekanizmasına bir yön ve biçim verirler. Sonuçta ise, doğrudan doğruya yasama ve yürütme sorumluluğunu üstlenirler.

2. Siyasal Parti Tipolojileri

Siyasal partiler arasında çeşitli yönlerden farklılıklar vardır. Partiler, değişik tiplere ayrılabilir. Yapılan bu ayrımlara göre başlıklar şu şekilde sıralanabilmektedir: a-) Kadro Partileri ve Kitle Partileri b-) Bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri c-) Hepsini yakala partileri d-) Seçimlere dönük ve profesyonel partiler e-) Kartel partileri f-) Modern kadro partileri

a. Kadro Partileri ve Kitle Partileri

Bu ayrım Maurice Duverger tarafından 1951 yılında yapılmıştır. Bu ayrımdaki iki tip parti arasındaki fark hitap ettikleri seçmen kitlesinin büyüklüğü değil, yapı farkıdır.

Kadro partileri, geleneksel statü liderliğine dayanan, seçkinci, kişisel ilişkiler ağına bağlı parti tipidir. Kadro partisi için önemli olan üye sayılarının artırılmasından ve geniş halk kitlelerinin örgütlendirilmesinden çok seçkinlerin bir araya getirilmesidir. Toplumda itibar sahibi kişiler aday listesine yerleştirilmekte, bu kişilerin ismi etrafında kampanya yürütülmektedir. Bu partilerin etkinlikleri genel kural olarak seçim dönemi ile sınırlıdır. Bu yüzden bu partilerde güçlü bir parti teşkilatlanması yoktur. Kadro partileri için doktrin ve ideolojiye ilişkin sorunlar ikinci plandadır. Bu partilerde üyelikler de genellikle çıkara veya alışkanlığa dayanmaktadır ve parti finansmanı partinin üzerinde yükseldiği belirli kliklerden alınan bağış ve yardımlarla sağlanmaktadır.

Kitle partileri ise geniş üye tabanına sahip partilerdir. Bu partiler finansmanlarını üyelik aidatlarıyla sağlayan ideolojik karakteri güçlü partilerdir. Parti içi rekabet, kadro partilerinde görüldüğünün aksine, belirli klikler arasında değil belirli siyasal eğilimler arasında olmaktadır. Güçlü ve genellikle oligarşik eğilimler gösteren bir parti teşkilatlanmasına sahiptirler ve faaliyetleri seçim zamanlarıyla sınırlı değildir.[5]

[5] Türköne, *a.g.e.,* s. 261

b. Bireysel Temsil Partileri ve Sosyal Bütünleşme Partileri

Sigmund Neuman'a ait olan bu sınıflamaya göre; temsil partilerinin nihai amacı seçimlerde mümkün olduğunca çok oy almaktır. Bu partiler kamu oyunu değiştirmeyi değil, bir biçimde etkilemeyi, olduğu gibi yansıtmayı ve temsil etmeyi istemektedir. Bu bakımdan temsil partileri "hepsini yakala partilerine benzetilebilir. Çünkü temsil partileri de tıpkı "hepsini yakala" partileri gibi oy oranını yükseltmek için pragmatik politikalar yürütme eğilimindedirler. Temsil partileri gibi partilerin varlığı, siyasetçileri ne pahasına olursa olsun iktidar peşinde koşan bir grup olarak gören rasyonel seçim modellerine güç vermiştir.

Bütünleşme partileri ise, tahmin edileceği üzere, temsil partilerinin zıddı bir konumdadır. Bu partiler, siyasal strateji belirlerken temsil partilerinin yaptığı gibi reaktif değil proaktif durumdadır. Bütünleşme partileri kitleleri basit bir biçimde temsil etmeyi değil, onları mobilize etmeyi, eğitmeyi siyasal açıdan sosyalleştirmeyi istemektedirler.

c. Hepsini Yakala Partileri

Kavram Duverger'in kadro ve kitle partileri arasında yaptığı sınıflama kadar önemlidir. Otto Kircheimer'in yaptığı bu kavramsallaştırma doğrultusunda ele alınıp incelenmiştir. Kircheimer bu parti tipolojisini, ulaşabileceği en yüksek oy ulaşabilmek için ideolojik bagajlarını boşaltan partileri ifade etmek için kullanmıştır. Bu kavramı kullanırken Kircheimer'in aklında Alman Hıristiyan Demokratik Birlik (CDU) bulunuyordu; ancak "hepsini yakala" partilerinin tipik örnekleri olarak ABD'deki Cumhuriyetçi ve Demokrat Partiler gösterilebilir. Hepsini yakala partileri, belirli toplumsal kesimlerin veya sınıfların sözcüsü olmaktan çok tüm ulusun sözcülüğünü yapmak isteyen, finansmanını hem kamusal hem özel pek çok kaynaktan sağlayan, üyelerden çok liderlerin etkin olduğu ve askın bir ideolojik karakter taşımayan bir örgütsel yapıya sahip olan partilerdir. [6]

[6] Türköne, *a.g.e.,* s. 261

d. Seçimlere Dönük- Profesyonel Partiler

Kavramın ilk kullanıcısı Panebianco'dur. Panebianco bu kavramı; Kirchemier'in tipolojisinde gördüğü aksaklıkları gidermek amacıyla geliştirmiştir. Panebianco'nun gördüğü ve tamamlamaya çalıştığı aksaklık örgütsel alandadır. Panebianco'nun "seçimlere dönük-profesyonel parti" kavramı, "kitlesel bürokratik partiler" kavramı ile ilişkilidir. Hem "kitlesel bürokratik partiler" hem de "seçimlere dönük profesyonel partiler" birer ideal tip olarak değerlendirilmiştir. Panebianco'nun kitlesel bürokratik partiler dediği şey, Duverger'in kitle partisine ve Neumann'ın bütünleşme partilerine tekabül eder; ideolojik karakterli, güçlü bir teşkilatlanmaya sahip, finansmanını üye aidatlarından sağlayan bir yapıya sahiptir. "Seçimlere dönük- profesyonel partiler" ise, ideolojinin hakim olmadığı, profesyonellerin teşkilat içinde baskın olduğu, finansmanını belirli çıkar grupları ve devlet yardımları vasıtasıyla sağlayan partilerdir.[7]

e. Kartel Partileri

Kartel parti, Katz ve Mair'in yaptığı kavramsallaştırma çerçevesinde şekillenmiştir.

Katz Mair'e göre, kartel partinin doğuşunda siyasi partiler ile üyeleri arasında ortaya çıkan güven bunalımı etkin olmuştur. Finansmanlarını üye aidatları ile sağlayan siyasi partiler, zayıflayan örgütsel yapıların bir sonucu olarak üyelerinin partiye olan sadakatinden şüphe duymaya başlarlar. Bunun sonucunda partilerin devlet yardımlarından yararlanma istek ve eğilimleri artar. Bir süre sonra siyasi partiler devlete gittikçe daha çok bağımlı hale gelirler. Kartel partileri dağınık ve geniş bir seçmen kitlesini cezp etmeye çalışan, özellikle seçim kampanyalarında yapılan harcamalarla kendisini göstermek isteyen, yönetim konusundaki maharetine vurgu yapan, üyeleri ile bağı ve örgütsel yapısı son derece zayıf olan partilerdir.[8]

---

[7] Türköne, *a.g.e.,* s. 262
[8] Türköne, *a.g.e.,* s. 262.

f. Modern Kadro Partileri

Ruud Koole'ye ait bir sınıflandırmadır. Anlaşılacağı üzere, Koole'nin geliştirdiği bu parti tipi, Duverger'in kadro partilerinden hareketle oluşturulmuştur. Koole bu tipolojiyi Hollanda'daki parti yapılanmasına bakarak kurgulamıştır. Koole, Hollanda'daki siyasi partilerin modern kadro partileri olarak düşünülmesi gerektiğini; çünkü bu partilerin üye olarak kaydettikleri taraftar oranının çok düşük olduğunu belirtir. Modern kadro partilerinin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: 1-) Profesyonel lider grubunun hakimiyeti (özellikle parlamentodaki partilerde) söz konusudur. Ancak bu gruplar parti tabanına hesap verirler. 2-) Düşük üye ve seçmen oranı söz konusudur. Bununla birlikte varolan üyeler hem parti finansmanı hem de aday belirleme süreçleri açısından önemli görülür. 3-) Seçmenlere dönük, güçlü ve geniş bir yönelme söz konusudur. 4-) Parti içi disiplini sağlamaya dönük dikey bir örgüt yapısı vardır. 5-) Parti finansmanı hem üyelerin ağış ve aidatlarına hem de devlet yapılarına bağlıdır.[9]

3. Siyasal Parti Programları

Siyasal partilerin işlevlerinden bahsedilirken siyasal partilerin politikaları belirleme işlevlerinin olduğu söylendi. Buna göre partiler, toplumun değişik kesimlerinin istek ve tercihlerini derleyerek siyasal sisteme aktarmaktadırlar. Toplumun söz konusu talepleri kendi içinde oldukça dağınık bir görünüm arz etmektedir. Bu taleplerin uygulamaya geçirilmesi için belirli bir biçimde formüle edilmeleri, yani politikalara dönüştürülmeleri gerekmektedir. Siyasal partiler, amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli plan ve programı oluşturarak siyasi sistem içinde dolaşıma sokarlar. Bunlar aynı zamanda siyasal partinin iktidara geldiği zaman uygulamayı taahhüt ettiği programı oluşturmaktadır.

Program yapma kolay olamayan bir faaliyet olup zorluğu toplum yapısının karmaşıklığından, toplumu meydana getiren kategorilerin amaç ve dileklerinin çatışmasından, dileklerin çok kez açık-seçik, akılcı bir çerçevede ortaya konmamasından ileri gelmektedir. Çoğu kez yapılacak işleri parti, tayin etmek, kamu oyuna sunmak ve, ikna etmek, sonra da uygulamaya geçirmek

[9] Türköne, *a.g.e.,* s. 263.

zorunda kalmaktadır. Ülkenin bazı sorunlarına öncelik tanınması, iktisadi kalkınmada belirli bir toplum modeli benimsemesi, tercihler yapması, toplumsal ya da kültürel alanda belirli sorunlara öncelik tanınması ya da tanınmaması, ülkenin dünya düzeyindeki ilişkilerini belirli bir çerçeve ve felsefe içinde uyarlaması; ülkenin olanaklarıyla parti görüşü arasında asgari bir uyuşum sağlaması programının ve bu programının uygulanmasının öğelerini oluşturur. Görüldüğü üzere program yapmak, programı gerçekleştirmek, günlük politikaların ötesinde iktidar-toplum ilişkilerinin belirlenmesi ve ülkenin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel yapısının uzun dönemde değişmesinde vazgeçilmez izler bırakmaktadır. Program yapma işlevini tüm partiler topluca yüklenmekte, amaçlarının tayininde anlaşmazlıklar doğmakta, iktidar mücadelesinin odak noktasını program oluşturmaktadır. İktidar partisi programı çerçevesinde çalışmalar yapar, bu programına az ya da çok sadık kalır. Bu durum muhalefet partileri de bir yandan eleştiri yapma işlevini yüklenirler diğer yandan da seçenek programı hazırlarlar.[10]

Sonuç olarak siyasal partinin ideolojik formasyonuna ilişkin en kısa ve öz biçimde bilgiyi siyasal parti programları aracılığıyla elde ederiz. Buna göre siyasal parti tanımı, tipolojileri ve programlarına kısaca değindikten sonra bir sonraki bölümde programlar aracılığıyla ilk elden öğrenebileceğimiz ideoloji ve bunun siyasal hayatta karşımıza çıkan çeşitli biçimleri hakkında bilgi verilecektir.

B. İDEOLOJİ KAVRAMININ TARİHSEL ARKAPLANI VE BAŞLICA SİYASAL İDEOLOJİLER

Bu bölümde ilk olarak ideoloji kavramı, tarihsel kökenleri incelenerek ele alınmıştır. Buna göre ilk olarak kavrama ilişkin Francis Bacon'ın idol öğretisinden itibaren, 19. ve 20. yüzyıl öncesinde yapılmış tartışmalar ortaya konmuştur. Ardından 19. ve 20. yüzyıl boyunca kavrama ilişkin yapılmış tartışmalar, düşünürler, filozofların ve politikacıların yorumları aracılığıyla ele alınmıştır. Kavramın ele alınışı sırasında düşünür ve filozofların birbirleri

[10] Çam, *a.g.e.,*s. 426.

arasında beliren bağlar ortaya konmaya çalışılmış, diğer yandan da ideolojik olanın ne anlama geldiğine ilişkin yapılan yorumlar ele alınmıştır.

İkinci başlıkta başlıca siyasal ideolojiler ele alındı. Siyasal ideolojiler ayrıntılandırılırken onları tarihsel olarak ortaya çıkaran koşullar ve birbirleri ile ilişkileri göz önünde bulunduruldu.

1. İdeoloji Kavramının Tarihsel Kökenleri ve Dönüşümü

Bu başlıkta ideoloji kavramı iki döneme ayrılarak incelenecektir. İlk olarak ideoloji kavramının doğuşunu ve ortaya çıkarken düşünür, filozof ve politikacıların kavramı ele alışı ve açıklayışı ortaya konacaktır. Bu dönemi 18. yüzyıl olarak belirlerken ikinci olarak 19. ve 20. yüzyılda kavramda meydana gelen değişimler yine düşünürlerin ele alma biçimlerinin ortaya konmasıyla açıklanacaktır.

a. 18. Yüzyıl: İdeolojilerin Doğuşu

Bu bölümde ideoloji kavramına yaklaşımlar, tarihsel süreç içinde yüklenen anlamlar, Francis Bacon'dan başlayarak anlatılacaktır. İdeoloji kavramının tarihsel arka planını ele almaya kalkışan bir kişi, bu güne kadar ki yaklaşımlara göz attığında farklı başlangıç noktaları ile karşılaşacaktır. Bu çalışmada başlangıç Francis Bacon olarak belirlendi.

Bacon, sözünü ettiğimiz idol öğretisini *Novum Organon* adlı yapıtında dile getirir. Bacon burada, dört temel puttan (idolden) söz eder. Bu putlar, soy putu ya da cins putu, mağara putu, pazar putu ve tiyatro putu olarak adlandırılır.[11] Bacon'ın bu putları ortaya koymasının felsefi temeli, onun Aristoteles'in tasımının genelden özele doğru ilerleyen ve bilimsel olduğu düşünülen görüşünü eleştirmesi üzerine kuruludur. Ona göre Aristotelesçi mantık, düşüncenin biçimsel süreciyle ve bu süreçteki doğruluk ilişkisiyle belirlenmiştir; Bacon'a göre, bu mantık, objenin içeriğine yönelmiş bilginin gerçek ilkelerini açıklamamaktadır.[12] Sözünü ettiğimiz çerçevede, Bacon'ın eleştirel yaklaşımı, varlığı konusunda şüphe duyulmayan biçimsel

[11] Francis Bacon, Neue *Organon*, Campus Verlag, Frankfurt, 1984, s. 50, Aktaran: Sinan Özbek, *İdeoloji Kuramları*, İstanbul: Bulut Yay., 2000, s. 14.
[12] Özbek, *a.g.e*., s. 13.

süreçlerin, bir kabullenme aracı olarak kullanılması üzerine düşünmeyi ifade eder.

Bacon'ın bu eleştirisi doğrudan Skolastik'in Aristotelesçi düşünceyi kullanmadaki yöntem ve sistemine yönelmiştir. O aynı zamanda bilim ve felsefe arasındaki ayrımıyla bir gelenek halinde olan bilim ve felsefenin ayrılmaz yapısını, tersi bir tutumla, belirginleştirmeye çalışmıştır. Bacon bu çerçevede, idollerin insan usu üzerinde yaratacağı derin etkileri açıklamaya çalışmıştır. Ona göre; insan usu saf bir ışık değildir; aksine; istençlerin ve duyguların etkisi altındadır.[13] Burada önemli olan nokta, bilim ve felsefenin ayrılmış olan yapısı ile bilimin idoller aracılığıyla nasıl etki altına alındığına dair yapılan vurgudur.

Bacon'ın bu fikirleri, 18. yüzyılda yapılan ideoloji tartışmasına önemli bir dayanak oluşturur. Bu dayanak noktasını Özbek, Bacon'ın cümlelerinden şu şekilde aktarır: "Egemenler, egemenliklerini güvence altına alma gereksinimiyle karşı karşıyadırlar. Bu ise ancak idollerin yaratılması ve toplumun en geniş kesimlerine onaylatılması, kabul ettirilmesi dolayımıyla olanaklıdır."[14]

Bocon'ın idol öğretisini ortaya koyarak, skolastik düşüncedeki din ve feodal ilkelerle savaşımı, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan yeni toplumsal biçimlenme içinde yerini kilise ve burjuva devlet yetkeleri ile savaşımına bırakmıştır. "Bu anlamda önyargı, eleştiri biçiminde başlayan ve bireylerin usunun işleyiş mekanizmalarında yoğunlaşan öğreti, tam bir politik biçim kazanmıştır. Üstelik devlet ve kilise yetkelerini eleştiri sınırında kalınmamış, her türde politik yetke, bu sorgulamanın sınırları içine alınmıştır. Hatta idollerin eleştirisi, iktidarı ve iktidardakileri onaylayan kurumların eleştirisine de dönüşmüştür."[15]

İdeoloji kavramının tarihine yönelik bundan sonra yapılacak araştırmada iki düşünür, buradan hareketle ortaya çıkan eleştirel tutumlarda önemli rol oynamıştır: Bu iki düşünür; Adrien Helvétius ve Dietrich Holbach'tır. Onlara göre, önyargıların yaygınlaştırılması ve etkisi insanların çıkarları, bu insanların parçası oldukları toplumsal katmana göre

[13] Özbek, *a.g.e.*, s. 18.
[14] Özbek, *a.g.e.*, s. 20.
[15] Özbek, *a.g.e.*, s. 22.

şekillenmektedir. Aslında genel olarak, 18. yüzyılın Aydınlanma düşünürleri, insanın çevresini algılamada yaptığı yanlışları yanlış eğitime, yanlış bir dil kullanımına; yani heyecanlı veya maksatlı bir kullanmaya bağlıyorlardı.[16] (Şerif Mardin'in 'maksatlı kullanma' şeklindeki ifadesini, Sinan Özbek, 'çıkar' olarak kullanır.)

Helvétius'a göre fikirlerimiz, içinde yaşadığımız toplumun zorunlu sonuçlarıdır. Bununla birlikte, o, kişisel çıkarla belirlenmiş düşünce ve toplumsal varoluş arasındaki ilişkiyi vurgulamakla yetinmez. Ona göre insan o anda ne olmuşsa bunu, kendini sevmeye borçludur. Böylesine devindirici bir güce sahip olan insan istediği her şeyi elde edebilir; ancak insanın bu ereğine varabilmesi için sadece uygun araca sahip olması gerekir. Bu düşünce biçimi ile Helvétius, egemenlerin, kendi çıkarlarını koruyacaklarına inandıkları 'önyargıları' sağlamlaştırdıkları sonucuna ulaşır. Bu anlayış içinde din ve devlet öğretisi, sürmekte olan düzenin yardımcı öğeleri, koruyucu siperleri olarak algılanmaktadır. Helvétius'a göre güç ilişkileri, 'büyük'ler olarak adlandırılan, azınlıkta olmasına rağmen gücü elinde bulunduranlar ve 'küçük'ler olarak adlandırılan, toplumun çoğunluğunu oluşturmasına rağmen, 'büyük'lerin egemenliğinde bulunanlar arasında oluşur. Burada büyüklerin önyargıları, küçükler için yasa olmaktadır. Bununla birlikte ona göre, söz konusu egemenlik ilişkileri, toplumsal yaşama ne denli yerleşmiş olursa olsun, parçalanamaz değildir. Bu ilişkiler, ona göre, aydınlaşmış us ile olabilir. Bu aydınlaşmış us, ancak, egemenlik ilişkilerinin maskesini indirebilir.[17] Bu açıdan bakıldığında, bir insandaki, ahlaki seviyeyi ve düşünce gücünü oluşturanın eğitim sistemi olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Dietrich Holbach da egemenler konusundaki düşünceleri ile ortaya çıkan önyargılar eleştirisini temele yerleştiren düşünürlerdendir. O da tıpkı Helvétius gibi, önyargıların kitlelerin usuna yerleşmesinde rol oynayanların devlet ahlakları ve din görevlileri olduğunu söyler. Ona göre de bu iki grubun halkın önyargılar içinde olmasında çıkarları vardır. O bunları söylemekle birlikte, bu çıkarların ortaya çıkma koşullarını çözümleme girişimi ile Helvétius'tan ayrılır. Bu amaçla da, yöneticilerin önyargılarla ve

[16] Şerif Mardin, *İdeoloji*, İstanbul: İletişim yay., 6. Baskı, 2000, s. 22.
[17] Özbek, *a.g.e.,* s. 23-26.

yanılsamalarla olan bağlantısını çözümlemeye girişir.[18] Ona göre, "yöneticiler ya akla uygun davranmayı yasaklıyorlar, ya da kendi akıl yürütmelerine uygun davranışları dayatıyorlar. Onlar, halka gerçekliğin tehlikeli olduğunu, yığınları içinde tuttukları yanılgıların, yığınlar için en iyisi olduğunu anlatmaktadırlar. Halk için önemli olan başka bir şey daha vardır ki; o da 'başka bir dünya' ilkesidir."[19] Buradan da görülebileceği üzere Helvétius, dinin iktidarın gücünü pekiştiren işlevi ile son derece sert bir savaş vermektedir. Halkın körlüğünü, dinin, yöneticileri tanrısal bir yetkeyle donanmış olarak sunmasına bağlar. Ona göre tüm bunlar insanların eşitliği düşüncesine ters düşen anlayışların eleştirisiz onaylanmasına neden olmaktadır.

Şu ana kadar saymış olduğumuz üç düşünürün hem Fransız Devrimi'nin hem de Destutt de Tracy'nin felsefesinin hazırlayıcıları olduğu söylenebilir. Tabii ki Fransız Devrimi gibi güçlü bir toplumsal hareketin, temel nedeninin, düşünürlerin bu sözünü ettiğimiz düşünceleri olduğunu söylemek gibi bir niyetimiz yok. Tartışmasız ki; bunu temel neden olarak görmek soyut bir dünya görüşünün ifadesi olacaktır.

Destutt de Tracy, ideoloji kavramını doğru düşünme için bir araç olarak kullanan ilk kişidir. Ona göre insanların yanlış düşüncelerini düzeltmeye yarayacak fikir bilimini yaymanın zamanı gelmişti.[20]

Tracy, ideolojinin görevi olarak, insanın tinsel yeteneklerini araştırmayı görür. Ona göre ideoloji, bunu yaparken hiçbir şekilde dinsel görüşleri dikkate ve ciddiye almamalı, tam bir doğa araştırması gibi davranmalıdır. İdeoloji insanın bilgi ve anlayışına, gerçek doğrultusunu kazandırır. Bu nedenle, ideoloji, bilginin oluşması ve yaygınlaşmasına yardımcı idelerin içinde bulunduğu bir bilimdir ona göre. İdeoloji, idelerin bilimidir. İdeoloji; bütün bilinç içeriklerinin yayılmasının, gelişmesinin en temelde duran öğretisidir. Bir bilim olarak ideoloji kesinlikle metafizikten ayrı, matematik ve matematiğe dayalı bilimler kadar kesindir. Tracy şimdiye kadar ele aldığımız tüm diğer düşünürler gibi bir "önyargı" tartışması yürütür ve önyargılardan arınmanın bir aracı olarak kullandığı ideolojiyi, onların

[18] Özbek, *a.g.e.,* s. 28.
[19] P.H.D. Holbach, *İdeologie: İdeologie und Wissenssoziologie*, Frankfurt, Campus Verlag, 1984, s. 60, Aktaran: Özbek, a.g.e., s. 29.
[20] Mardin, *a.g.e.,* s. 22.

kuruluşunun, işleyişinin, genişleyip yaygınlaşmasının çözümlendiği bir bilim olarak görür.

Tracy, insan doğasının temel yeteneği olarak duyularını görür; duyular onun için idelerin kaynak noktasıdır. Duyular insanın duyarlılığının ifadesidir ve bu duyarlılık beş temel yetenekle oluşmaktadır: duyumsamak, anımsamak, usavurmak, istemek ve davranmak. Bu yeteneklerin insanın duyarlığına olan etkisini, "insanın kendisi olması" olarak tanımlayan Tracy, ideolojiyi, bu duyarlılığa engel durumların keşfedildiği bilim olarak görmektedir.

Aynı şekilde toplumu da, bu çözümleme tekniği ile çözümler Tracy. Kavramı toplum için ele aldığında ekonomik idenin çözümlenmesi olarak: işbölümü, zenginlik, değer endüstrisi, mal değişimi, toplumun büyümesi kavramlarını ele alır. Bu çözümleme ona, toplumsal koşullarda iş gören bir ide olarak ekonomin, önyargılardan arınmış bir alanda, nasıl işleyeceğinin ipuçlarını araştırma imkanını sağlar. Ona göre, bu araştırma, insanın birbiriyle bağlantılı olma zorunluluğunda, kendi çıkarlarıyla buluşabileceği alanları bulmasını amaçlar.[21]

Bu bölümde son olarak Napoléon Bonaparte ele alınacaktır. Napoléon, Fransa'da devrim sonrası iktidara gelen bir politikacı olması nedeniyle ilginç bir konumda yer almaktadır. Şu ana kadar, kavramın ele alınışı sırasında, düşünürlerin genelde din ve devlet yöneticilerinin, insanların önyargılarının oluşumundaki etkililiklerinin eleştirisini yaptıkları gözlemlendi. Bu durum göz önüne alındığında Bonaparte'ın iktidarda oluşu nedeniyle, ilginç bir konumda yer aldığının söylenmesi doğrudur.

Napoléon da iktidara gelince Tracy'nin söz ettiği biçimiyle, *Institut de France* adında bir kuruluşta aydınlanma felsefesinin ilkelerine dayanan bir eğitim sistemi kurmak üzere, tam da Tracy'nin sözünü ettiği biçimiyle, ideologları görevlendirdi. Fakat bir süre sonra onları karşısında buldu. Bu çatışmanın sebebini Mardin, imparatorun rejimi pekiştirmek için ihtilal zamanında konmuş, dinsel kurumların eğitim yasağını kaldırması olarak görür.[22] İdeologların önyargı konusunda düşüncelerini hatırladığımızda

[21] Özbek, *a.g.e.,* s. 32-37.
[22] Mardin, *a.g.e.,* s. 23.

çatışmanın hiç de önemsiz olmayan bir konu çerçevesinde yaşanmış olduğu açıktır. Burada ilginç olan durum, daha sonra Napoléon'un bu çatışma çerçevesinde ideoloji kavramına yüklediği anlamda ortaya çıkar. Bu anlamın öncelikle, Napoléon'un dilinde alay ve kınama konusu olduğunu, gerçek yaşamdan kopuk bir takım insanların acayip fikirleri olarak gördüğünü söylemek gerekir. Napoléon bu insanları, ilginç bir şekilde, metafizik yapmakla suçlamaktaydı. Aydınlar; yani ideologlar ise bu durumda, Bonaparte rejimine karşı açık bir tepki göstermekteydiler. İdeologlar, aydının fikirlerle çalıştığı için bir ideoloji üreticisi olduğunu ve bu nedenle de devletin karşısına çıktıklarını, sonuç olarak da Bonaparte rejimi ile çatıştıklarını savunmaktaydı.[23]

Şu ana kadar söylenenlerden bir özet yapmak gerekirse; ideoloji kavramının, üç çağrışım yarattığı söylenebilir: birincisi; gerçeğin, insanlara yansımada, içinden geçtiği ortamların etkisiyle, bir sapmaya uğradığı ve insanlarda yanlış imge ve izlenimler yaratabileceği, başka bir deyimle, bazı insanların gerçek olarak bildiklerinin, aslında daha derin ve doğru bir gerçeği maskelediği; ikincisi, bu sapmaları ortadan kaldırabilecek bir yöntem olduğu; üçüncüsü, -Bonaparte'ın sözcüğe yüklediği anlamla- aydınların gerçekten çok uzak olan soyutlamalar üzerinde durdukları, uygulamaya yönelmiş girişimlere oranla bir rüya aleminde yaşadıkları, fikirlerinin bir soyutluk tutkusunun izini taşıdığı.[24]

Buradan itibaren ideoloji kavramının tarihsel gelişimindeki 19. ve 20. yüzyıl içindeki gelişimleri ele alınacaktır.

b. 19. ve 20. Yüzyılda İdeoloji

Marx'ın ideoloji anlayışının önemi, tartışmanın temeli olarak toplumsal dinamikleri görmesinde yatar. Marx, ideolojiye yüklediği olumsuz anlamı, bu toplumsal dinamiklerin üstünün örtülmesi olarak tanımlar. Ona göre, bir düşüncenin ideolojik olabilmesi için toplumsal pratik içinde varolan insanların, sınırlı maddi pratik konumlarından kaynaklanan ve esas olarak bu pratiğin içindeki çelişkileri görmelerini engelleyen bir niteliğe sahip olması

[23] Mardin, *a.g.e.,* s.24.
[24] Mardin, *a.g.e.*, s.24.

gerekir. İdeolojinin bu şekilde vurgulanması, Marx'ın ideoloji konusundaki düşüncelerinin tartışılması sırasında tartışmanın "yanlış bilinç" kavramı üzerinden yürütülmesine neden olur. Biz de tartışmamızı bu kavram üzerinden yürüterek ideolojinin Marx için taşıdığı anlamı ortaya koymaya çabalayacağız.

Marx'a göre, düşünceleri ideoloji yapan şey, onların emek sürecini karakterize eden toplumsal ve ekonomik ilişkilerin çatışmalı doğasıyla ilişkileridir. Bu çatışmaların bağlı olduğu etkenleri Sinan Özbek, Zima'dan şu şekilde aktarır. "Marx'ın Alman İdeolojisi, Grundrisse ve Kapital'de sürekli vurguladığı gibi, ideolojinin tikel ve tek tek formları kuşkusuz sosyal-ekonomik etmenlerle birlikte açıklanabilir. Bu etmenlere bağlı olarak 1-) İşbölümü 2-) Sınıf egemenliği 3-) Şeyleşme saptamasını yapar.[25] Yine David McLellan da bu durumun iki etkene bağlı olduğunu belirtir: İlki, işbölümü, ikincisi özel mülkiyettir.

Burada yapılan saptamaların her ikisinde de temel olan vurgu, toplumsal bir düşüncedeki *yanılsamanın* nedeninin, idealist felsefenin iddia ettiği gibi, eksik ya da yanlış bilgilenmede değil, insanın toplumsal pratiği ile insan bilinci arasındaki ilişkinin niteliğinde yatmakta olduğu vurgusudur. Toplumsal pratik ile insan bilinci arasında kurulan ilişki Marx'ın yazılarında tekil bir açıklama içinde bulunmaz. Bu nedenle Marx'ın konuya ilişkin çeşitli formülasyonları üzerinde durmak gerekir. Yukarıda belirttiğimiz "işbölümü ve özel mülkiyet formülasyonları ile eğer her ideolojide insanlar ve onların ilişkileri bize *camera obscura'*da imişcesine görünüyorsa, bu olaylar da, tıpkı nesnelerin, gözün ağ tabakası üzerindeki tersliğinin onun doğrudan fiziksel yaşam sürecinden ileri gelmesi gibi, onların tarihsel yaşam süreçlerinden ileri gelir."[26]

Toplum, gerçekte çıkar (sınıf) çatışmalarıyla parçalanmıştır, ama dağılmasını önlemek için bu karşıtlıkların üzeri, toplumsal ve ekonomik gücün eşitsiz dağılımını haklılaştırarak, toplumu çatışmacı olmaktan çok bütünsel

[25] Peter Zima, *İdeologie und Theorie*, Tübingen, Francke Verlag, 1989, s. 71, aktaran; Özbek, a.g.e., s. 66.
[26] K. Marx, F. Engels, *German Ideology*, London, Lawrence&Wishart, 1974, s. 47, aktaran: Serpil Sancar Üşür, İdeolojinin Serüveni, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 11-12.

göstermeye çalışan fikirlerce örtülmüştür.[27] Bunu sağlayan formülasyonlar da işbölümü ve özel mülkiyettir. Buradaki vurgu özellikle toplumsal yaşamdaki her bir bireyin sahip olduğu bilincin, yanlış bilinç olmadığı, fiziksel yaşam koşulları içindeki yanlışlıkların tamamen yanlış bir yaşama neden olduğudur. Bu yaşam içinde bulunan gerçekleri her birimiz en gerçek biçimiyle algılarız. Gündelik yaşamımız içinde her birey gerçekleri, hakim sınıfın gerçekleri olarak en doğru biçimde algılar. Bu konu ile ilgili olarak, Marx *Alman İdeolojisi* adlı eserinde şunları söyler: "Tüm ideolojik bilinç biçimleri görünüşteki özerkliğini yitirir. (…) Bunların tarihi yoktur; tersine maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini eleştirerek kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini hem de düşüncelerinin ürünlerini değişikliğe uğratan insanların kendileridir. Yaşamı belirleyen bilinç değildir ama bilinci belirleyen yaşamdır."[28]

Buradan yola çıkarak her birimizin gerçek biçimde algılanan ve buna kesinlikle "yanlış bilinç" ya da "yanılsama" denilemeyecek gerçekler belirginleşir. Ancak bu "yanlış" gerçekler (a) özgürlük konusunda her birimiz için, metanın alım-satımının özgür iradeye bağlı olması, (b) eşitlik konusunda her birimiz için, basit meta sahipleri olarak ilişkiye girilmesi, eşit değerde şeyleri değiştirilmesi, (c) mülkiyet konusunda her birimiz için, yalnızca kendine ait olanı elden çıkarılması ve (d) her birimizin kendi çıkarına bakması olarak algılanır. Tüm bunlar da tipik kapitalist özgürlük, eşitlik, v.b. ideolojisi olur.[29] Bu bağlamda ideoloji "gerçek" biçimde bilincimizde etkin olan toplumsal ilişkilerin kurulması ve bilincimize yerleşmesine yardımcı olan koşullar olarak vurgulanmış olur. Sözü edilen bu vurgular yanlış bilincin aranmak zorunda olunduğu yere, kapitalist düşünme yöntemine, sınıflara bağlı düşünme yöntemine, yönlenilmesine sebep olur.

Praxis; bu bağlamda insanın öznelliğinin nesnel koşullardaki yabancılaşan üretim süreci ile birlikte yürüdüğünün ifadesi olmaktadır. Her türlü bilinç toplumsal pratiğin üretimi ve dönüşümü ile ilgilidir. Bilinci "yanılsamalı" kılan, toplumsal pratiğin kendisinin eksik ya da çarpık

[27] David McLellan, *İdeoloji*, Ankara, Doruk Yayıncılık, 1999, s. 27.
[28] K. Marx, F. Engels, *Die Deutsche İdeologie,* Berlin, Dietz, 1989, s. 213, aktaran: Özbek, a.g.e., s. 58.
[29] McLellan, *a.g.e.,* s. 29-30.

gelişimidir. Diğer bir deyişle toplumsal pratiğin kendisindeki bir tersine dönme, bilinçteki tersine dönmenin temelini oluşturur.[30] Gerçeklikteki çarpıklık (sömürü ilişkisine dönüşme), bilinçte ikinci bir tersine dönme ilişkisi ile eşit ve özgür insanın emeğinin ürünlerini satması olarak ortaya çıkar.[31]

Sonuç olarak Marx'ın ideoloji anlayışına bilgi kuramsal açıdan bakılırsa, ideolojiyi, "sınıf çıkarlarının savunulması", "toplumsal çelişkilerin gizlenmesi" ya da "idealist baş aşağı dünya"dan daha çok genelleştirilmesi mümkün olmayan bir kısmi sistem olarak eleştirir.[32]

Marx'ın ideoloji anlayışına kısaca değindikten sonra Marxistlere de kısaca değinilecektir. Lenin, dünya tarihinde önemli tartışmaların merkezinde olmuş olan Ekim Devrimi'nin mimarlarındandır. Lenin'in bir Marxist olarak ideoloji kavramına yaptığı en önemli katkı ideolojiyi olumsuz anlamından çıkarması olmuştur. Onun ideolojiye yüklediği olumlu anlamının anlaşılması için işçi sınıfı ve burjuva sınıfı kavramlarının ön plana çıktığı belirtilmelidir. Lenin *işçi sınıfı*nın üyelerinin bir çoğunun sahip olduğu inanç ve tutumların kendilerinin düşünceleri olmadığını öne sürer. Proleterya, temel ihtiyaçlarını karşılamasını ve hayati çıkarlarını daha öteye taşımasını sağlayacak bir inanç ve tutum kümesinden yoksun olduğu gibi, aynı zamanda kendi haline bırakıldığında (kendiliğinden) hiçbir zaman uygun bir bilinç gelişimi geliştirmeyecektir; en fazla *burjuva sınıfı* ideolojisinin değersiz biçimi olan bir sendika bilincine özenebilecektir.[33]

Ona göre, ideolojinin bu iki çok farklı biçimi (işçi ve burjuva sınıfı ideolojisi), sınıf bilinci söz konusu olduğunda aynı değildir. Bu yüzden, işçi sınıfına siyasal bilinç, siyasi gerçekliği kavrama konusunda üstün bir yeteneği olan profesyonel bir devrimciler örgütü tarafından dışarıdan getirilmelidir. Çünkü proloterya tek başına burjuva ideolojisine yenik düşer. Ayrıca hakim burjuva ideolojisi o kadar uzun zamandır ortadadır ki; topluma bakışın "doğal" tarzı olarak görünmektedir; bu yüzden, yalnızca öncü partinin mücadelesiyle

[30] Jorge Larrain, *Marxism ve Ideology*, Mac Millan, 1983, s. 209, aktaran: Üşür, a.g.e., s. 19.
[31] Üşür, a.g.e., s. 20.
[32] Peter Zima, *a.g.e.,*s. 70, aktaran: Özbek, a.g.e., s. 70.
[33] Raymond Guess, *Eleştirel Teori*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2002, s. 40.

işçiler doğru yöne yöneltilebilirler. Üstüne üstlük, Marxizm de nesnel gerçekliğe tekabül eden bir ideolojidir.[34]

Lukacs'ın ideoloji kavramına bakışı, Lenin'in basitleştirici ideoloji görüşünü daha ince bir biçim haline getirmiştir ve ideoloji görüşü Lenin kadar kapsayıcıdır.

Lenin'in düşünceleri ile paralel bir şekilde ilerleyen Lukacs, görüşleri ile ideolojiye tıpkı Lenin gibi olumlu bir anlama yükler. Bu sebeple, Lukacs'ın yanlış bilinç temellendirmesi tümden ideolojiye değil, onun belli aşamalarına uygulanmıştır. Bu görüşün gerçekliğini belirleyen şey, ideolojik olup olmadığı değil, onun taşıyıcısı olan sınıfın yapısal konumudur. "Burjuva kendi temel bilimini, kendi sınıf bilincini mükemmelleştirme yeteneğinden kesinlikle yoksundur. Burjuva sınıfını yanlış bilince çeviren engel nesneldir: Bu engel burjuvazinin sınıf konumudur." Ona göre tarihsel materyalizm ise bir ideolojidir; ama sadece ideoloji değildir: "Kendini kurtarma çabasındaki proloteryanın ideolojik ifadesidir. Böylece proloterya ideolojisinin gerçekliği gelecekte yatar: O doğruluğunu pratikte kanıtlayacaktır.[35] Lukacs, Marx'ın Kapital'deki insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin –hem öznel hem nesnel olarak- metalar arasındaki ilişkilere dönüştüğü meta fetişizmi çözümlemesi ile yapar. Şeyler dünyası, insanlardan bağımsız görünen yasalar yoluyla insanlara hakim olurlar. (…) Lukacs, Max Weber'den sanayi toplumunun doğasındaki "ussallık" kavramını ödünç alır. Bu şeyleşme sürecini ekonomiden kalkarak, devlete ve modern bürokrasiye dek izler.[36]

Lukacs'ın ideolojiler arasında yaptığı bu ayrımda kullandığı şeyleşme ilkesinin egemenliğinin insan emeğinin ürünü olan her şeydeki, şey karakterini değiştirmesi olduğunu vurgular. Salt niceliksel bir ilişki olan değişim değerinde ürünler formal-soyut nesnelliğe sahiptirler. Meta üretiminin egemen olması ise, işgücünün de bir meta olarak alınıp satılmasını sağlar. Sonra politika, hukuk, bürokrasi ve de kişilik tipleri bu ilkenin altında şekillenir.[37]

---

[34] McLellan, *a.g.e*., s. 41-42.
[35] McLellan, *a.g.e.,* s. 42-43.
[36] McLellan, *a.g.e.,* s. 43.
[37] Özbek, *a.g.e.,* s. 99.

İdeoloji kavramına bakışında sınıflar arasında yaptığı bu ayrım ile Lukacs'a göre, proleteryanın tersine burjuvazi kendi çıkarlarını 'bilinçdışı' olarak veya şu ya da bu yanlış bilinç biçiminin etkisi altında ileri götürmek için davranabilecek durumdadır ve davranabilir. Dolayısıyla, burjuvazinin üyeleri kapitalist toplumun doğası hakkında ne kadar çok şey bilirlerse sınıf mücadelesinde de o kadar az etkili olacaktır; çünkü kendi durumlarının uzun vadede ne kadar ümitsiz olduğunu anlayacaklardır. Dolayısıyla, paradoksal olsa da burjuvazinin kendi kendini aldatmasında çıkarı vardır.[38]

Bu şekilde burjuvazinin yanlış bilincinin varlığının zorunlu doğasını dile getirir. Bu yüzden yukarıda söylediğimiz gibi proleterya ideolojisinin gerçekliği geleceğinde yatar ve o doğruluğunu pratikte tanımlayacaktır.

Gramsci ise, Lenin ve Lukacs tarafından geliştirilen olumlu ya da tarafsız ideoloji ayrımını devralmış, ama ideoloji kavramının ve bu kavramın tarihinin ayrıntılarını ve çağdaş etkilerini tartışmaya önemli bir yer ayırmıştır.[39] Gramsci'nin ideoloji kavramı üzerine yaptığı bu tartışma içinde belirginleşen kavramların açıklanması onun ideolojilere bakışını anlamamızı sağlayacaktır. Onun kullandığı bu kavramlar keyfi ve organik ideolojiler, geleneksel ve organik aydınlar ve hegemonya kavramlarıdır.

Hegemonya kavramı ile Gramsci, iktidarın öznelere dışsal, zora dayalı, devletin kurumsal özelliklerinden türetilen tanımları yerine, ideolojik süreçler boyunca, zihinlerde kurulan ve onaya dayalı niteliklerini vurgulayan çözümlerin önünü açmıştır.[40] Bu sebeple tarihin ayrıntılarına eğilme gereksinimi duymuştur. Klasik Marxizm'in egemen sınıfın temel çıkarlarının savunma alanı olarak devletin baskı ve zorlama işlevinden bahsedip diğer iktidar olma biçimleri üzerinde durmamasına karşılık, Gramsci'nin temel ilgisi kapitalizmin nasıl olup da devletin baskı ve şiddet içeren boyutunun yanı sıra, bu baskıyı meşru ve görünmez kılarak sivil toplum alanında kitlelerin onayına dayalı entelektüel ve moral bir egemenliğe olanak sağladığı sorusuna yönelmiştir.

Gramsci, sivil toplum kavramını üretim etkinliğinin dışında kalan, 'özel alan' olarak tanımlar. Her türden pratiğin alanı olan sivil toplum, esas

[38] Guess, *a.g.e.,* s. 42.
[39] McLellan, *a.g.e.,* s. 45.
[40] Üşür, *a.g.e.,* s. 28.

olarak entelektüel ve moral düzeyde ideolojinin işleme alanıdır ve ideolojik mücadele pratikleri bağlamında doğrudan hegemonya alanını oluşturur. Ona göre ideoloji sadece üstyapısal alanda işleyen toplumsal bir pratik olmaktan çok, üretim süreçlerinin şekillenmesinde işlevsel olan ve bu sayede altyapı ile üstyapının uyumunu sağlayan temel toplumsal pratiklerden biridir.[41] Ancak Gramsci'nin görüşlerini farklı kılan özneye biçtiği değerde gizlidir. Ona göre bir toplumsal sınıfın hegemonik bir egemenlik geliştirebilmesi, kapitalizmin yapısal özelliği olmaktan çok, kapitalist yapıların ekonomik olarak temel olan sınıflara sunduğu ideolojik iktidar olanağıdır. Hegemonik bir iktidar kapitalist üretim biçimin temel sınıflara yapısal bir zorunluluk olarak getirdiği bir nesnellik değil, sınıf mücadelesi içinde toplumsal sınıfların politik ve ideolojik düzeydeki becerisine bağlı olarak gelişen bir durumdur. Yani hegemonya kurulabilir ama kurulmayabilir de. Böylece Gramsci, ideoloji kavramın ekonomik indirgemeci yorumlarını reddetmek için ideolojilerin doğrudan yapı tarafından belirlendiği ve bir gölge-olgu olarak tanımlandığı yaklaşımların temel yanlışlarından kurtulmaya çalışır.[42] Burada yapıların işlevleri konusuna ve altyapı-üstyapı ayrımında işlevsel ideoloji çözümlemesinde özneyi dışarıda bırakan Althusser'den ayrıldığı yer de netleşir Gramsci'nin. Kurulma olasılığı olan ve öznenin tutumuna bağlı olarak varolan hegemonya kavramı buradan itibaren çeşitli ayrımları kucaklar. Bu ayrımlar sözü edilen keyfi ve organik ideoloji ile geleneksel ve organik aydın kavramlarıdır.

Organik bir ideoloji verili bir tarihsel yapı için zorunludur. Organik ideolojiler "insan kitlelerini örgütler, insanların içinde hareket edeceği konumlarının bilincini kazanacağı, mücadele edeceği alanı hazırlar. Diğeri ise kişisel spekülasyonlar olarak tanımlanabilecek tasarımlardır."[43] Gramsci'nin ideolojiyi maddi toplumsal pratik içindeki kolektif öznelerin tarihsel bloğu kurma ya da değiştirme için verdikleri mücadele olarak tanımlaması, bu mücadelenin tamamen öznelerin mücadele içinde konumlarını tanımlama bilinçlerine bağlı olarak şekillendiğini söylemesi indirgemecilik sorununu aşmak için önemli bir kurumsal açılım sağlamıştır.

---

[41] Üşür, *a.g.e.,* s. 29.
[42] Üşür, *a.g.e*., s. 32-33
[43] Antonio Gramsci, *Sellection from the Prison Notebooks*, ed: Q. Hoare and G. Nowell-Smith, Lawrence and Wishart, London, 1971, s. 326, aktaran: McLellan, a.g.e., s. 47.

Bu anlamda son olarak Gramsci'nin geleneksel ve organik aydın tanımlarının ifade edilmesi gerekir. Ona göre geleneksel aydın, kendilerini yanlış olarak toplumsal sınıflardan özerk sayan ve toplumsal siyasal değişimin üstünde ve ötesinde tarihsel bir sürekliliğin cisimlenişi gibi görünen aydınlardır. Bu tür aydınlar kendilerini doğuran üretim aygıtının ölümünden sonra hayatta kalmayı başaran aydınlardır. Organik aydınlar ise, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda kendi sınıflarının kolektif bilincini ya da ideolojisini yayarlar. Geleneksel aydın mefhumu tarihselken, organik aydın mefhumu sosyolojiktir.[44]

Althusser'in ideoloji konusundaki görüşlerine, Gramsci'nin ideoloji konusundaki görüşlerini incelenirken kısaca değinilmişti. Althusser ideoloji konusunda altyapı ve üstyapı kavramlarını ön plana çıkararak belirginleştirir.

Althusser de Gramsci gibi ideolojinin sahte bilinç olduğunu reddeder. Ancak onun düşüncesinin nedeni, ideolojinin olası yanlışlığı değil, işleviyle ilgilenmesidir "İdeolojide insanlar gerçekte, kendi aralarındaki ilişkileri ve kendi varlık koşullarını değil, aralarındaki ilişkileri ve varlık koşullarını yaşadıkları tarzı ifade ederler. Bu, hem bir gerçek ilişkiyi hem de hayali yaşanmış ilişkiyi ifade eder."[45]

Althusser'e göre ideoloji bir görüntü değil gerçekliktir, ideal değil, maddidir. Diğer bir ifadeyle ona göre ideoloji toplumsal ilişkilerin yansıması değil, toplumsal ilişkileri oluşturan bir öğedir. Diğer taraftan ideoloji, yanlış bilinç anlamına gelmez. İdeoloji gerçekliğin değil, insanların yaşam koşullarıyla olan ilişkilerinin temsil edilmesidir. Gerçeklik ile düşünce arasında denklik olanak dışı olduğu için doğru ya da yanlış bilinçten söz etmek olanaksızdır. Yaşanan ilişkiler gerçek değildir, imgeseldir.[46]

Althusser bu görüşleriyle Gramsci'nin ideoloji görüşlerinden tamamen ayrılır. Gramsci bir bütünlük teorisi ile kapsayıcı ve yaşanan ilişkilerin tümüne yönelik bir araştırma alanı öngörürken Althusser ideolojiye yapısal bir özellik kazandırarak, yaşanan gerçekliği araştırmaktan geri durur.

---

[44] McLellan, *a.g.e.,* s. 47-48.
[45] Louise Althusser, *For Marx*, Allen Lane, London, 1977, s. 233, aktaran: McLellan, a.g.e., s. 50.
[46] İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Ankara, Doruk Yayıncılık, Yıl Yazmıyor, s. 263.

Bize göre, o bu tutumuyla işlevsel özellikteki ideolojik yapıları araştırmaya yönelir ve yapısalcı inceleme tavrı ile determinist bir tavır sergiler.

İlkay Sunar şöyle bir soru sorar: "Böyle bir ideoloji anlayışından yola çıkılırsa, kapitalist toplum içinde ideolojinin yeri ve rolü, özellikle ekonomi ile olan ilişkisi nasıl çözümlenebilir? Daha da önemlisi, Althusser'in ideoloji anlayışı pre-kapitalist toplumları olduğu kadar kapitalist toplumu da ekonomi yerine ideoloji ile temellendirmez mi?"[47] Tabii ki burada Sunar'ın sorduğu sorunun cevabını içinde sakladığı açıktır. Burada vurgulanması gereken Althusser'in ideoloji anlayışını yargılamak değil; ancak, onun görüşlerinin hem tarihten bağımsız hem de özneyi göz ardı eder niteliğiyle Gramsci, Lukacs ve Lenin'den farklı olduğunu belirtmektir.

Bu bölümde son olarak, Raymond Guess'in *İdeologiekritik* olarak isimlendirdiği ve çalışma içinde eleştirel ideoloji olarak isimlendirilen ve savunucularını Frankfurt Okulu'nun üyelerinin oluşturduğu bakış açısı ortaya konulacak. Guess, Frankfurt Okulu üyeleri arasında eleştirel ideoloji yaklaşımının üç şekilde savunulduğunu belirtir: [48]

1. Radikal toplum eleştirisi ve toplumun hakim ideolojisinin eleştirisi (İdeologiekritik) birbirinden ayrılmaz; tüm toplumsal araştırmaların nihai hedefi toplumun bir eleştirel teorisini geliştirmektir ve İdeologiekritik bu eleştirinin ayrılmaz bir parçasıdır.

2. İdeologiekritik yalnızca bir 'ahlaki eleştiri' biçimi değildir, yani ideolojik bir bilinç biçimini kötü, ahlaksız, nahoş vb. olduğu için değil; yanlış olduğu, bir vehim biçimi olduğu için eleştirir. İdeologiekritik'in kendisi bilgisel bir girişim, bir bilgi biçimidir.

3. İdeologiekritik (ve böylece parçası olduğu toplumsal teori de) bilgisel yapısı bakımından önemli ölçüde doğa bilimlerinden farklıdır ve tam analizinin yapılabilmesi, (kendine doğa bilimlerinin çalışmasını model alan) geleneksel ampirizmden devraldığımız görüşlerde değişimler gerektirir.

Bu başlıklar sondan başa doğru ele alınacaktır. Buna göre Frankfurt Okulu, pozitivisti şu şekilde tanımlar. Öncelikle potansiyel olarak içerisinde doğru ya da yanlış olan tümce ve önermelerle çalışırlar. İkinci olarak 'bilgisel

[47] Sunar, *a.g.e.*, s. 264.
[48] Guess, *a.g.e.,* s.44.

içeriği' olan tümce ya da önermelerle çalışırlar. Bunlar doğru olsaydı 'bilgi' olacak olan önermelerdir. Üçüncü olarak, rasyonel olarak değerlendirilebilecek; yani dayanaklı olarak kabul edilebilir veya reddedilebilir tümce ya da önermelerle çalışırlar. Dördüncü olarak, bilimsel olarak test edilebilen tümce ve önermelerle çalışırlar. Son olarak da gözlem içeriği olan tümce ve önermelerle çalışırlar. Dolayısıyla pozitivist, bir bilinç biçimiyle karşılaştığında onu iki tür eleştiriye tabi tutar: "İlk olarak "bilimsel eleştiri, bilinç biçimindeki ampirik olarak yanlış veya iyi desteği olmayan inançları reddet. İkinci olarak: pozitivist ideologiekritik, bilgisel inançları bilgisel olmayan inançlardan açık biçimde ayır." [49]

Frankfurt Okulu temsilcilerinin hiçbiri pozitivistin belirlediği bu görevleri önemsiz olarak düşünmez, ama pozitivistin 'rasyonellik' nosyonunun çok dar ve sınırlı olduğunu düşünür. Bu nedenle de daha ilginç ideolojik vehim örneklerle başa çıkamaz. Normatif ve metafizik inanç, tercih, tutum vb.'yi rasyonel tartışma ve değerlendirme alanından dışlayarak kişiyi biçimimizin önemli bölümleri konusunda rehbersiz bırakır ve hayatının koskoca kısımlarını olumsal zevklere, keyfi kararlara ve düpedüz irrasyonelliğe teslim eder.[50]

İkinci olarak Frankfurt Okulu temsilcileri ideoloji eleştirisini meşruiyet temelinde kurar. Guess, meşruiyet temelindeki eleştirisinin de üç farklı şekilde ele alınabileceğini belirtir. İlk olarak bu dünyayı tamamen yanlış, bir baskı rejimi olarak düşünür ve meşruiyet gerekçelerinin yok olduğunu söyler. Buna göre "dünya resmi yanlıştır ve baskıyı anlamlı kılar ya da meşrulaştırır ve baskıcı işlevi arasında içkin bir bağ yoktur."[51] İkinci eleştirel tarz, bir tahakküm rejiminin varlığını kabul etmemiz ile ortaya çıkar ve bu tahakküm mekanizmalarının sürekli reddi ön plana çıkarılır. Bu görüş dünya resminin tamamen yanlış olduğu üzerinde durmaz ama diğer yandan "hiç bir doğru dünya resminin kurumların meşruiyeti için geçerli argüman sağlayamayacağı ya da failler için kabul edilebilir ya da ulaşılabilir olan hiçbir doğru dünya resminin toplumsal kurumların meşruiyeti için geçerli argüman

[49] Guess, *a.g.e.,* s. 45-46.
[50] Guess, *a.g.e.,* s. 47.
[51] Guess, *a.g.e.,* s. 53.

sağlayamayacağı yönündeki iddiaya bağımlıdır."[52] Üçüncü olarak ise işlevsel mekanizmaların doğruluğu ve yanlışlığı üzerine odaklanılır. Buna göre dünya resmi işlevsel özellikli olan kurumlar olarak doğru ya da yanlış olarak nitelendirilir. Burada geliştirilen ve yanlış olduğu düşünülen bir yargı, karakteristik tutum, yargı ve normatif veya metafizik inançların toplumda işlev görme biçiminin keşfedilmesiyle ortaya konulur. Bu odaklanma ile, ideolojik olarak 'yanlış' olduğu yargısı ile bilinçle olan etkinlikler keşfedilir ve geliştirilir; meşru olmayan boş işlevsel özellikler ortaya konulur.[53] Son olarak, dünya resminin ne tamamen yanlış olduğu görüşü ne de işlevsel baskı mekanizmalarının iş görmediği söylenir. Dünya resmine başvurmaksızın iletilen bir dünya resmi eleştirisi kişiyi 'meşruiyet' konusunda doğruya götürmez. Eleştirisini meşruiyet temelinde açıklamasını sağlamaz.[54]

Eleştirel ideolojideki üçüncü yaklaşım (İdeologiekritik), Guess'in 'toplumsal kökenler eleştirisi' olarak adlandırdığı yaklaşımdır. Buna göre, eleştirellik üç boyutlu ya da boyutların her birinin birleşmesi ile ortaya çıkar. Şöyle ki; (a.) bilinç biçiminin o toplumsal sınıfın sınıf çıkarlarını formüle ettiğini, veya (b) bilinç biçiminin toplumsal gerçekliği, o sınıfın üyelerine göründüğü biçimiyle temsil ettiğini, veya (c) hem (a)'yı hem de (b)'yi söylemektedir."[55] Burada açıkça görülen her ne kadar bu üç biçimin her birini ayrı ve/veya hep birlikte değerlendirilse de, sonuç olarak işlevsel bir durumla ve sonuçla ilgilenilmesine neden olur. Açıkça belirgin olan, böyle bir eleştirel tutum içinde olunmaması, durumu epistemolojik olarak belirgin kılıp, onun üzerinden bir eleştiri yapılması anlamına gelir. Buradaki durum aslında Marx'ın Hegel eleştirisi ile bütünleştirilebilir. Yani bu tutum, tamamen işlevsel bir takım özellikler bağlamında ele alınan bir eleştirellik ile gündelik yaşam pratiklerinin sonuçlarını ele almaktan uzaklaşılması anlamına gelir.

Buraya kadar ele alınan düşünürler bağlamında ideoloji kavramı üzerinden tartışmalar ortaya konulmuş oldu. Bu tartışmaların bir sonraki bölümde ele alınacak siyasal ideolojiler konusunun açılmasında yardımcı olacaktır.

---

[52] Guess, *a.g.e.,* s. 54.
[53] Guess, *a.g.e.,* s. 56.
[54] Guess, *a.g.e.,* s. 58.
[55] Guess, *a.g.e.,* s. 60.

2. Başlıca Siyasal İdeolojiler: Ana Temalar, İdeolojiler Arası Süreklilik ve Kopuşlar

Siyasal ideoloji toplum için seçilen politik düzeni açıklayan ve savunan, varolan ya da olacağı varsayılan, kendini ortaya çıkarmak için strateji (süreçler, kurumsal düzenlemeler, programlar) sunan bir inanç sistemidir. İyi toplumun sözel görünüşü ve bu toplumun kuruluşunda temel yöntemdir. Siyasal ideoloji, bir politik düzende değişim, reform ya da ilerlemenin nasıl olacağına ilişkin birbiriyle ilişkili rasyonel fikirlerin pratik yöntemini ifade eder. Bu şekilde, siyasal ideoloji, insanın ve insanlığın durumunu sorgulamak, açıklamak için hizmet veren toplumun amacı ve doğası hakkındaki normatif ve ampirik olan temel olasılıkların temel kurgusunu içerir ve tercih edilen siyasal düzenin gelişiminde veya korunmasında bir rehberdir.[56]

Bu çalışmada bu tanımlardan hareketle ortaya çıkan siyasal ideolojileri meydana getiren çeşitli değerlerin neler olduğunu onlar hakkında ifade edilen genel geçer bilgilerden hareketle ortaya konulacaktır. Bunu yapmaktaki amaç, bir sonraki bölümde ele alınacak olan siyasal parti programlarında araştırılacak kavramlara zemin oluşturmaktır.

a. Liberalizm

Liberalizm, Avrupa'da XVI. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan siyasal bir akımdır. Liberalizm fikrinin ortaya çıkmasına etken olan en önemli gelişme yeni sınai ve ticari orta sınıfın ortaya çıkışıdır. Bu yeni sınıf liberal özgürlük ve gelişmelerin öncüsü olmuştur. Diğer yandan bu düşüncenin gelişimine en az bunun kadar önemli bir diğer katkı da fikri ve dini hareketlerce yapılmıştır. Dini mezheplerin özgürlüklerini elde etmek amacıyla çalışması önemli bir katkıdır. Din ve mezhep, bireycilik ve bencillik temeline dayalı yararcı ahlâka Hıristiyan yardımseverliğini ve insan severliğini katarak liberalizmin insanileşmesine ve toplumca kabulüne önemli bir katkı sağlamıştır. Bu düşünce biçiminin oluşumuna etkili bir diğer etken ise yeni bir liberal entelektüel grubun oluşmasıdır.[57]

---

[56] Reo M. Christenson, *Ideologies and Modern Politics*, Dodd, Mead Company, 1971, New York, s. 5

[57] Aytekin Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara, Vadi Yayınları, 2. Baskı, 2003, s. 28-29.

Toplumsal, dini, düşünsel, siyasi ve ekonomik alanda ortaya çıkan yeni anlayışlar, dini alanda özgürlük ve tolerans gibi kavramların tartışılmasına neden olmuştur. Ekonomik hayata serbest piyasa (laissez faire), siyasal alanda anti-otoriterlik öne çıkmıştır. Böylece devlet yönetiminin bireyin rızasına dayanması yönündeki gelişmelerin de önü açılmıştır.[58]

Serbest piyasa ve anti-otoriterlik gibi kavramlar liberalizmin iki önemli alandaki –siyasal ve ekonomik alandaki- *bireycilik ve özgürlükçülük* kavramlarını öne çıkarışının en önemli ifadesi olur. Bu iki kavramın öne çıkarılışı da kendi araştırma alanımızın sınırlarını ve özelliklerini tanımlamamızı kolaylaştırır. Liberalizm "özünde, *iktidarın* herhangi bir biçimde yoğunlaşmasının bireysel ve özgürlükleri yok edeceği anlayışına dayanır. Ve cevap aradığı soru da, egemen devlet ile egemen insanın nasıl bağdaştırılacağı sorusu" olur.[59] Bu bağlamda iktidar olanaklarını yarattığı düşünülen en önemli unsur olarak *devletin sınırlanması* liberal düşüncenin önemli bir argümanı durumuna gelir. Bununla birlikte bu düşünceye göre, insanın tarihsel olarak elde etmiş olduğu düşünülen bazı *doğal hakları* bulunduğu varsayılmaktadır. Doğal hakları elde etmek için çabalamış olan insanların bu haklarının korunması, bu düşüncenin yine önemli bir sorunu durumundadır. Bu doğal hakların ortaya çıkardığı hukuksal düzen, elde edilmiş haklar temelinde "rasyonel" bir zemine oturtulur. Bu zemin sözü edilen bireyin, doğal haklarının temele yerleştirildiği bir hukuksal düzendir. Sonuçta ise, hem toplumun hem de devletin, bireyin bu doğal haklarının korunmasına yönelik bir *sözleşme* düzenlediği varsayılmıştır.

Liberal devlet, hak ve özgürlük anlayışının en açık ifadesini 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları bildirisinde bulur. Bildiri 18. yüzyılın siyasi, düşünsel, ekonomik ve sosyal görüşlerinin ve liberal devlet siteminin ilkelerini ortaya koymuştur. Bu bildiriye göre insanların *kutsal, zamanaşımı ile kaybedilmeyen, başkasına devir ve terk edilemeyen doğal hakla*rının kesin ve açık olarak bilinmesi, öğrenilmesi ile baskıcı, keyfi yönetimlerin kurulmasına, yerleşmesine engel olunabileceği düşünülmüştür. Bildiride *tüm insanların eşit ve özgür doğdukları, özgür ve eşit yaşadıkları* ilan edilmiştir. Siyasal topluluk

[58] Yılmaz, *a.g.e.,* s. 30.
[59] Meltem Canikoğlu, *Liberalizm*, İstanbul, BDS Yayınları, 1996, s. 7.

olarak devletin de görevleri belirlenmiştir. "Devletin amacı, bireylerin zamanaşımı ile kaybetmedikleri doğal haklarını korumaktan ibarettir. *Bireyin doğal hakları da özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve baskıya karşı direnme*dir."[60]

Bu nedenle liberal düşünce bir yandan, bir baskı yaratma aracı olarak devletle, sürekli bir gerilim içinde bulunma yoluna giderken, diğer yandan da devletin doğal hakları koruma yönündeki işlevi ile siyasal iktidar konusunda çeşitli önlemler alma yoluna gitmiştir. "Kuvvetler ayrılığı, çoğulcu toplumsal yapı, anayasa ile yetkilerinin sınırlandırılması yargı güvencesi gibi kurumlar siyasi iktidarın yetkilerini sınırlandırmak üzere düşünülmüş önlemlerdir."[61] Bunların her ikisi de liberal düşüncenin zamanla şekillenen iki eğiliminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

"İlki devleti *anayasayla* sınırlamayı öngören, sınırlı devlet anlayış ile serbest piyasaya önem veren Laissez Faire'ci ve *negatif özgürlükçü, bireyci klasik liberal anlayış* iken; ikincisi, bazı özgürlüklerin ancak devlet eliyle anlamlı hale getirilebileceğini öngören ve serbest piyasanın ortaya çıkardığı dengesizlikleri sosyal önlemlerle gidermeye çalışan ve devletin olumlu yöndeki müdahalelerini savunan *pozitif özgürlükçü ve devlete önem veren sosyal liberal anlayış*tır."[62] İlk olarak klasik liberal anlayış ortaya çıkmış, zamanla yerini sosyal liberalizme bırakmıştır. Daha sonraları ise sosyal devletin büyümesi ve aşırı genişlemesi ile yine ilk dönem klasik anlayışına dayalı ve radikal demokrasi olarak da adlandırabileceğimiz dönem tartışılmaya başlanmıştır.

Öncelikle daha önce de değinildiği üzere liberal düşüncenin ifade edilişinde öne çıkan kavramları, sözü edilen liberal düşüncede meydana gelen değişikliklerle vurgulanması gerekmektedir. Bunun için ise, klasik ve modern liberalizm ayrımında bir ayrıma daha gidilmesi gerekmektedir. Bu yeni ayrım için ise liberalizmin siyasi ilkesinden, *demokrasi*den söz edilmesi gerekmektedir. Demokrasi genel anlamda siyasal bir sistemi, bir yönetim biçimini ifade eder ve genel olarak insanlar arasındaki tüm ilişkilerde uygulanması gerekli bir temel ilkedir. Tüm toplum düzeni kendi kaderlerine hakim, eşit ve özgür insanların aralarında kuracakları ilişkilerde

[60] Ayferi Göze, *Liberal-Marxiste-Faşist-Sosyal Devlet*, İstanbul, Beta Yayınları, 3. Baskı, s. 7.
[61] Canikoğlu, *a.g.e.,* s. 7.
[62] Yılmaz, *a.g.e.,* s. 34.

oluşturacakları düzen olmalıdır. Demokrasiyi bir siyasal sistem olarak vurgulamak için kullanırken, devletin iktidar olanaklarının kısıtlanması amacıyla kimi kavramları ön plana çıkarıldığında, o anda sözü edilen demokrasi liberal demokrasi olmaktadır. Daha önce sözü edilen bu kısıtlamalarla liberal demokrasi, "çoğunluğun liberal düşünceyi desteklediği ve fiiliyatta da iktidarın sınırlı ve kuvvetler ayrılığının var olduğu bireysel temel hakların korunduğu ortamdır. Bu anlamda liberalizm ile liberal demokrasi arasında herhangi bir gerilim yoktur."[63]

Sorun teşkil eden ve klasik ve modern dışında yeni bir ayrımın ortaya çıkma zorunluluğunun doğduğunun söylenmesine neden olan durum, çoğunluğun liberal düşünceyi desteklemediği durumdur. Demokrasi kavramı, kendi içeriğinde böyle bir ayrımı taşımasa da liberal demokrasinin bu ayrımı taşıdığının söylenmesi mümkün görünmektedir. Bu ayrım, liberal demokrasinin oluşturduğu "siyasal", "sosyal" ve "ekonomik" ayrımıdır. Tekrar etmek gerekirse, bu ayrımın ortaya çıkması, çoğunluğun liberal düşüncenin temeline yerleştirdiği değerleri ile alakalıdır. Bu değerlerin tehlikeye düşme ihtimali liberal demokrasinin bu şekilde bir ayrıma gitmesi ile sonuçlanmıştır. Bu ayrımları açılması sonuçta liberal düşüncenin olmazsa olmaz kavramlarının sıralanması için de bir kolaylık sağlayacaktır.

"Siyasal" ve "sosyal" arasındaki ayrım, toplumsal olan bir çok konunun "siyasal" alanın konusu da olabileceği düşünülürse, yapay bir ayrım gibi görünmektedir. Ancak, liberal düşüncede bu ayrım "rasyonel" temellere dayanarak açıklanmıştır.

"Tarihsel gelişme içinde yöneticiler, gerek yönetilenlerin ortak çıkarlarını sağlamak ve gerek kendi otoritelerinin toplumda yerleşebilmesi ve sürekliliğinin korunabilmesi için kendileri için gerekli ve vazgeçilmez sayılan faaliyet alanlarını belirlemişler; yani kendi faaliyet alanlarının sınırlarını çizmişlerdir. Şüphesiz, devlet yöneticilerinin tamamen ampirik olarak belirledikleri faaliyet alanlarının sınırlarında zaman ve mekân içinde dalgalanmalar olmuş, bu sınırlar bazen daralmış, bazen genişlemiştir, ne var ki, zamanla yöneticilerin faaliyet alanları olarak belirlenen 'siyasal' alanın var olduğu düşüncesi de yerleşmiştir. Siyasal alan, yöneticilerin meşru faaliyet

[63] Yılmaz, *a.g.e.,* s. 53.

alanı olarak belirlenir. Liberal devlet, bilindiği gibi, bireye, içinde dilediği gibi hareket edebileceği bir faaliyet alanı tanır. Bu alan, yöneticilerin iktidar alanı dışında kalan bireylerin faaliyet alanı olarak kabul edilir ve işte burada 'siyasal' olan ve olmayan ayrımı doğar. 'Siyasal' alan dışında kalan saha devlet iktidarı tarafından bireylere tanınan özgürlük alanı olarak ifade edilir ve liberal düşüncede bu özgürlük alanı içinde de sosyal ilişkilerin en iyi biçimde gelişeceğine inanılır, 'sosyal' sorunların birey için olumlu yönde gelişeceği ve çözümleneceği düşünülür."[64]

Liberal düşüncenin, devamlılığını sağlamaya yönelik olarak düşündüğü bir diğer ayrım da 'sosyal' ve 'siyasal' ayrımından ayrı düşünülmeksizin ortaya konan 'ekonomik' alan ayrımıdır. Liberal düşüncenin temelinde bireylerin ekonomik aktivitelerde merkez olarak planlanmış olmasına rağmen yine liberal demokratik bir "yönetim"de gerekli olan bir takım değişiklikler için devlete gereksinim duyulmuştur. Gereksinimlerin ortaya çıkmış olduğu durumlarda ise 'sosyal' ve 'siyasal' ayrımının da izin vermesi nedeniyle 'ekonomik' alanda temele yerleşen kuralların korunması sağlanmıştır. Buna göre 'siyasal' sorunlar daha çok insanların yönetimiyle ilgili sorunlar şeklinde ayrılırken (işbölümünün varlığı açıkça ortaya çıkmışken), 'ekonomik' alan ayrımı ekonomik sorunların nesnelerin idaresi ile ilgili sorunlar olarak ele alınarak 'siyasal', 'ekonomik' ayrımı yerleşmiştir.[65]

Buraya kadar sözü edilen ayrımlar, liberalizmin kullanmış olduğu kavramları kendi iç gelişimi içinde farklılıklarla kavranılmasını sağlamaktadır. İlk döneminde klasik liberalizm, ödünsüz biçimde kullandığı bireycilik, özgürlük, sınırlı devletçilik ve piyasa ekonomisi gibi kavramlarla öne çıkarken, ikinci döneminde (1930 sonrası) 'sosyal', 'siyasal' ve 'ekonomik' ayrımını da kullanarak liberal devlet yapısında sosyal etkinliklere ağırlık vermiştir. Örneğin David Harvey gibi çağdaş Marxist düşünürler 1990 sonrası klasik liberalizmin, ABD tarafından uygulanmakta olan siyasal ideoloji olduğunu söylemektedirler.[66] Buna göre büyüyen sosyal devlet etkinlikleri ile kendi ilkelerine aykırı hareket etmiştir. Bu anlamda liberal düşüncenin temsilcileri yine ilk döneme yönelmek amacıyla bazı bir takım eleştiriler yapmışlardır. Bu

[64] Göze, *a.g.e.,* s. 21-22.
[65] Göze, *a.g.e.,* s. 22.
[66] David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, İstanbul, Everest Yayınları, 2005

eleştiriler liberal demokrasinin, liberalizmin temel ilkeleri yönünde düzenlenmesini amaçlar. Radikal demokrasi geleneği olarak adlandırılan bu geleneğin eleştirilerinden söz etmeden önce temele aldıkları eleştirinin klasik liberallerin devletin tahakküm kurucu özelliği nedeniyle devletin ortadan kalkmasına yönelik bir eleştiri geleneği içinde olduklarını söylemek gerekir. Diğer eleştirilerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür: [67]

1. Çoğulculuk kavramının demokrasi ile eş anlamlı sayılması, halk egemenliğinin çoğunluk egemenliğine dönüşmesi ve sonuçta da iktidar partisinin her istediğini yapması,
2. Parti disiplininin lider sultasına yol açması,
3. Eş dost görevlendirme, nepotizmin yaygınlaşması,
4. Çıkar gruplarının iktidarı istediği gibi yönlendirmesi ve siyasetin rant kollama ve yağmacılığa dönüşmesi,
5. Halkın siyasete ilgisizliği ve baskı yapan azınlığın kazanması,
6. Kısa vadeli düşünme eğilimi,
7. Bürokrasinin büyümesi ve halk iradesinin özerklik kazanması sayılabilir.

Tüm bu eleştirilerin temel dayanak noktasını, temel liberal ilkelerin gelişimine engel oldukları gerekçesiyle ortaya çıkan eleştiriler olarak görmek mümkün görünmektedir. Bununla birlikte liberalizmin temel eleştiri mekanizmaları içinde kurguladığı 'siyasal', 'sosyal' ve 'ekonomik' ayrımlara ilişkin eleştiri sunmaktan ziyade bu ayrımların içinde bulunduğu devlet mekanizmasının sınırlarıyla ilişkili sorunları çözme amacı güttüğü söylenebilir. Birinci bölümün sonunda Frankfurt Okulu'nun ideoloji konusundaki düşüncelerini hatırladığımızda "meşruiyet" temelli ideoloji eleştirisinin liberteryenlerce yapıldığı görülmektedir. Meşruiyet koşullarını yitiren, liberalizm, üçlü ayrımını devam ettirerek, tarihsel olarak geliştirdiği ikili ayrımın, ikinci aşamasında revizyona gitmek amacıyla yaklaşmakta gibidir. Bununla birlikte liberal olarak radikal demokratların görüşlerinin, devletin iktidar olanaklarının kısıtlanmasını amaçlayarak, sivil toplum anlayışının gelişmesini sağlayacak gibi görünmesi ile de, Gramsci'nin ideoloji anlayışının önemini açığa çıkarır gibidir.

[67] Yılmaz, *a.g.e.,* s. 46.

Sonuç olarak liberalizmin temel kavramlarını açığa çıkarmanın amaçlandığı bu bölümde, tüm ayrımların göz önünde bulundurulması durumunda, liberalizmin sabit değerleri olan bireycilik, mülkiyet hakkı, özgürlük ve piyasa ekonomisinin varlığını her zaman koruduğu açıktır. Bu kavramlara işlerlik kazandırmak ve "d*oğal haklar*"ın korunması için kendi demokrasi anlayışı içinde tüm kimlikleri ön plana çıkarmak, çoğulcu toplumsal yapı, azınlıklara yargı güvencesi gibi kurumları ön plana çıkarmaktadır.

b. Muhafazakârlık

İdeolojileri kendi kendine ortaya çıkan düşünme biçimleri olarak belirlemek yanlış olur. Muhafazakârlık da diğer tüm ideolojik tutumlar gibi başka ideolojik tutumlara rakip ya da eksikliklerine yönelik bir alternatif olarak varolmuştur. Bu bağlamda muhafazakârlığın genel hatlarını çizerken öncelikle liberalizmle ve devrimci ideolojilerle keskin bir bağa sahip olduğunu vurgulamak gerekir. En açık ifadeyle muhafazakârlık tam da bunların içinden bunlara alternatif olma çabası içinde bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Diğer taraftan siyasal tutumun, kendine özgü özelliklere sahip olduğunu da söylemeliyiz. Bu bağlamda kullanılan yöntem, muhafazakâr ideolojinin ayırıcı özelliklerini resmetmeye çabalarken, öncelikle onun kendini oluştururken karşı olduğu düşünceleri ifade etmek olacaktır. Ardından tek başına bir siyasal tutum olarak muhafazakâr ideolojinin temeline yerleşen söylemler belirginleştirilecektir.

Bu felsefenin özü, insanlık durumunun ayırıcı niteliğinin siyasal eylemle azaltılabilecek olsa da, tamamen ortadan kaldırılması olanaksız gerilimlerle tanımladığı kanısıdır. Muhafazakâr varoluş felsefesinin dikkat çekici yanlarından birisi, giderilmesi olanaksız gerilim tasarımıdır. İnsan varoluşunun, giderilmesi olanaksız gerilimlerden oluşan bir koşul olduğu konusundaki genel bakış açısıyla sınırlı bir etkinlik olarak siyaset kavrayışı birleştiğine göre, muhafazakârlığı siyasal uzlaşma, denge ve ılımlılık sanatı

diye tanımlanabilir. Muhafazakârlığın bu siyasal içeriği, sınırlı bir siyaset tarzını ayakta tutma kaygısıyla ortaya çıkar.[68]

Bu düşüncenin felsefi kökleri Edmund Burke'ye dayanır. Tabii ki her düşüncenin temelinde olduğu üzere düşünsel temeli sosyal yaşama bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Burke'nin ideolojik tutumu siyasal-sosyal ortama bağlı olarak şekillenmiştir. Ona göre, devrimle (Fransız Devrimi) siyasetin sınırlı doğası genişleyemez. Devrim siyaset yapma olanağını tamamen ortadan kaldırır. Bu koşullar ortadan kalkarken yitenler; ilk olarak yasa egemenliğidir, ikincisi yargı bağımsızlığı, üçüncüsü temsile dayalı hükümet dizgesi, dördüncüsü özel mülkiyet kurumudur. Beşincisi ise siyasal bağımsızlığı korumaya yönelik tasarlanmış dış siyasettir. Siyasal bağımsızlığı korumaya yönelik en elverişli dış siyaset ise, güçler dengesini ayakta tutmaktır. Muhafazakârlara göre güçler dengesi siyaseti, uluslararası barışı kurmak ve kollamak açısından istikrarlı ve gerçekçi tek ilkedir.[69]

Buna göre muhafazakârlık Fransız Devrimi'nin başlattığı devrimci siyaset tarzının bir eleştirisidir. Bu eleştirilerle muhafazakâr düşüncenin kendi görevi olarak belirlediği duruşu ortaya çıkmış olur. Muhafazakâr ideoloji devrimin siyaset yapma olanağını ortadan kaldırma nedenleri ile birlikte kendini meydana getirir. Bu eleştirilerden ilki devrimin yarı dinsel fanatizm olmasıdır. Devrim, siyaseti kendini çıkar ve tutku çatışmalarını uzlaştırmaya adamış sınırlı bir etkinlik olmaktan çıkarıp kötülüğe karşı her şeyi kapsayan ve haçlı seferine dönüştüren bir fanatikliktir. Devrimci fanatizm kaçınılmaz olarak şu noktadan yola çıkar: İnsan doğada iyidir; ama kötü toplumsal ve siyasal kurumlar onu yozlaştırmıştır. Rousseau ile başlayan bu düşünce eşitliğin ideolojik çatışmalarıyla oldukça yaygınlık kazanmıştır.

Devrimci siyasetin ikinci olarak eleştirilmesi gereken tutumu ussalcılıktır. Ussalcı yaklaşıma göre doyurucu insani kurumlar, ancak insan usunca yaratılabilir ve meşruluk kazanır. Muhafazakârlara göre bu görüş, varolan tüm kurumları ilke açısından yadsımaktadır. Ama bu kurumlarca yönetilen insanlar, onlar yetersiz bulduğu için değil, bu kurumlar ussalcı reformcularla keyfi biçimde töre ve geleneğin usdışı ürünleri gibi görüldüğü

[68] Noel O'Sullivan, *Tutuculuk*, Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, cilt II, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 389.
[69] O'Sullivan, *a.g.m.*, s 389

için. Bu görüşe göre, daha genel bir açıdan düşünürler, ideolojik siyasete içkin töre ve geleneklere karşı hoşnutsuzluğun, bu kurumların sağladığı gönüllü toplumsal bağları zayıflattığını belirtir. Böylece toplumu bir arada tutmak için elde kalan tek araç, baskı haline gelir. Dolayısıyla bu görüşe göre 1789'dan beri her devrimin despotizme dönmesi bir rastlantı değildir. Üçüncü olarak devrimci siyaset; insan istencinin, insan yazgısını istediği gibi biçimlendirme ve yönlendirme gücü konusunda sınır tanımaz derecede iyimserdir. Muhafazakârlara göre bu iyimserliğin en dikkat çekici ve felaket ifadesi, faşist sürekli devrim tasarımı olmuştur. Bu istenç kültü ve birlikte giden siyasal aşırılık, muhafazakârlığa tümüyle yabancıdır. Muhafazakârlık, varoluşun kaçınılmaz gerilimlerinin istence dayattığı kısıtlamaları vurgulayarak bu gerilimleri yıkmaya kalkışan yarı Tanrılığı yadsır. Son olarak; muhafazakâr ideoloji, devrimci siyaset açısından merkezi bir öneme sahip olan halk egemenliğine yönelik naif inancı da eleştirir. Halk egemenliği öğretisine göre demokrasi, hem iyi yönetimi, hem de dünya barışını otomatik olarak sağlar. Çünkü halk egemenliği, özyönetim demektir ve kendi kendini yöneten halkların kendilerini kötü yönetmekte bir çıkarı olamaz, ne de başkalarına saldırmakta. Muhafazakârlar buna referandum yoluyla halk egemenliğinin meşru bir diktatörlüğe yol açabileceğini söyleyerek yanıt verirler.[70]

Bu ifadeleri Burke'nin ifadeleri ile birleştirdiğimizde liberalizmle bir ayrım yapmak kolaylaşacaktır. İlk saydığımız beş özellik içinde muhafazakârlık ve Lockeçu liberal ilkelerle ortak bir zemini paylaşır gibi görünür. Ancak devrimci gelenekten çıkan liberal düşünce ile aralarındaki fark, ayrı yoldan ve farklı çekincelerle konuya yaklaşmalarıdır. Burke'nin açıkça ortaya koyduğu üzere, muhafazakâr düşünce içinde, örneğin birey, insan hakları gibi soyut kavramlara yaklaşımında toplum sözleşmesi anlayışı yadsınmaktadır. Bununla birlikte muhafazakârlık, 19. yüzyılda liberal ilkelerin biçimlendirilmesinde etkin olan yararcılık ve ilerleme anlayışlarını da reddetmektedir.[71]

[70] O'Sullivan, *a.g.m.,* s. 391-392.
[71] O'Sullivan, *a.g.m.,* s. 389.

Disraeli'nin "tek ulus" ülküsüyle başlayan ve 1945 sonrasında "orta yol" ideolojisinde doruğa çıkan eğilim, kitlelerin doğal muhafazakârlığına sonsuz güven duyanlarla, katıksız ve yalın önderlik kültüne başvuran muhafazakâr düşünürler arasındaki birliği sağlamayı amaçlar. Keynesyen ekonomiyi temel alarak ilerleyen "orta-yol" düşüncesi, II Dünya Savaşını izleyen yaklaşık otuz yıllık sürede kayda değer ilerleme gösterir. Bunun bir nedeni; muhafazakârların liberalizmin yerini alan yeni sosyalist meydan okumaya yanıt verme hırsıdır. Diğer bir nedense savaş ekonomisinin getirdiği denetimlerin, 1930'ların işsizlik bunalımını çözmede devlet planlamasının başarı göstermesidir. Muhafazakârlığın gösterdiği bu gelişimin bir diğer nedeniyse, tüm ülkelerin refah devleti tasarımına kendilerini adamaları olmuş; hükümetler, tam istihdamı sağlamak için tüketici istemlerini karşılamayı hedeflemişlerdir. Bunun sonucu muhafazakâr ideolojinin kolektivizm yönüne kayması olmuştur.[72]

Muhafazakârlığın bu orta yol tavrına ilişkin eleştiriler de yeni-muhafazakarlık olarak ortaya çıkar. Daha çok liberalizm içinde incelenen klasik liberalizm başlığına yakın bulunabileceğimiz bu eleştiriler günümüz siyaset dünyasında etkin olarak kullanılmaktadır. Özelikle 1970'li yıllardan sonra, orta yol muhafazakârlığına tepki olarak gelişen ve Britanya ve ABD'de siyasete damgasını vuran günümüz "liberal-muhafazakâr" ya da "yeni-muhafazakâr" akımları yorumlamak için orta yol muhafazakârlığının arkasındaki beş etmene eleştirileri dikkatle incelenmelidir. Bu eleştirilerin ilkinde, orta yolu savunanlar naif bir biçimde iktisadi büyümenin otomatik olarak genel toplumsal refahı artıracağını varsayar. Ancak refahın artışının kendi sorunlarını da beraberinde getireceği hiç düşünülmemiştir. Özellikle ABD'de Daniel Bell, Patrick Moynihan ve Irving Kristol gibi büyük topluma karşı yeni muhafazakârların temel konusu buydu. Bunlara göre, hükümetlerin artık iktisadi büyüme ve istihdam alanlarında olanaksızı başarmak için göreve çağrılmıştır, bu yüzden gerçekçi olmayan ölçütlere göre değerlendirmenin kaçınılmaz olduğunu belirtirler. İkinci eleştiri; orta yol muhafazakârlarının insanın karşılaştığı tüm kötülüklere çare olarak planlamaya safça güvenmeleridir. Hayek *Kölelik Yolu* adlı yapıtında planlamanın, özgür

[72] O'Sullivan, *a.g.m.,* s. 392.

toplumu diktatörlüğe götüren yola soktuğunu ve bunun kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. Üçüncüsü, yeni-muhafazakârlar, II. Dünya Savaşı sonrasında hükümetlerin yüksek istihdam düzeyi ve iktisadi büyümeye adanmış politikalarının 1970'lerde batı demokrasilerinde ortaya çıkan yüksek enflasyon düzeylerinden sorumlu olduğunu savlar. Hayek ve Milton Friedman gibi liberal-muhafazakâr iktisatçıların önerdiği çözüm yolu, hükümetlerin para sunumu üzerindeki denetimlerini sona erdirmek yönündedir. Diğer bir ifadeyle hükümetler, bütçeyi gereken her türlü kısıtlamayla dengelemek yerine seçmenlere verilen aşırıya kaçan sözleri yerine getirmek amacıyla borçlanmaya başvurmaktadır. Dolayısıyla enflasyon salt iktisadi bir sorun olmaktan çok, siyasi ve ahlaki bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden enflasyona çare bulma arayışı, orta yol muhafazakârlarını otoriter bir yöne savuracaktır; sonuçta ise sorgulanan demokrasinin kendisi olacaktır. Dördüncüsü; çağdaş demokrasi, sonunda korumacı despotizmin yeni bir biçimine dönüşecektir. Bu, hükümetlerin baskıcılığının sonucu değil, tam tersine aşırı iyi niyetten kaynaklanacaktır. Böylesi iyi niyet, hükümetlerin, yetkin olmadığı varsayılan yurttaşların yaşamlarının her alanını düzenlemeye yönlendirir. Bu öyle sağlıksız bir düzeye varır ki; Tocqueville'in ifadesiyle "onları düşünme ve yaşamın sıkıntılarına katlanma zahmetinden kurtarır." Liberal-muhafazakârlara göre, orta yol muhafazakârlığı eski, sınırlı refah ülküsünün her şeyi kapsayan, beşikten mezara işbaşında bir devlet tasarımına dönüştürülmesinin beslediği, tam da böylesine sağlıksız bir paternalizm (babacan yönetim) modelidir. Beşincisi; orta yol tutuculuğunun, refah devletinin gerektirdiği işletmeciliğe dayalı siyasetle karma anayasanın ayakta kalması arasındaki çelişkidir. Lord Hailsham, 1976 Dimbleby dergisine şu uyarıda bulunur: yürütme organı, bugün anayasanın gerçek anlamda tek temsili organı olduğunu savlamakta, öbür organlar pahasına hızla genişlemektedir; öyle ki; parlamentoya dayalı hükümet, giderek bir seçime dayalı diktatörlük sistemine dönüşmektedir. [73]

Fransız Devrimi temelli eleştirileri ile şekillenen bu ideoloji zamanla Almanya, Fransa ve İngiltere'de kazandığı özelliklerle dine, milliyetçiliğe ve özgürlüğe yaptığı göndermelerle kendini sürekli olarak bulunduğu siyasal

[73] O'Sullivan, *a.g.m.,* s. 393-394

ortama göre şekillendiren bir siyasal ideoloji haline gelmektedir. Bununla beraber daha önce de değinildiği gibi, liberal ideolojide olduğu üzere genel bir muhafazakâr tema belirlemesi yapmamıza engel bir durum da değildir bu. "Robert Nisbet "Muhafazakârlık" adlı makalesinde muhafazakârların yazılarında gördüğü temaları şu başlıklarda özetler:

Toplumsal Olanın Önceliği: Burke'nin daha önce sözünü edilen düşünceleri temelinde oluşan bu görüşe göre, hiçbir zaman doğa hali diye bir şey olmamıştır. Toplum insan varolduktan bu yana varolmaktadır. Toplum ebedidir. Bizim bildiğimiz bireyler, başlangıçtan beri varoldukları gibi aile, klan, cemaat ve cemiyetin biçimlendirici toplumsal bağlarından oluşurlar. Muhafazakârlar Aydınlanma ve Devrim'e duydukları nefret ve karşı çıkışlarının olanca şiddetiyle, metafizik gerçekliğin, ayrıca da toplumsal olanın önceliğinin temel alındığı, bireycilik-karşıtı bir toplum görüşünü formüle etmeye yönelirler.[74]

Toplumsal Unsurların İşlevsel Karşılıklı-Bağımlılığı: Bu tepkileri de yine Devrim koşullarının görenek, inanç ve kurumları göz ardı eden tutumuna karşı oluşmaktadır. Bu konulardaki tutumlar muhafazakârdan muhafazakâra değişir. Ancak tarihin ürettiği toplumsal biçimlerin yararına, bu yararı bireysel gözlem saptayamadığında bile, bir ölçüde inanmayan tek bir muhafazakâr bile yoktur. Bu tutum uyuşuk gelenekçiliğin ya da basit antikacılığın sonucu da değildir. Bundan daha çok pozitiftir; tarihin olaylar, edimler ve kişilerin rasgele dizilişinden daha fazla bir şey olduğu inancından kök alır. Muhafazakârlar bireysel aklın varlığından kuşku duymuyorlardı; sadece aklın akıl-öncesi temelleri onları daha çok etkiliyordu ve bu temeller muhafazakârlar için kayıtsız şartsız toplumsaldı.[75]

Kutsal Olanın Gerekliliği: Burke'nin *Düşünceler*'inde Hıristiyanlığın Avrupa kültürünün gelişmesinde oynadığı rol üzerindeki ısrarından, Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nde siyasetle dinin tamamlayıcı rolünü belirten ölçülü saptamalarına kadar, dinin birey yaşamında can alıcı bir gereklilik olduğu yolunda ortak bir inanç bulunmaktadır. Dahası muhafazakârlar inanca destek sağlayan dinin yapısal ve simgesel öğelerine karşı büyük ilgi duymaktadır.

[74] Robert Nisbet, *Muhafazakârlık*, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Tom Bottomore-Robert Nisbet, Ankara, Ayraç Yayınları, 1990, s. 112.
[75] Nisbet*, a.g.m.*, s. 113.

Muhafazakâr görüş açısından Reform'un suçu, bireysel imanı yalıtmaya çalışması ve onu dinsel cemaat ve otoritenin destekleyici bağlarından koparıp almaya çalışmasındandır. Hükmeden bir kutsal duygusu olmaksızın toplum olamaz; toplum olmaksızın da kutsal olan duygusunun kalıcılığı olmaz. Bu, muhafazakârların din görüşünün tam bir nitelenimidir.[76]

Aracı Cemiyetler: Kastedilen birey ile toplum arasındaki gruplar ve cemaatlerdir. Muhafazakârların görüşlerine göre toplumsal düzende aracı cemiyetlerin ortadan kaldırılması ve aniden sayılarının azaltılması bir yandan atomize yığınların, diğer yandan da giderek merkezileşen siyasal iktidar biçimlerinin yaratılmasını ifade etmektedir. Burke, Bonald, Montalambert, Lacordaire'den Hegel'e kadar tüm muhafazakâr düşünürler aracı cemiyetlere oldukça fazla önem vermişlerdi. Hegel, aile, evlilik, kasaba ve "korporasyon" adını verdiği (geleneksel loncaya benzeyen) cemiyet türünü vurgulayan *Hukuk Felsefesi*'nde, kendi "uygar/sivil toplum"un işleyişine olan ilgisini yansıtmaktadır. Muhafazakârların düşünceleri görece zayıf merkezi devlet iktidarı, ayrıca da belirsiz bir birey ve hakları kavramı sayesinde, aracı cemiyetler bakımından çok zengin olup, bu cemiyetler, ataerkil bir aileden köy cemaati, lonca manastır ve üniversite ile güçlü bir siyasal devletin yokluğunda güç kazanan çok sayıda karşılıklı-yardım kümelerine kadar uzanıyordu. Ancak sonuçta, muhafazakârların temel güdüsü gelecekten değil, geçmişten kaynaklanmaktadır. [77]

Hiyerarşi: Muhafazakâr düşüncenin temelinde eşitlik ruhunun izinin bile bulunmadığı açıktır. Muhafazakârlığın kurucusu olduğunu söylediğimiz Burke yasal eşitliğe veya herkese açık olan mesleklerde yetenekli kimselerin eşitliği olarak bilinen şeye itibar etmezler. Sınıflar arası geçişin başıboş olmaması gerektiğine inanan Burke, toplumda siyasal eşitliğin kurulması konusunda "aynı düzeye getirilmeye çalışanlar asla eşitlenemezler" şeklindeki inanca sıkı bir şekilde bağlıydı. Muhafazakârlar aşağı düzeydeki cemaati bir arada tutan ilişkileri parçalamaya ve bir cemaati dağıtarak toplumsal-olmayan, sivil-olmayan, bağları olmayan bir temel ilkeler kaosu haline getirmeye çalışan reformculardan ve devrimcilerden tiksiniyordu.

[76] Nisbet, *a.g.m.,* s. 113.
[77] Nisbet, *a.g.m.,* s. 114-115.

Gerçek toplumsal karşılıklı-bağımlılık salt yatay değil, dikeydir de bu ödün verilmez bir muhafazakâr ilkedir.[78]

Toplumsal düzensizlik hayaleti: Muhafazakârlara göre Rönesans, Reform, Akıl Çağı gerilemedeki birçok akım ya da evreden başka bir şey değildir. Devrim muhafazakarlar için Batı Avrupa'da ortaçağ sonlarından başlayarak sahneye çıkan düzen bozucu güçlerin dramatik, dehşet dolu sonucundan başka bir şey değildir. Muhafazakarlar Fransız Devrimini izleyen dönemde nereye baktılarsa, hepsi istisnasız Aydınlanma liberalizminin ve Devrim demokrasisinin sonuçları olan hısımlık bağlarının kökünden sökülüp atılmasını, cemaatlerin çözülüşünü, sınıfların ve tabakaların sarsılmasını ve ahlaki değerlerin yıkılışını gördüklerine inandılar. Muhafazakârların iyimserliğe kapılmayı göze aldıkları tek yer, modernliğin zararları ve hasarlarıyla yıkılan ya da zayıflayan bu kurumların yeniden kurulması için önerdikleri olumlu çözümler olmuştur.[79]

Tarihsicilik: Tarihsicilik değişik bakış açılarından muhafazakâr, liberal ya da radikal olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan tarihsicilik daha çok toplumsal düşünce tarihinde, çoğunlukla muhafazakârlara, hiç değilse şimdinin köklerini geçmişte bulmaya çalışanlara yöneltilmiş gibidir. Kavramın muhafazakârlarla en ilgili noktası ise, tarihsel geçmişe yüklenen önemdedir. Muhafazakârların düşüncelerinin özü geçmişe ve geçmişten kalan kurum ve değerlere duyulan derin saygıdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, onlar, Aydınlanma'da ve özellikle Fransa'da serpilip gelişen ve toplumsal reform ve toplumsal yeniden-yapılanma bakımından geçmişin kalıtının gerçekte önemsiz olduğunu öne süren rasyonalist görüşe, hararetle hatta sertçe karşı çıkıyorlardı. Onlara göre, değişme olanaksızdır, arzulanır da değildir. O halde geçmişi tanımamız bir yana, şimdiyi anlamanın ve geleceği önceden kestirmenin olanaksız olduğu gerekçesiyle bu geçmişe saygı, hatta geçmişi kutsama muhafazakârların tarihsici bakışını ifade ediyordu. Doğal haklar diye adlandırılan her şeyi, doğa durumuna benzeyen her şeyi reddetmeleri yüzünden ve bireysel aklın toplumları veya devletleri bina etme kapasitesi konusundaki derin kuşkularından dolayı, muhafazakârların tarihe ya da daha

[78] Nisbet, *a.g.m.,* 115-116.
[79] Nisbet, *a.g.m.,* s. 116-117.

çok geçmiş ile şimdiyi birleştiren devamlılık ve gelenek çizgilerine başvurmaları kaçınılmazdır. Temel güdüleri kesinlikle bunlar olmuştur.[80]

c. Milliyetçilik

Hiçbir ideolojik tutum tek başına varolmamıştır. Tüm siyasal ideolojiler birbirlerinden doğmuş ve zaman içinde kendi içeriklerini varetmişlerdir. Bu anlamda milliyetçilik de tıpkı muhafazakarlığın kendini liberal değerlerin eleştirisi ile kurgulaması ile oluşturması gibi, ifadesini Alman muhafazakâr geleneğinin içinden ayrı bir alan olarak varetmiştir. Benedict Anderson'un da ifade ettiği üzere amacımız bu bağları ortaya koyarken milliyetçi düşüncenin temellerini ifade etmek olacaktır: "İddiam, milliyetçiliğin bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle ilişkilendirerek değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirerek incelenmesi gerektiğidir."[81]

Sullivan muhafazakarlık konusundaki makalesinde Alman muhafazakâr siyasal düşünüşünde insanlık durumuna ilişkin Fransız muhafazakârlığındaki din bilgisel yorumu eleştirilmiş ve karakteristik olarak budünyalık bir tarih felsefesine yerini bırakmış olduğunu söylemektedir. Alman tarih felsefesinde organik devlet, insanlığın kurtuluşunun mükemmel bir aygıtı gibi görünmektedir. Bununla birlikte organik ülkü, sınırlı siyaset ülküsünü desteklemek bir yana, geriye itmiştir. Çünkü Alman geleneğinde özgürlük kavramı, bir tür ulusalcı öğretiyle sıkı ilişki içindedir. Alman ulusalcılığı, her şeyi kültürel birliğin, ya da nazizm örneğinde olduğu gibi ırksal saflığın geleneklerine bağlı kılmaya eğilimlidir.[82]

Benedict Anderson, Modern Düşünce'nin ortaya çıkışı ile varlığının doğallığı kabul edilmiş millet ve milliyet kavramlarının köklerini araştırdığı 'Hayali Cemaatler' adlı kitabında milliyetçiliğin kökenini modern düşünce ile eşzamanlı olarak tanıtlar; ona göre Batı Avrupa'da 18. yüzyıl, yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zaman da dinsel düşüncenin de gün batımıdır.[83] Anderson, modern düşüncenin etkisiyle dinsel düşüncenin gün

[80] Nisbet, *a.g.m.,* s. 118.
[81] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1995, s. 27
[82] O'Sullivan, *a.g.m.,* s. 390
[83] Anderson, *a.g.e.,* s. 25

batımını yaşadığını, ancak bu günbatımı ile kısmen yatışan ıstırapların ortadan kalkmadığını da ekler. Milliyetçiliğin işlevini ise şu sözlerle anlatır: "Cennetin çözülmesi: Hiçbir şey mukadderatı daha rastlantısal kılmaz. Kurtuluşun, selameti, abesliği: Hiçbir şey başka süreklilik tarzını daha gerekli kılmaz. O halde gereken, mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama, dünyevi bir tarzda dönüştürecek yeni bir şeydi. Daha sonra göreceğimiz gibi çok az şey ulus kavramı kadar elverişliydi ve elverişlidir."[84]

Tabii ki burada öncelikle vurgulanması gereken bazı şeyler bulunmaktadır. İlk olarak milliyetçiliğin muhafazakarlığın içinden çıkan bir siyasal ideoloji olarak ondan bağımsız bir duruşunun olmadığıdır. İkincisi ise milliyetçiliğin zamanla ortaya çıkan kimi Avrupa merkezli düşüncelere karşı doğası ile kendini var eden özelliklerine aykırı olan sosyalist düşüncelerle ifade edilebilmesidir. Üçüncüsü ise millet, devlet ve dil vurgusunu çok fazla öne çıkarması ile ister istemez din ve cemaat fikrinden uzakta kalması ve merkeziyetçi bir fikre önayak olmasıdır.

18. yüzyıl Alman romantiklerinin düşüncelerinde dil, millet ve devlet kavramlarına ulaştığını söyledikleri denklemde, koşullar 'doğal' olarak yorumlanabilecek yönde açık ve seçik ortaya konulur. Onlara göre; Milli topluluklar eşi benzeri olmayan, kendilerine özgü oluşumlardır. Özlerini unutmuş, bir gerileme sürecine girmiş olabilirler, ama bu eski doğal, otantik hallerine dönemeyecekleri anlamına gelmez. Milleti oluşturan bireyler kendi kaderlerini tayin edebilmelidir. Bu en yüce siyasi değerdir ve bir vatandaşlar bütünü olan millet, kendi devletini kurabilmelidir. Alman romantik milliyetçiliğinin dil, millet, devlet üçlüsünü birleştiren denklem böylece oluşur. Eski doğal hallerine gelebilmek için elverişli ortam millet, devlet ve dil üçlüsünün denklemde tam olarak varolması ile oluşur.

Milliyetçilik çalışmalarının tarihsel gelişimini ele alan Umut Özkırımlı, bu çalışmaların üç temel soru çerçevesinde şekillendiğini belirler. Bunlar: Millet ve milliyetçilik nedir, ne zaman doğdular ve türleri nelerdir? Ona göre bu sorular, kuramsal olarak sınıflandırılan üç temel milliyetçilik kuramının oluşmasında ön ayak olan sorular olarak karşımıza çıkmaktadır: Primordialist

[84] Anderson*, a.g.e.*, s.25

(ilkçi) yaklaşım, modernist yaklaşım, etno-sembolist yaklaşım.[85] Yine aynı şekilde başka bir gruplama da Heywood tarafından yapılmıştır. Milliyetçiliği liberal, muhafazakâr, ırkçı ve anti-kolonyalist diye dörde ayırmaktadır.[86]

Bu çalışma milliyetçiliğin geliştirilen bu bakış açılarının oluşumunda yürünen yolu anlatmayı amaç edinmez. Amaç, bu düşünürlerin milliyetçiliğin herhangi bir siyasal eylemde nasıl kullanıldığına ve ayrımı yapma gerekçelerine ilişkin görüşlerine yer vermektir. Bu çerçevede Özkırımlı'nın ifade ettiği gibi Japon korumacılığı, Sırp etnik temizliği, spor karşılaşmalarından önce marş söyleme alışkanlığını, İrlanda Cumhuriyetçi ordusu militanlarının terör eylemleriyle birleştiren milliyetçilik söylemidir. Çok farklı tarihsel koşullarla gelişen değişik biçimlere bürünen Arap milliyetçiliğiyle Çin milliyetçiliğini bir araya getiren ortak bir dil, bir retoriktir milliyetçilik. Bu söylem bize bir üst tanım üretme olanağı verir. Elbette milliyetçilik olarak tanımlanan hareketler, ideolojiler ve politikalar arasında farklılıklar vardır. Bir millet oluşturmak için gereken niteliklere ilişkin uzun listeler (ortak dil, din, ırk, etnik geçmiş, belirli bir parçası…) hazırlanabilir. Ancak hiçbir millet bu niteliklerin tümüne birden sahip olmayacaktır. Bu anlamda bağlılık ayırt edici bir nitelik taşımaz. Ortak olan tek nokta milliyetçi söylemdir. Her millet, varlığını meşru kılmak ve kendini yeniden üretmek için bu söylemden yararlanır. Sonuç olarak ise milliyetçi söylemin üç temel özelliği daimidir:[87]

- Bu söyleme göre, millet her şeyden önce gelir. Milletin çıkar ve değerleri diğer tüm çıkar ve değerlerden üstündür.
- Milliyetçilik söylemi, milleti tek meşruiyet kaynağı olarak görür. Burada kastedilen yalnızca siyasi meşruiyet değildir. Daha genel bir meşruiyet kavramı söz konusudur. 'Millet adına hareket etmek' normal koşullar altında hoş görülmeyecek, hatta suç sayılabilecek pek çok davranış ve eyleme göz yumulmasını sağlar.
- Milliyetçilik söylemi dünyayı ikili kategorilere ayırır; 'biz' ve 'onlar', 'dostlar' ve 'düşmanlar' gibi. Başka bir deyişle kimlikler ve karşı kimlikler üretir. 'Bizi' 'ötekilere' göre tanımlar; kendinden bir türlü emin olamadığı için de bu ayrımı hep canlı tutar.

[85] Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, İstanbul, Sarmal Yayınevi,1999, s. 74.
[86] Yılmaz, *a.g.e.,* s. 196.
[87] Özkırımlı, *a.g.e.,* s. 267.

Bununla birlikte yine Özkırımlı'nın ele aldığı bir başka yön de oldukça önemli görünmektedir. Onun ele aldığı biçimiyle milliyetçiliği fark edebileceğimiz bir başka yön daha vardır. Gündelik ilişkilerin yapısı ve içeriği toplumdaki her birey için farklıdır. Bireylerin 'gündelik milliyetçiliğe' katılımı da toplumsal konumlarına göre değişiklik gösterir. Bu konumu belirleyen etnisite, ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf gibi etkenler milliyetçilik araştırmalarının dışında bırakılamaz. Milliyetçilik söylemi tam da böyle, önerilenin aksi bir söyleme sahiptir. Bu açıdan milliyetçilik söylemi bireylerin birbirlerini tanımadıkları, birbirleriyle doğrudan ilişkiye giremeyecekleri büyük ölçekli topluluklarla ilgilenir.[88]

Sayılan tüm özellikleriyle milliyetçilik hem liberal demokrasilerde hem de sosyalist rejimlerde uygulanma imkânı bulabilmiştir ve halen bulmaktadır. Genel olarak işlevsel olarak sayılan temel değerler ekseninde, milletin yaşama ihtimali olan herhangi bir tehlikenin varolmaması koşulunda kendini sürekli gizleyebilen ve her an ortaya çıkabilen bir siyasal ideoloji olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda, Brian Barry'nin makalesinde belirttiği üzere ideoloji olarak milliyetçilik, bencilliğin iyice sivrilmesi ile ortaya çıkan emperyalizmin, bir ulus devletin başka bir ulus devletin topraklarını almak, askeri ve ekonomik çıkar sağlamak amacıyla işgal etmesini meşrulaştırmak için dahi kullanılabilir.[89] Yine aynı biçimde işgal edilen bir ulusun da yine karşı koymak amacıyla, milliyetçiliği elverişli bir siyasal ideoloji olarak kullanabilmektedir.

d. Faşizm

Faşizm diğer tüm ideolojilerde olduğu üzere, siyasal ideolojilerin birbirleri arasında varolan ilişkisine uygun biçimde kendini var eden bir düşünme ve eylem biçimidir. Zeev Sternel'in yaptığı tanıma baktığımızda, faşizm milliyetçiliğin bir sentezi, anti-Marxist sosyalizm ve liberalizmin devrimci eğilimini, demokrasiyi ve Marksizmi reddeden bir siyasal ideoloji

[88] Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 270.
[89] Brian Barry, *Ulusalcılık*, Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, cilt II, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 398.

olarak tanımlanmaktadır.[90] Aynı şekilde Balibar da milliyetçiliği ırkçılığın tek nedeni olmasa da ortaya çıkışının belirleyici bir koşulu olarak görmektedir.[91] Diğer yandan milliyetçiliğin temel özelliği, sınıf, cinsiyet, kimlik gibi özelliklerle olan savaşı ya da çatışmasıdır. Bu kimlik ve sınıf kavramlarına olan düşmanlığı bakımından faşist uygulamalar milliyetçilik ile bir bağ teşkil etmekte gibidir. Bu bağ, daha sonra, çalışma içinde önemli bir noktayı, siyasal liberal değerlere bağlı siyasal partileri merkeze ya da sağa yaklaştıran bir olgu olarak düşünülecektir.

Milliyetçiliğin hemen sonunda Barry'nin makalesinde ideoloji olarak milliyetçiliğin, bencilliğin iyice sivrilmesi ile ortaya çıkan emperyalizmin, bir ulus devletin başka bir ulus-devletin topraklarını almak, askeri ve ekonomik çıkar sağlamak amacıyla işgal etmesini meşrulaştırmak için kullanılabileceğini söylediğini aktarmıştık. Bu şekilde bir yaklaşımla oluşan milliyetçiliğin Hitler, Franco ve Mussolinin faşist partilerinin programlarının ortak yönleri ile benzerliği de yine iki siyasal ideoloji arasındaki bir bağ olarak düşünülebilir.

Bourderon, sözünü ettiğimiz üç siyasal partinin faşist ideolojilerindeki ortaklığa dikkat çeker. Bourderon'un sözünü ettiği partilerin programlarındaki bu benzerlikler ile faşizmin uygulama ve söylemine ilişkin ipuçları ortaya konacaktır. Bu ipuçlarıyla faşizmin söylemine ilişkin bilgiler toplanacatır.

Bourderon'a göre genel bir inceleme, bu programların ortak noktalarını ve kimi özelliklerini aydınlığa kavuşturmaya yetecektir. Bu programların içeriğinde değişik önemde de olsa, özsel birkaç başlık kendisini her yerde göstermektedir: Ulusun ve devletin, açıkça olumlanmış emperyalist bir yönelime açılan etkisiz bir yüceltilmesi, siyasal yaşamın zorunlu olarak yeniden düzenlenmesi, toplumsal sorunun ve dolayısıyla bireyin toplumdaki yeri sorununun çözülmesi, kiliseler karşısındaki tutum gibi.[92]

Ulusun ve devletin yüceltilmesi ona bağlı olan tüm birey, grup veya sınıfların varlığının ifadesidir. Buna göre ulusu aşan her türlü ayrılıkçılık suçtur. Kan birliği ve kanın saflığının korunması ulusal bir ülkü

[90] Zeev Sternhall, *Fascism*, The Blackwell Encyclopedia of Political Thought, Ed. David Miller, s. 148.
[91] Etienne Balibar'dan Aktaran Sinan Özbek, *Irkçılık,* İstanbul, Bulut Yayınları, 2003, s. 115.
[92] Roger Bourderon, *Faşizm İdeoloji ve Uygulamalar*, Ankara, Onur Yayınları, 1989, s. 15.

konumundadır. Devlet salt ulusal ülküleri yerine getirdiği için her türlü çıkarın üstünde ulusal bir devlet olarak tanımlanır. Ulusal bütünlük, şahlanma ve birleşme ise emperyalist bir yönelim olarak vurgulanır. Sonuçta ordu da, ulus ve devletin emperyalist tutumunda oldukça önemli bir hale gelir. Militer bir yaşam duygusu, İspanyol ve Alman ulus ve devletinde sürekli bir vurgu haline geldiği gibi, faşist ideolojinin ulus ve devletin yüceltilmesi konusundaki vurgusunun önemli bir ayağıdır.[93]

Faşist ideolojilerin siyasal yaşamın yeniden düzenlenmesi konusundaki ortak yönleri de dikkat çekicidir. Her üçü de parlamenter rejimleri suçluyordu. Faşizmin temele yerleştirdiği bu eylem genel olarak siyasal geleneklerin düzeltilmesi olarak yorumlanabilir. Ahlak bozukluğu yakınmaları ve bu geleneklere 'kesin bir saygınlık' kazandırma isteği temele yerleşir. Kamusal ahlakla, özel ahlakı uzlaştırma zorunluluğu nedeniyle siyasal partiler doğrudan ya da dolaylı olarak hedef alınır. İktidara geçmek temel hedeftir.

Toplumsal sorun konusunda ele alınan konular ise şu başlıklarda incelenir; özel mülkiyet, sınıflar savaşımı, toplumsal örgütlenme, toplumsal ilerleme. Sağlıklı olarak sınırlandırılan ve kötülükleri ortadan kalkacak olan özel mülkiyete dayalı toplumsal örgütlenme, elde bulunan bütün güçleri ulusun hizmetine koyar; ulusal topluluk içinde birleşen, korporasyonlar içinde örgütlenen toplumsal sınıflar, yönetici kadroların bireysel ilerlemeyle yenilenmesinin kaynağı olan okul sayesinde eriyip kaynaşır. Ulusal ereklerinde oybirlikli toplumsal bir topluluk işte o zaman etkinlik gösterir.

Böylece bireyin ulusal toplum içindeki gerçek yeri de saptanmış olur. Yeteneklerin ona verilmesini sağladıkları role, direngenliği ve çalışmasıyla kendini hazırlayacak güçte olması koşuluyla, birey, içinde karışıp bütünleştiği, kendisinden üstün olan, ve ona kendi sınırlarını çizilmesini bütünüyle tanıtıp kabul ediyordu. Genel çıkarların özel çıkardan önce geldiği fikri anlamını tam da o zaman bütünüyle kazanır. [94]

Faşizm kendi egemenliğini, meşruiyetini tehlikeye düşürecek her türlü ihtimali reddediyordu. Buna tabii ki kiliseler de dahildir. Böylece ortaya

[93] Bourderon, *a.g.e.,* s. 16-19
[94] Bourderon, *a.g.e.,* s. 25.

konan, devletin bağımsızlığı düşüncesi olmaktadır: Devlet, kendi egemenliğini tehlikeye düşüren ve varlığını tartışma konusu durumuna getirebilen bir müdahaleyi kabul edemez. Bu tutum ulusal istencin tek etmeni devlet olduğu ölçüde, manevi de olsa ulusun dışında hiçbir gücün ulusun yazgısı üzerinde etkili olmayacağını belirtme olanağını verir.[95]

Başta Sternel'in faşizm tanımında belirtildiği üzere faşizm örneklerinin en önemli ortak noktası, her üçünün de anti-Marksist olmasıdır. Bourderon ise faşizmin bu söyleminin altında yatan nedeni Marksizm'in sahip olduğu iki kusur olduğunu belirtir: sınıflar savaşımı öğretisi ve enternasyonalizm. Sınıflar savaşımı öğretisi bireysel yetenekleri sulandırır, hiyerarşik ilişkileri çürütür, en iyileri en kötüler düzeyine indirir, kendi toplumsal sınıfı içinde eritmek üzere, bireyin özgül niteliklerini tanımaz, bu da bireyin insanlıktan uzaklaşmasına yol açar. Enternasyonalizm ise bireyi kendi toprağına öncelikli bağlılığından uzaklaştırır, bir topluluğun üyesi olma duygusunu parçalar, böylece ulusal yaşamın temellerini çökertir. Diğer yandan faşizmin liberalizm eleştirisi de bu bağlama açıklığa kavuşur. Liberal devlet Marksizm'e karşı etkili olarak savaşacak yetenekte değildir. Liberal devletin doğuştan gelen güçsüzlüğü, onun alması gereken önlemleri almasını engeller. [96]

Faşizmin bir diğer önemli özelliği ise kendi varlığını daimi kılacak, sürükleyecek bir efsane yaratma özelliğidir. Bu efsanelerden ilki ulustur. Diğeri ise ulusal bir düşman yaratma gereksinimidir. Faşizmin böyle bir söylem içinde temel amacı ise çok da anlaşılamaz görünmez: Tutkuları açığa çıkararak, güçlerin harekete geçmesini sağlayacak kaldıracı, birkaç yönetici-fikirler oluşturmak. Mutlak, değişmez doğruları inanç terimleriyle dile getirecek yönetici-fikirler oluşturmak. Bu durumu faşizmin bir diğer önemli özelliği ile birleştirmek zor olmayacaktır: Eylem zorunluluğu ve hareketin sonal ereklilik inancı. Faşist ideolojiye göre doğru teori, her zaman bir pratiktir, yaşam biçimidir.[97] Faşist ideolojinin pragmatizm eğilimi de bu pratik fayda getiren eylemin doğru teori olduğu inancından kaynaklanmaktadır.

---

[95] Bourderon, *a.g.e.,* s. 25.
[96] Bourderon, *a.g.e.,* s. 42-44.
[97] Bourderon, *a.g.e.,* s. 50.

Ayferi Göze faşist bir devlet sistemini değerlendirirken onun totaliter ve otoriter devlet sistemi olduğunu belirtir. Ona göre faşist devlet, liberal bireyci devletin birey lehine olan temel ilkelerini reddeder. Birey başlı başına bir değer ve varlık olarak ele alınmaz ve toplum içinde yerine getirdiği fonksiyonlara göre bir değer ve varlık kazanır. Kişinin doğuştan eşit ve özgür olduğu kabul edilmez. Kişinin devlete karşı ileri sürebileceği ve devletin dokunmaması gereken hak ve özgürlükleri de yoktur. Faşizm aynı zamanda tek parti sisteminin varlığını zorunlu kılan korporatif devlet ile, antidemokratik, antiparlamenter ve otoriter bir sistemdir. Tek parti rejimin uygulandığı faşist devletlerde ulusal egemenlik ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri, demokrasi ve parlamento reddedilir. Bununla ilişkili olarak tek parti yönetimini tehlikeye düşürecek her türlü girişim de hukuki gibi görünen şekilde ortadan kaldırılır. Diğer taraftan faşist devlet ekonomik alanda, devletin ekonomik yaşama hakim olduğu bir sistem olarak varolur.[98]

Bourderon, şu temalarla faşist ideolojinin saydığımız özelliklerini sıralar: Tam ve dışlayıcı bir milliyetçiliğin önceliği, emperyalist yönelim, ulusal devletin gücü, ordunun yüksek rolü, liberal parlamenter sistemin suçlanması, siyasal gelenekleri yenileştirme istenci, korporatist ilke, özel mülkiyetin kabul edilmesi ama yol açtığı kötülüklerin de sergilenmesi, küçük ve orta işletmenin yeğlenmesi, sınıflar savaşımının ulusal dayanışmayla aşılması, eğitimin ulusal rolü, seçkinlerin bireysel çaba ve eğitimle yenilenmesi, bireyin belli sayıdaki topluluklar içinde eritilmesi, kiliseler karşısında [bu din olarak genellenebilir] devlet bağımsızlığının olumlanması.[99]

e. Sosyalizm

Genel olarak Marksist düşünürlerin ideoloji kavrayışları sırasında siyasal ideoloji olarak sosyalist düşüncenin genel hatları da çizilmişti. Marx'ın ideoloji kavrayışındaki olumsuz anlamın siyasal alanda Lenin ve Lukacs ile birlikte daha olumlu siyasal anlama evrildiğini, daha sonra, Batı Marksizmi geleneği içinde gelişen eleştirel teori ve yapısal ideoloji anlayışlarının siyasal bir ideoloji olarak sosyalizmin farklı bir yorumunu ifade ettiği belirtilmişti.

---

[98] Göze, *a.g.e.,* s. 89-91.
[99] Bourderon, *a.g.e.,* s. 26.

Bu bölümde yapılacak olan, sosyalizmin siyasal ideolojiler içinde olduğunu kabul edip, kendini bir siyasal parti programında bulunan hangi öğelerle var ettiğini belirlemek olacaktır. Bu anlamda kavramın tarihsel gelişiminden çok onu var eden temel ilkelerle ilgilenen kaynaklara başvurulacaktır. Bu anlamda ilk olarak Rodney Barker'in sosyalizm başlığındaki makalesine bakmakta yarar vardır. Ona göre sosyalist düşünüşteki temel temalar şunlardır. Mülkiyet ve emek, eşitlik ve adalet, işbirliği ve kardeşlik, işin dönüştürülmesi, işçi sınıfı gücü, rasyonelleştirme ve verimlilik, kültür, işçi sınıfının ötesi, planlama, özgürlük ve pazar. Bu temalara sosyalist düşünüş içinde olumlu ya da olumsuz yapılan göndermeler Rodney Barker aracılığıyla ortaya konulacaktır.[100]

Sosyalistler genellikle mülkiyet terimini özel mülkiyetten ayırırlar, özelde üretim araçlarının özel mülkiyetinden bahsetmek için kullanırlar. Sosyalizm, mülkiyet teriminin bu anlamının anti-tezidir ve kimi zaman üretim araçlarının ortaklaşa sahiplenildiği ve böylece bilinen anlamıyla mülkiyetin ortadan kalktığı bir ilişkiler durumunu belirtmek için kullanılır. Mülkiyetin, üretimin unsurlarından yalnızca biri olması, başka bir problemdir, bir diğer unsur emektir. Mülkiyete ilişkin sorun, adaletsiz dağıtılmasıyken, emekle ilgili sorun uygun ödüllendirmenin olmamasıdır. Bu ödüllendirme kapitalizmin sanayi üretimi ve işbölümü mantığı içinde taşıdığı zorluğa yönelik üç yanıt verir: işçilerin denetimi yoluyla her şeye rağmen ödülleri çabayla ilişkilendirme girişimi; birimlerin basit, doğrudan ve kendine yeterli olması için üretimi yeniden biçimlendirmek; ya da bütün yatırımdan vazgeçerek bir merkezi sosyalizm yoluyla toplumu bir bütün olarak ödüllendirmeye geri dönmek. Sosyalist düşünce içinde sosyalist feministler de emeğin ödüllendirilmesi konusunda, bir toplumdaki mal ve hizmet üretiminin büyük bir bölümünü evde herhangi bir ücret almaksızın çalışan kadınlar tarafından gerçekleştirildiğine dikkat çekerler.

Eşitlik ve sosyal adalet konusundaki sosyalist öneriler değişik biçimlerde ifade edilir. İlk olarak insanlığın yaratılıştan gelen ya da tarih-üstü

[100] Rodney Barker, *Sosyalizm*, Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, cilt II, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 326-331. [Bu başlıkların tamamı verilen sayfalar arasında incelenmiştir. Bu başlıklar, bu sayfalar arasındaki bilgiler ile ortaya konulacaktır.]

bazı hakları vardır. İkinci olarak bütün insanlar ortak, tarih-üstü bir insan özünü paylaşırlar. Marx'ın yabancılaşma teorisi bu başlıkta ifade edilmiştir. Üçüncü olarak liberal demokrasi görüşünde varolan siyasal eşitlik öğretisinin daha geniş bir sosyalizm eşitliğine ulaşmasıdır. Dördüncüsü, yaşamın ve üretimin doğası toplumsal ödüllerin ayrı bireylere değil de eşite ve genele dağılmasını talep eder. Son olarak insanların tanrıların eşit çocukları olduğu şeklinde ifade edilir. Sosyalist düşünüşte eşitliğe olan inancın ahlaki temelleri vardır. Buna göre insanlar farklıdır ama talepleri eşittir. Bu yüzden temel talep "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" olmuştur.

Dayanışma ve kardeşlik başlığının temeli, sosyalizmin, kapitalizm ve bireyselciliğin yerine komünal ve dayanışmaya dayalı bir üretim biçimini koymayı amaçlamasıdır. Bu bağlamda, yalnızca toplumun örgütlenme biçimini değil, toplum üyelerinin güdülenmesini değiştirmeyi, bencilliğin yerine özveriyi, rekabetin yerine dayanışmayı koymayı amaçlamasıdır. Bu nedenle savlarını ahlaki, psikolojik ve hatta dinsel temellerde açıklayan sosyalistler olmuştur.

İşin dönüştürülmesi konusunda, sosyalistler arasında Fourier, ideal toplumun örgütlenebileceği model cemaatler olan üyeler arsında görevlerin bir gün içerisinde rotasyonuyla işin zevkli hale getirmeyi önermiştir. İşin doğası ya da niteliğinin bir işçi tarafından yaşanan bir şey olduğuna ilişkin bu düşünce, yabancılaşma üzerine yazılarında Marx ve Morris tarafından ortaya konan ve işçilerin üretimi kontrol etmesine yönelik önemli bir temadır. Sosyal demokrasi hem liberal demokrasinin gerçekleşmesi, hem de bunun anti-tezi olarak sunulmuştur.

İşçi sınıfı gücü, sosyalistlerin kapitalizm çözümlemesinde merkezi bir yer tutar. Kapitalizm kendini sömüren ve sömürülen sınıflar olarak biçimlendiren bir toplumdur. İşçi sınıfının üyeleri, bu görüşe göre, hem kapitalizmin en önemli kurbanı, hem de kapitalizme muhalefetin ve onun nihai olarak ortadan kalkmasının temelidir. Sosyalizmde istenen sonuçların işçi sınıfının güçlendirilmesinin sosyalizmin arzulanan bir bileşeni olduğu şeklinde bir varsayım olagelmiştir. Bu yöndeki söylemin işçi sınıfının kimlerden oluştuğu sorusunu cevaplandırmayı gereksindiği açıktır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında sosyalist enerjinin önemli bir bölümü, varolan ya da

daha önceki işçi sınıfı kültürünün niteliklerini tanımlamaya harcanmıştır. Bununla birlikte, olası sosyalist gelecekleri tanımlamaları için varolan işçi sınıfı davranışlarına dayanan George Orwell gibi sosyalistler, köktenci ve ilerici yönünü köreltmekle ve sosyalizmi muhafazakârlıkla birçok şey paylaşır hale getirmekle eleştirmişlerdir.

Rasyonelleştirme ve verimlilik de sosyalistlerin görüşleri içinde yer bulur. Sosyalistlere göre kapitalizm ve endüstriyel üretim hem verimli değildir hem de zararlıdır. Bu öneri daha yararlı, daha rasyonel ve daha 'verimli' olabilecek yeniden örgütlenmeye yönelik bir öneridir. Hem Owen, Saint-Simon gibi ilk sosyalistler tarafından hem de daha sonraki sosyalistlerin sık rastlanan bir temasıdır -toplumun bir anlamda herkesin çıkarını temsil edecek yetenekli ve eğitimli bir seçkinler grubu tarafından tepeden örgütlenmesiyle elde edilecek bir daha fazla verimlilik. Bu görüş I. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği'nin farz edilen başarılarından güç alan ve hem iktisadi verimliliği hem de iktisadi eşitliği elde etmenin bir yöntemi olarak planlanmanın savunulmasına yol açmıştır.

Kültür konusunda sosyalistler ve özellikle bir sonraki başlıkta sosyal demokrasi geleneği içindeki Yeni Sol'da, yüksek kültür değil insanların olağan yaşam koşulları vurgulanır. Bu düşünce, Marx'ın yabancılaşma üzerine erken dönem yapıtlarına yakın olan, yaşamın ve işin estetik ve duygusal yanlarını ve hem sosyalist eleştiri, hem de sosyalist öneriler için önemli konular olarak görür. Bu öneriler hem yeni olanak ve deneyimlerle zenginleştirilecek bir yaşama, hem de işçi sınıfı kültürünün varolan özelliklerinin tanınmasına dayanan bir yaşama yönelikti.

İşçi sınıfının ötesinin tahayyül etmek de yine sosyalizmin eleştirel ve yaratıcı yaklaşımını insan eylemliliğinin bütün biçimlerine yaydı. Özellikle kadın hareketi ile özdeşleşen 'kişisel olan siyasaldır' deyimi özel ve kişisel ilişkilerin siyasal mücadeleye dahil edileceği değil, bütün insan eylemliliklerinin hem bireysel hem toplu biçimleri olduğu, bu nedenle hem özel hem siyasal oldukları anlamına gelir. Kadın ve erkeklerin 'özel' ve 'bireysel' kararları, bireyler tarafından verildiklerinden, kapitalizm ya da patriarki gibi kurumlardan bağımsız değildir. Aynı şekilde belli bir ücret karşılığı bir fabrikada çalışmayı kabul eden işçilerin 'bireysel' kararları da. Bu

nedenle hane içerisindeki seksüel ilişkiler, iktidarın ve refah ilişkilerinin tümü siyasetin konularıdır ve siyasal eylem yoluyla değişebilir. Sonuç olarak yirminci yüzyılın son çeyreğinde sosyalizm, ücretli işçi sınıfının üyesi olmaktan öte özelliklerle, kimi etnik ve cinsiyete ilişkin kimliklerle tanımlanan insanların yerine bir değerlendirme yapar. Böylece sosyalist duruş bir şekilde kendini yeni alanlarda var eder.

Son olarak, sosyalist düşüncenin alanına giren tema olarak planlama, özgürlük ve pazar ele alınır. Buna göre, sosyalizm içerisinde merkezi ulus-devletten hoşnut olmayan akım, sosyalizm içerisinde yoksulluk, pazar ve bireysel özgürlüğü yeniden ifade etme ya da yeniden konumlandırma çabasıyla güç kazanmıştır. Bireyselciliği bütün reddedişine rağmen sosyalizm içinde güçlü bir liberal kalıt bulunmaktadır. Bu sosyalizm ifadesi işyerlerinde doğrudan ve bu nedenle ademimerkeziyetçi halk iktidarını savunanlara pazar yoluyla seçim ve farklılığı maksimize etmenin olası olduğunu söyleyenleri bir araya getirir.

Açıkça görülür ki; sosyalizmin temaları olarak saydığımız tüm başlıklar daha önce liberal terimlerden muhafazakâr temalara ulaşılmamız, muhafazakârlığın liberalizmin temel değerlerine yaptığı eleştirilerle kendini var etmesi gibi, kendi içinden sosyal demokrasi kavramına ulaşılmasını sağlamaktadır. Sosyalizmin temaları olarak varolan kimi kavram ve konular bir sonraki başlıkta, siyasal ideoloji olarak sosyal demokrasiye geçilmesine olanak sağlar.

f. Sosyal Demokrasi

Siyasal ideolojilerin birbirine benzer yapılarına iyi bir örnek de sosyal demokrasidir. Temel olarak Marksizm'in bir türü olan sosyal demokrasi, zamanla farklı anlamlar taşımaya başlamıştır. Hatta sonuç olarak sosyal devlet, gerek ekonomik yapısı ve gerek hak ve özgürlükler anlayışı ile, liberal devletin temel ilkelerini, temel yapısını ve kurumlarını ifade etmeye başlamıştır.[101] Bu konunun ayrıntılarına değinilmeden önce sosyal demokrasinin temelde eleştiri konularına ve eleştirilerine bulduğu çözümlere kısaca ele alınması gerekmektedir. Bu şekilde sosyal demokrasinin

[101] Göze, *a.g.e.*, s. 155.

sosyalizm ve sözü edilen Yeni Sol ya da yeni liberalizm ile olası ilişkisi ortaya konabilir.

Marx'ın, daha sonra sosyal demokrasinin temeli haline gelecek olan Gotha Programının eleştirisinde, ortaya koyduğu iki konu sosyal demokrasinin temeli için önemlidir. Bunlardan ilki program tarafından öngörülen devlet kuramıdır. Program evrensel seçim, doğrudan yasama, yurttaşlık hakları ve milisler aracılığıyla özgür bir devletin gelişimini savunur ve bu değişikliklerin barışçıl yollarla sağlanabileceğini kabul ediyordu. Marx göre ise devlet sınıf hakimiyetinin aracıdır ve sosyalizm yalnızca devrimci dönüşüm yoluyla sağlanabilir. İkinci eleştiri noktası ise, sosyal adalet ya da programın adlandırdığı biçimiyle 'emeğin gelirinin adil dağılımı' konusundadır. Marx'a göre ise bu görüş, adalet ya da adil gibi ahlâki değerlerin hakim sınıf ilişkilerinden bağımsız işleyebileceğini varsaydığından, tarihsel maddeciliğin ya da 'bilimsel' sosyalizmin tutarlılığını can evinden vurmaktadır. Böylelikle demokratik sosyalist bir hükümet siyasal bir eylem yoluyla, toplumsal ürünün adil dağılımını geliştirebilirdi. Buna karşın Marx'a göre ahlâki değerler ideolojik üstyapının parçalarıdır ve toplumun temel yapısını iyileştirmek için bağımsız siyasi örgenler olarak işleyemezler.[102]

Bernstein da Marxist düşüncedeki bu iki temel nokta eleştirisi ile bu düşünceye katkıda bulundu. Ona göre Marx'ın kapitalizmin gelişimi hakkındaki tahminlerinin çoğu doğru çıkmadı, öncelikle iktisadi açıdan kapitalizmden yalnızca kapitalistler ve işçi sınıfının önde gelenleri değil, bütün sınıflar fayda sağlamaktaydı. Diğer taraftan iktisadi boyutun dışında da, kapitalizmin ilerlemesiyle olacağı ön görülen kutuplaşmanın gerçekleşmediğini ileri sürdü. Dahası, tam aksine ticaret ve endüstride toplumsal yapılar içerisinde büyük bir farklılaşma olmuş ve böylelikle bürokraside orta sınıf işgali artmıştır.

Bernstein yapmış olduğu bu saptamalarla iki temel sonuca varıyordu. Bunlardan ilki sosyalizmin devrime atfettiği önemden vazgeçebileceği idi. İkinci olarak bilimsel sosyalizmin kapitalizmin gelişimin kaçınılmaz sonucu olarak ifade ettiği, sonucun kaçınılmaz olmadığını söyledi.

---

[102] Raymond Plant, *Sosyal Demokrasi*, Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, cilt II, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 321.

Bunun daha çok sosyalizme adananların uğrunda mücadele edilmesi gereken ahlaki bir ideal olduğunu söyledi. Sonuç olarak Bernstein'in vardığı sonuçlara göre, sosyalizm mücadelesi, daha ziyade kademeli ve reformcu olmalıydı. Bu siyasal olarak, tam bir demokrasiye ulaşma çabası içerisinde; ekonomik olarak, toplumda üretim araçlarının, hem siyasal erk hem de sendika baskısı yoluyla, işçiler tarafından ele geçirilmesiyle olasıydı. Görev bu yüzden, sosyalizmin tarihin gidişi içerisinde tam olarak oluşmasını beklemek değil, belli sosyalist amaçlar için mücadele etmekti.[103]

Sosyal demokrasinin Britanya'da ortaya çıkışı büyük oranda Yeni Liberalizmin yirminci yüzyılın hemen başında savunduğu fikirlerle birleşmesi ile oluşmuştur. Bernstein'in revizyonist eğilimi ile Britanya'da meydana gelen Yeni Liberalizm birbirini destekler. 'Yeni Liberalizm' pozitif anlamda daha fazla özgürlüğün sağlanması için daha çok sosyal adalet ve ekonomik ödüllerin daha adil dağılımına erişimle ilgiliydi. Bunun mekanizması ise ekonomiye devletin müdahalesi ile mümkün olabilecekti. Bu nedenle her ikisi de devleti ve siyasal reformu, sayelerinde yerinde bir siyasal iradenin toplumsal amaçların ahlâki değerler olarak gördüklerinden ve sırası geldiğinde bu amaçların ahlaki değerler olarak görülebileceğini düşündüklerinden çakışmaktadır. Bu bağlamda sosyal demokrasi geleneği içinde sosyalizm, karma bir ekonomiyle gelişecek olan siyasal demokrasi, refah devleti, eğitim fırsatı ve daha fazla sosyal adaletin birleşimi haline gelmekteydi. 1930'larda Keynes'in bu kavrayışa destek olacak nitelikteki görüşlerini sosyal demokrasi geleneği, kapitalizmin çelişkilerini, Marxist düşünüşten farklı olarak, çözebileceği fikirler olarak sahiplendi. Özellikle savaş sonrası dönemde de Almanya ve İngiltere'de uygulandı. Buna göre sanayinin mülkiyeti artık daha dağınıktır ve denetimi profesyonel yöneticilerin elindedir; sendikalar güçlenmiştir; savaş yılları, siyasal erek konulduğunda devletin gücünün ortak çıkar için kullanılabileceğini bütün ülkeye göstermiştir; iptidai yoksulluk azaltılmıştır; gaz, elektrik, demiryolları ve madenler gibi temel endüstriler ulusallaştırılmış ve geniş bir refah devleti oluşturulmuştur. Bu şekilde sosyal demokrasi demokratik sosyalizmin üretim araçlarının

[103] Plant, *a.g.m.,* s. 322.

toplumsal mülkiyetinin el değiştirmesi ve halk tarafından kullanılması fikrine karma ekonomi bağlamında sahip çıkan bir siyasal ideoloji haline gelir.[104]

Liberalizm başlığının sonunda incelediğimiz liberal temalarla güçlü bağlar kurmanın mümkün olduğu sosyal demokrasi, aynı şekilde sosyalizm ile kurduğu ilişki nedeniyle güçlü bir ideoloji olarak varolur. Sosyalizmin temel temaları olarak incelediğimiz birçok temanın sosyal demokrasinin içinde varolduğu açıktır. Ekonomik ve sosyal anlamda sonuçta geldiği aşamada da liberal ideolojinin imkanlarından daha çok yararlandığı anlaşılan sosyal demokrasinin temel siyasal yaklaşımlarını özetlemekte yarar vardır.

Bölümün başında da belirtildiği üzere sosyal devlet, gerek ekonomik yapısı ve gerek hak ve özgürlükler anlayışı ile, liberal devletin temel ilkelerini, temel yapısını ve kurumlarını korur. Ancak bunlarda değişen ve gelişen ekonomik koşullarla zorunlu değişiklikler yapar. Sosyal devlet, liberal devletin siyasal iktidarının temelinde, sahibinde ve yapısında bir değişiklik yapmamaktadır. Çeşitli sosyal ekonomik kuruluşların ve faaliyetlerin temsil edildikleri organın ekonomik sosyal sorunların çözümünde siyasal iktidar organları yanında bir danışma organı görevi yapması kabul edilmektedir. Yani, sosyal devlette ekonomik işletmeler içinde de iktidarın sahibinde, temel yapısında bir değişiklik yapılmamaktadır. Kısaca, sosyal devlette kapitalist ekonomi düzeninin temel ilkeleri korunmakta, ancak sosyal amaçlarla ve ekonomik zorunluluklarla devletin sosyal ekonomik hayata planlı müdahaleleri kabul edilmektedir.

Sosyal devlet, liberal bireyci devletin hak ve özgürlük sistemini sosyal ekonomik haklarla tanımlar. Bu hakların gerçekleştirilmesi konusunda da devlete büyük görevler düştüğünü söyler. Sosyal devlet, liberal devletin bir aşamasıdır. Amaç, yirminci yüzyılın toplumlarının yeni sosyal ekonomik ihtiyaçlarını özgürlük düzeni ve liberal demokrasi içinde karşılayabilmektir.[105]

C. İÇERİK ANALİZİ: TANIM TARİHÇE VE LİTERATÜR

Bu başlık altında içerik analizi ya da muhteva analizi olarak ifade edilmekte olan content analysis isimli bu araştırma yönteminin ayrıntıları

[104] Plant, *a.g.m.,* s. 324-325.
[105] Göze, *a.g.e.,* s. 155.

şekillendirilecek ve tekniğin ne şekilde tanımlanmış olduğu ve hangi şekillerde kullanılarak bugüne taşındığına ilişkin bilgi verilecektir. Bu amaçlarla konu üç alt başlıkta ele alınacaktır: ilk bölüm içerik analizinin tanımı, ikinci bölüm içerik analizinin tarihçesidir. Üçüncü alt başlıkta çalışmanın ekler bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan içerik analizini kendine yöntem olarak almış olan çalışmaların literatür taramasına ayrılmıştır.

1. İçerik Analizinin Tanımı

Berelson, içerik analizini iletişimin yazılı/açık içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel tanımlarını yapan bir araştırma tekniği olarak tanımlar.[106]

Gökçe, içerik analizini fiziksel bilimlerden farklı olarak, gözlem yolu ile sosyal gerçeğe yönelik çıkarımları amaçlayan bir yöntem olarak ifade eder. Buna göre, Gökçe'ye göre, bu analiz de diğer bilimsel yöntemler gibi, bir yöntemdir.[107]

Bilgin'in Bardin'den aktardığı kadarıyla, içerik analizi iletişim malzemesi analiz tekniklerinin bütünüdür. Mesaj içeriklerinin betimlenmesinde nesnel ve sistematik yöntemler kullanır kolay ve tesadüfi okumalara karşı önerilen, mesaj ile yorum arasında incelemeyi gerektiren konulara göre uyarlanan, gittikçe gelişen ve verimli olduğunda kullanılması yararlı teknikler bütünüdür.[108]

Krippendorff, içerik analizini yazılı ve resimli bir belgeden beklenen mesajın nicelleştirilmesi işlemi olarak tanımlamaktadır.[109]

Simon ve Burstein de Kerippendorff'a benzer şekilde içerik analizinin yazılı ve sözlü materyallerinin sistemli şekilde analiz edilip insanların söyledikleri ve yazdıklarının açık talimatlara göre kodlanarak nicelleştirilmesi süreci olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre bu yazılan ve söylenenleri kategorileştirmek ve bunların ne sıklıkta olduklarını belirlemektir.[110]

---

[106] B. Berelson, *Content Analysis in Comunication Research*, New York: Hafner, 1952, s. 18.
[107] Orhan Gökçe, *İçerik Çözümlemesi*, Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi, Geliştirilmiş 2. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi Yayınları No: 1, 1995, s. 15.
[108] Nuri Bilgin, *İçerik Analizi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988, s. 2.
[109] Klaus Krippendorff, *Content Analysis (An Introduction to its Methodology*), The Sage Comtext Seres, Sage Publication, Beverly Hills. 1984, s. 13
[110] J. Simon, P. Burstein, *Basic Research Methods in Social Sciences*, 3. Edition, New York: Random House, 1985, s.193.

Bilgin ise içerik analizini, çok çeşitli söylemlere uygulanan bir takım metodolojik araç ve teknikler bütünü olarak tanımlamaktadır. Bilgin'e göre içerik analizi adı altında toplanan araç ve tekniklerin, her şeyden önce kontrollü bir yorum çabası ve genelde tümdengelime dayalı bir okuma aracı olarak değerlendirilmesi mümkündür.[111]

Arık'a göre ise, içerik analizini, sözel ve yazılı verilerin belirli bir problem veya amaç bakımından sınıflandırılması, özetlenmesi, bu verilerin belirli değişken ve kavramlarının ölçülmesi ve belirli bir anlam çıkarılması için taranarak kategorilere ayrılmasıdır.[112]

İçerik analizine yönelik tüm tanımlar bir araya getirildiğinde, yönteme ilişkin tek bir tanıma ulaşmak mümkün olacaktır. Buna göre içerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır."[113]

Krippendorff'a göre yapılacak olan tüm içerik analizlerinde altı soru cevaplanmış olmalıdır:[114] 1-) Hangi veri analiz edilmektedir? 2-) Veriler nasıl belirlenmektedir? 3-) Ortaya çıkan verilerin yoğunluğu ne? 4-) Analiz edilen verilere ilişkin içerik ne? 5-) Analizin sınırları ne? 6-) Ortaya çıkan sonuçların temeli ne?

Sonuç olarak içerik analizi üç temel özelliğe sahip olması gerekir. Bunlar:[115]

1. **Nesnellik:** Farklı gözlemcilerin ya da analizcilerin aynı doküman üzerinde aynı sonuçları gözleyebilmesi ile mümkündür. Bunun sağlanabilmesi için de analiz kurallarının formüle edilmiş olmalıdır.
2. **Sistemlilik:** Araştırmacının yalnızca kendi araştırmasının amaçlarına uygun olan verileri çözümleyerek diğer verileri ihmal etmesini önler.

---

[111] Bilgin, a.g.m., s. 1.
[112] Alev Arık, *Psikolojide Bilimsel Yöntem,* İstanbul: İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi Yayın No. 3708, Fakülte No. 3253., 1992, s. 119.
[113] Ezel Tavşancıl, A. Esra Aslan, *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2001, s.22.
[114] Krippendorff, *a.g.e.,* s. 15.
[115] Tavşancıl, Aslan, *a.g.e.*, s. 22-23.

Sistemlilik, belli bir kategoriye girecek ya da girmeyecek olan bölümlerin saptanmasında hep aynı ölçütün kullanılmasını gerektirir.

3. **Genellik:** Vurguların kurumsal bir temel sahip olmasını gerektirir. Yani bir mesaj hakkında saf betimsel bir bilgi, mesajın alıcısı ya da vericisinin bilinen özellikleriyle karşılaştırılmamış ise çok az bilimsel değere sahip olmuş olur.

Ezel Tavşancıl ve Esra Aslan içerik analizine ilişkin yapılan tanım ve bulunması gereken özellikleri topladıklarında ayırıcı altı özelliğini şu şekilde sıralamaktadırlar:[116] 1-) Sosyal bilim genellemelerinde kullanılır. 2-) Yalnızca ya da öncelikle iletişimin etkilerinin ayrıntılarının incelenmesinde kullanılır. 3-) Dilin sembolik anlamlarını (semantik) ve söz dizimi kurallarına (syntactic) ait yönleri saptamak için kullanılır.4-) Nesneldir. 5-) Sistematiktir.6-) Sayısaldır.

2. İçerik Analizinin Tarihçesi

Literatürde ilk içerik analizi uygulaması Speed'in 1893 yılında yaptığı "New York Gazetelerinin Konu Analizi" çalışmasıdır. Gerçekte içerik analizinin sistematik ve kapsamlı bir şekilde kullanımı ise, Laswell'in 1925 yılında yapmış olduğu "Prusya Okul Kitaplarında Askeri Stereotipler" adlı çalışmasında ve 1947 yılındaki doktora tezinde görülmektedir.[117]

İçerik analizi kavram olarak ilk kez 1941 yılında yapılan konferansla başlamıştır. Berelson, 1940-50 döneminde metadolojik planda Lazarsfeld'in yardımıyla, yöntembilim ile ilgili olarak içerik analizinin kurallarını belirlemiştir. Bu kurallar, bu çalışmanın içerik analizinin tanımlandığı bölümde yer alan, iletişimin görünen içeriğinin betimlenmesindeki nesnellik, sistematiklik ve nicelliktir. Kuralları belirlediği için Berelson'un içerik analizinin yaratıcısı olduğu sanılsa da, içerik analizinin esas yaratıcısı Lasswell'dir. Belirlenen analiz kuralları ve koşulları diğer araştırmacılar tarafından çeşitli ülkelerde izlenmiştir.[118]

Örneğin, 1940'lı yılların başında, Amerika'da bir derginin Nazi propagandası yapan Alman radyo yayınlarına paralel yazılar yayımladığı, içerik analizi sonuçlarına dayanılarak mahkeme önünde kanıtlamıştır. Bu

[116] Tavşancıl, Aslan, *a.g.e.,* s. 25-26.
[117] Bilgin*, a.g.m.*, s.2
[118] Bilgin, *a.g.m.*, s.2

çalışmada ilk olarak belirli bir süre içinde kalan Alman radyo yayınları incelenerek on dört konuya ayrılmış, sonra derginin 22 Aralık 1941 ile 2 Mart 1942 tarihleri arasında yayımladığı 157 fıkra ve makale seçilmiştir. Bu fıkra ve makalelerdeki ifadelerle 14 konunun her biri karşılaştırılarak, Amerika'da dergi ile Alman radyo yayınları arasındaki paralellik ortaya çıkarılmıştır. Bunun için dergideki yazılarda "…ırkın kötülüğü", "…ırkın yüceliği", "…siyasal sistemin mükemmelliği" vb. konulara giren kavram veya simgelerin tekrar sayısı ve bu simgelerin yer aldığı cümlelerin olumlu, olumsuz, nötr, kuvvetle vurgulama, saldırganca, dostça vb. nitelikleri saptanmıştır.[119]

İçerik analizi 1950-60 arası dönemde yaygınlaşmış ve çeşitli disiplinlerde gittikçe genişleyen bir uygulama alanına sahip olmuştur. Yöntemin psikolinguistik sorunları üzerine çeşitli kongreler düzenlenmiş ve çalışmaların bir kısmı yayınlanmıştır. Bu çalışmalar içerik analizinin siyasal bilimler, gazetecilik, sosyoloji ve psikolojiden sonra etnoloji, tarih, psikanaliz ve dilbilim gibi disiplinlere de girerek gelişmesine yol açmıştır. Epistemolojik alanda iki iletişim modeli belirlenmiştir: bunlardan birincisi araçsal model, ikincisi de temsili modeldir. Araçsal modele göre, içerik analizinde mesajın ilk söylediği şeye değil, bağlamı ve koşulları dikkate alınarak taşıdığı, ilettiği şeylere bakılmalıdır. Temsili modele göre ise, iletişimde önemli olan şey mesajda varolan kelimelerin içeriğidir. Yani koşullar dikkate alınmaksızın, kelimelerde varolan bazı şeylere bakılmaktadır. Analizci mesajın dışına taşmamalıdır. Yöntembilim ile ilgili olarak nicel ve nitel yaklaşım çatışması gözlenmektedir. Nicel yaklaşım, içeriğin bazı özelliklerinin frekansını veri olarak alırken, nitel analiz bazı öğelerin bulunup bulunmaması üstünde durmaktadır. İçerik analizi ile yapılan çalışmalardaki nicel artış 1960'a kadar geometrik özelliktedir. 1900-20 arası her yıl 2.5 inceleme yapılırken bu sayı 1920-30 arasında her yıl 13.3, 1930-40 arası 22.8, 1940-50 arası 43.3 ve 1950-60 arası 100'dür.[120]

İçerik analizinde 1960 ve sonrasında üç temel olgu belirleyici olmuştur. Birincisi; bilgisayarların kullanımı, ikincisi sözel olmayan iletişimlere ilginin ve semiyolojinin gelişimi ve üçüncüsü de dilbilim çalışmalarındaki

[119] Arık, *a.g.e.,* s. 120.
[120] Bilgin, *a.g.m.,* s. 4.

gelişmelerdir. Bu dönemden sonra ortaya çıkan çalışmalar şu konulara eğilmişlerdir:[121]

- Küçük gruplarda sosyal değişme (grup dinamiği)
- Uluslararası ilişkiler (siyasal bilimler)
- Psikotik dil; psikoterapistin görüşme teması (klinik psikoloji)
- "İntihara aday" kişilerin mektuplarındaki özellikler
- Öğrencilerin kendi kimliklerini algılamaları (sosyal psikoloji)
- Alkol kullanımı ile halk hikâyelerinin içeriği arasındaki ilişki (antropoloji)

Tüm bunlar, içerik analizi çeşitli yaşam alanları ve olayları sırasında hissedilen ihtiyaca göre şekillendiğini ve geliştiğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, içerik analizi sosyal bilimlerin alanına giren konularda sosyal gerçeği araştırmada, deneysel ve gözleme dayalı yöntemlerin uygulanamadığı durumlarda kullanılabilir bir konuma gelmiştir.

3. İçerik Analizi Literatürü

Şerif Mardin "Siyasi Fikir Tarihi Tartışmalarında Muhteva Analizi" adlı makalesinde geleneksel ve modern olarak sınıflandırdığı iki milliyetçilik türünü çeşitli kategorilere indirger. Bu kategorileri 1930 ve 1940'lı yıllarda Türkiye'de milliyetçilik eğiliminin şeklini belirlemek amacıyla *Ülkü* dergisinde araştırır. Sonuçta ise derginin içeriğinden sözü edilen yıllardaki milliyetçilik eğilimleri arasındaki farkları ortaya çıkaran bazı ifadeler sunar. Bu araştırma ile her iki milliyetçilik türü ile dünya ve Türkiye'deki siyasal konjonktürü karşılaştırır ve ortaya çıkan eğilimleri birbirleri ile ilişki kurarak değerlendirir. Şerif Mardin makalesinde içerik analizini kullanma biçimine ve ondan yararlanmanın avantajlarını ayrıntılı olarak ele alır. Ona göre; "toplumbilimlerinin amacı insan davranışının tümünü anlatmak olduğu kadar siyasal bilimlerin 'muhteva tahlili'nin getirdiği yeni boyutu ihmal etmesine imkân yoktur."[122] Mardin'in muhteva analizi olarak ifade ettiği ve çalışmada içerik analizi şeklinde ifade edilen yöntemi, siyasal bilimlerle uğraşırken metin incelemelerinde metinleri doğru, açık ve anlaşılır hale getirmek istediğimiz

[121] Tavşancıl, Aslan, *a.g.e.,* s. 29-30.
[122] Şerif Mardin, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İstanbul, 1998, s. ..

zaman kullanmamız elzemdir. Mardin için olduğu gibi bu çalışma için de içerik analizi yöntemi göz ardı edilmemesi gereken bir yöntemdir.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro" isimli makaleleri içerik analizinden yararlanma biçimleri ve yöntemi ifade edişleri bağlamında oldukça önemli bir çalışmadır. Çalışma Tekeli ve İlkin içerik analizini kullanma şekillerini şu şekilde ifade etmektedir: "Yapılan içerik analizinde oldukça esnek bir yöntem izlenmiştir. Cümleler bağlam birimi olarak alınmıştır. Her cümlede ideolojik olarak anlamlı bulunan kavramların olumlu ya da olumsuz değer yüklü olarak kullanıldığı saptanmıştır. Her kavramın olumlu ya da olumsuz değerle yüklü olarak kaç kere kullanıldığı sayılmıştır. Yazıda kavramların sıkılıklarına dayanan yorumlarda çok dikkatli olunacağından, hazırlanan tablolarda her kavramın kaç kere kullanıldığı gösterilmekle beraber, bunların yüzdesinin alınmasına gidilmemiştir. Ama yüzde, Yakup Kadri'de nlerin bu işlemi yapmaları için her yazarın kullandığı kavramların sıklıkların toplamını vermekte yarar vardır. Bu sayılar Şevket Süreyya'da 4484, Yakup Kadri'de 542, Burhan Asaf'ta 1818, Vedat Nedim'de 1626, İsmail Hüsrev'de 1999'dur. Bu sayılar Kadro'cu ideolojinin oluşmasında her yazarın göreli katkısının ne olduğunu kabaca gösteren bir gösterge olarak alınabilir."[123] Tekeli ve İlkin'in yapmış oldukları çalışmada elde ettikleri sayısal sonuçlar çerçevesinde daha önceden belirlenmiş olan kavramlar ve ideolojiler arasındaki ilişkiler değerlendirilmiş ve Kadro hareketi konusunda bir sonuca ulaşılmıştır.

Her iki çalışmada da içerik analizi yönteminin sosyal bilimlerde doğru kategorilendirme ve yöntemi doğru kullanma durumunda olumlu sonuçlar verdiği görülür. Bu çalışmada yapılan literatür taramasında teorik bilgi veren çalışmalar ve genel olarak sosyal bilimler, kişiler ve kamusal ilişkilere ilişkin konuları ele alan ve bu konuları içerik analizi araştırma yönteminin gerekleri doğrultusunda yapan çalışmaları liste içine yerleştirildi. Bunlar dışında içerik analizi ile televizyon ve video, film, internet, reklam, işletme, pazarlama, eğitim, bilgisayar gibi başlıklarda da hatırı sayılır sayıda araştırma yapılmış

[123] İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Bir Aydın Hareketi: Kadro", Toplum ve Bilim, Kış 1984, 24, s. 35-68.

olduğunu ve bizim bu çalışmaları bibliyografya dışında tuttuğumuzu söylemeliyiz.

İçerik analiz literatürü isimli bir başlığın açılma gerekçesi hem yöntemin içeriğine dair hem de yöntemin ortaya koyduğu sonuçları görmemizi ve anlamamızı sağlayacak olan çalışmaların birarada görmemizi sağlamaktır. Bu tarama hem yabancı dildeki hem de Türkçe'deki çalışmalar tarandı ve çalışmanın "Ekler" (bkz. Ek II) bölümünde sunuldu.

II. TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLER VE İDEOLOJİLERİ: PARTİ PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye'de 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlere katılmış olan ve halen faaliyetlerini sürdüren siyasal partilerin, programları aracılığıyla, siyasal ideolojilerindeki demokratik ve ekonomik değerlere verdikleri önemi saptamak ve onlar üzerinde yorum yapmak amaçlanmaktadır.

Bölümün ilk başlığında parti programlarının siyasal ideolojilerindeki demokratik ve ekonomik değerlere ilişkin tespitlerin olgunlaştırılması için gerekli olan temel kategoriler ve onların alt kategorileri ortaya konulacaktır. Bu başlıktaki temel ve alt kategoriler, siyasal ideolojilerin içeriğinin belirlendiği ilk bölüme yapılan referanslara ek olarak, yeni kaynaklara yapılacak göndermelerle olgunlaştırılacaktır. Bu göndermeler demokrasi ve ekonomi temel kategorileri şeklinde iki başlık altında ele alınmaktadır.

Son olarak, ikinci başlıkta, temel ve alt kategorilerin siyasal partilerin programlarında aldıkları konum, sayısal sonuçları ve grafiksel ifadeleriyle ortaya konulacaktır. Sayısal veriler ve grafik ışığında her siyasal partinin ideolojik tutumu da, her partinin ayrı başlık olarak ele alınmasıyla yorumlanmaktadır.

A. DEMOKRASİ VE EKONOMİ EKSENİNDE TEMEL VE ALT KATEGORİLER

Bu başlıkta parti programları ve temel kaynaklar aracılığıyla siyasal partilerin demokrasi ve ekonomi temel kategorilerine yaklaşımlarını belirlemek ve içerik analizini yapmak için, gereken alt kategoriler ortaya konulacaktır. Böylece son başlık içindeki sayısal ve grafiksel sonuçlara ilişkin bilgi verilmesi ve eleştirel analiz yapmak için gerekli olan sistematik yöntem tamamlanacaktır. Buna göre çalışma içinde temel ve alt kategorileri ortaya çıkardığı düşünülen ayrıntıları oluşturmada, hem ideoloji kavramına ve siyasi ideolojilere ilişkin olan bölümde ele aldığımız temel kavramlardan hem

siyasal parti programlarının içeriklerinde ortaklaşan kavramlardan[124], hem de şu ana dek kullanılmayan ve o alt kategorilerin oluşumunda önemli görülen yeni bilimsel kaynaklardan yararlanıldı.

Çalışmada ilk olarak tüm kaynakların kullanımında herhangi bir sıra olmadığı, sürekli bir geçiş olduğu söylenmelidir. Çalışmada her bir kaynak diyalektik olarak birbirini besledi. Sonuçtaysa demokrasi ve ekonomi temel kategorilerinin alt kategorileri belirlendi. Kategorilerin belirlenmesinde doğal olarak daha önce yapılmış çalışmaların sonucunda kategorilere ilişkin ortaya çıkan bir takım özelliklerin varlığının önemi göz ardı edilmedi. Sözü edilen tüm metinler göz önüne alınarak yapılan bu araştırmada kullanılacak en uygun kategorilerin belirlenmesinin beş temel koşula bağlı olduğu olduğunu söyleyen Tavşancıl ve Aslan'ın maddeleri önemsendi. Buna göre:[125]

- Kategoriler, çözümlenecek olan iletişim metninin bütün maddelerini içerecek ve bir kategoriye yerleştirilebilecek kadar kapsamlı olmalıdır.
- Herhangi bir madde, kategorilerin yalnızca birine yerleştirilebilir olmamalıdır; bunun için de kategoriler eşsiz olmalıdır.
- Kategoriler birbirinden bağımsız olmalıdır; yani bir maddenin bir kategoriye yerleştirilmesi diğer bir maddenin yerleştirilmesini etkilememelidir.
- Kategoriler yalnızca bir sınıflandırma ilkesinden elde edilmelidir.
- Kategoriler, araştırmanın amacını yansıtmalıdır.

Çalışmanın amacına uygun olarak belirlenen kategorilerin, ayrıntıları ifade edilen tüm kaynakların içeriğindeki cümlelerden ortaya çıkarıldı. Temel amaç olan siyasal partilerin programları amacıyla siyasal ideolojilerinin tespit edilmesine yönelik kavramlaştırmada, iki kategori üzerinde duruldu: ekonomi ve demokrasi.

Çalışma içinde alt kategorilerin aranma biçiminde çeşitli aksaklıklar doğmaktadır. Aksaklığın oluşma biçimi kavramın doğrudan siyasal parti programlarında bulunma şeklinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle hem

[124] Siyasal parti programlarında ortaklaşan kavramlar için bkz. Ek I
[125] Tavşancıl, Aslan, *a.g.e.,* s. 74.

demokrasi hem ekonomi temel kategorisinin alt kategorilerinin siyasal parti programlarında hangi biçimlerde arandığına ilişkin ayrıntılı bilgi verilecektir.

1. Demokrasi Temel Kategorisi

Temel kategorilerimizden ilki demokrasi kavramıdır. Levent Köker eleştirel ve pozitivist siyaset teorilerini anlattığı *İki Farklı Siyaset* adlı yapıtında, bu iki farklı siyaset anlayışının demokrasiye bakışlarını da ele alır. Biz bu bakış açılarından bahsederek her ikisinin de birbirinden farklı biçimde ele aldığı kavramları ortak kümede alt kategoriler olarak benimseyeceğiz. Köker, demokrasi kavramını tartışan pozitivist eğilimli yazarların demokrasiyi yarışma halindeki partilerin oluşturduğu sistemin farklı hükümet politikalarından toplumun üyelerinin isteklerini birleştirmenin pratik yolu olarak görmekte olduğunu söyler. Bu bağlamda demokratik siyasal süreç şiddete dayalı çatışmayı devlet zoruna başvurmadan bastırmanın bir yolu olarak görmektedir. Demokrasiye yaklaşımı da, böylece, amaç ve varılan sonuç gibi değer yüklü olabilecek kavramların (örneğin, özgürlük, eşitlik, katılım gibi demokrasiye 18. yüzyıldan itibaren giderek yaygınlaşan etik meşruluk zeminini sağlayan değerlerin) dışlanmasından yana görünmektedir. Siyaset teorisini pozitivist temele oturtmak isteyen araştırmaların demokrasi sorununa yaklaşımları bu esas tarafından belirlenir. Buna göre pozitivist yaklaşım geliştiren düşünürler bir ülke üzerinde yaşayan insanların siyasal kurumlar (partiler, hükümet, parlamento, v.b) hakkındaki kanaat ve tutumlarından oluşan siyasal kültür ile demokrasinin istikrarı (uzun sürelilik, meşruluk, ciddi tehlikelerin yokluğu, etkililik ve kararların koşullara uyum sağlaması) arasında ilişki arayanlardan oluşan bir grubu temsil ederler. Bu düşünürler, demokrasiyi ampirik olarak test edilebilir önermelerden kurulu bir model olarak benimserler.[126]

Diğer yandan eleştirel yaklaşım içinde demokrasi kavramını ele alan düşünürlerin temele yerleştirdikleri düşünce ise, bir topluluk yaşamı içinde, o yaşamı ortak katılımlarıyla etkileme gücüne sahip insanların eylemleri içinde belirlenen ahlâki bir ilkenin olması gerektiği yönündedir. Bu düşünürlere göre pozitif sıfatıyla ele alınan bir demokrasi özgürleri negatif bir düzeye

[126] Levent Köker, *İki Farklı Siyaset*, İstanbul, Vadi Yayınları, 1998, s. 51-56.

getirecektir. Bu yüzden de pozitivist bakış açısından farklı olarak daha etik bir meşruluk zemininde özgürlükleri ön plana çıkaran ve onların ön plana çıkmasına yardımcı olan kavramlarla demokrasiyi ele alırlar. Buna göre, diyalog, karşılıklı konuşma, iletişim, topluluk yargısı ve bireylerin birbirleriyle eşit ve katılımcı olarak karşı karşıya geldikleri rasyonel ikna türünden ortak özellikleri bulunan kavramlardan hareket ederek demokratik olup olmamayı tartışırlar. Bu anlamda da oydaşma ve sivil toplum gibi kavramların öne çıkmasına ön ayak olurlar. Sonuç olarak, bu kavramların varolduğu bir demokratik sistem içinde olmak eleştirel ve denetleyici bir göreve sahip bulunmak olarak ifade edilir.[127]

Her iki demokrasi anlayışının ele aldığı kavramlara bir de Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyetlerini sürdüren Freedom House'un demokrasi indeksinde ele aldığı kavramlarla yaklaşmak mümkündür. Bu indekse göre bir ülkede demokrasinin varolup olmadığının tespiti bir takım kıstaslara bağlıdır. Bu indekste demokratik değerler, çeşitli özgürlükler olarak başlıklandırılmakta ve sunulmaktadır. Özgürlükler toplumsal ve politik özgürlükler olarak ikiye ayrılmaktadır. Medya ve yayın özgürlüğü, kamuya açıklık, sivil toplum örgütlerinin özgürlüğü, gösteri ve yürüyüş özgürlüğü, haksızlığı kanıtlanmadığı sürece hapis ya da gözaltına alınmama, özgür ticari birlikler, özgür ticari birleşmeler, özgür özel teşebbüs, özgür dinsel kurumlar, kişisel sosyal haklar: mülkiyet, seyahat, aile, sosyoekonomik haklar, mülk sahibinin mülkü üzerindeki özgürlüğü gibi özgürlükler toplumsal özgürlükler başlığı altında ele alınan özgürlüklerdir. Politik özgürlükler alanında ise, başkanlık seçimlerinde meşru bir süreç işletilmesi, meclis üyelerinin seçiminde işletilen sürecin meşruluğu, çoğulcu siyasal partiler, oy vermeme hakkı, grupların kendileri hakkında karar verebilme hakları, dağıtılmış bir merkezi iktidar, biçimsel olmayan, merkezi hukuk sisteminin iktidarından bağımsız bir müzakere ortamı.[128]

Bileşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın Latin Amerika devletlerinde geleneksel demokratik çatışma metodolojisi ve bu ülkelerde çatışma konusunda erken uyarıyı amaçlayan çalışmalarında, demokrasinin varlığına

[127] Köker, *İki Farklı Siyaset*, s. 91-102.
[128] Freedom House, *Freedom in the World,* Westpot, CT: Greenwood Pres., Various Years, Aktaran: Stephen Knack, *Does Foreign Aid Promote Democracy?,* www.iris.umd.edu

ilişkin betimlemelerinde şu başlıklardan yararlanmaktadırlar: katılım, müzakere imkanı, haklar, yurttaşlık düşüncesi, yasaya ulaşabilme, yasanın duyurulması ve haksız yere cezalandırılmama, kamu düzeni ve yurttaş güvenliği, insan haklarının çiğnememe garantisi, devlet kaynaklarının adil dağılımı, ekonomik kalkınma, iş bulabilme ve açlık çekememe garantisi, her türlü düşüncenin devlete aktarılabilmesi.[129]

Tüm bunlarla birlikte, demokrasi kavramının liberal siyaset kurumunun içinde gelişen ya da varolan bir reel demokrasi kavramını hatırlatması gerektiğini söylenmelidir. Sonuç olarak, demokrasi temel kategorisini ele alırken belirlenen alt kategorileri hem etik hem de teknik maddeleri göz önüne alarak şu şekilde sıralanabilir: Azınlık, birey, cinsel tercih, çok kültürlülük, eşitlik, katılım, kimlik, özgürlük (hürriyet), referandum, siyasal partiler, seçme ve seçilme. Çalışmada tüm bu alt kategorilerin siyasal parti programlarında farklı kelimelerle ifade edildiği göz önünde tutularak bu kelimelerin niceliksel toplamı ile grafiklendirildi.

Demokrasi temel kategorisi, parti programlarında, demokratik, demokratikleşme, antidemokratik, demokrasiler kelimeleriyle birlikte ele alınmıştır.

Birey alt kategorisi, siyasal parti programlarında bireyler, fert, fertler, bireysel kelimeleriyle birlikte aranmıştır.

Çok kültürlülük alt kategorisi siyasal parti programlarında kültürler, kültürel farlılık, kültürel değerler, kültürel birikim, kültürel miras, yabancı kültürler, kültürel zenginlik, renklilik başlıklı kelimelerle birlikte değerlendirilmiştir.

Eşitlik alt kategorisi, siyasal parti programlarında eşit, eşitsizlik kelimeleriyle birlikte aranmıştır.

Özgürlük alt kategorisi, siyasal parti programlarında özgür, hürriyet, hürriyetler, hür, özgür irade, özgürce, özgürlükçü kelimeleriyle birlikte aramıştır.

[129] Marc Chernick, John Bailey, A Methodology For Democratic Conflict Convention and Early Warning in Latin America, Gergetown univeristy Department of Government & UNDP Regional Bureau for Latin American and the Caribbean, Presented at Workshopheld at Georgetown University, www.undp.org, 2005.

Referandum kavramı, parti programlarında oy, halk oylaması kelimeleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

2. Ekonomi Temel Kategorisi

Temel toplumsal sorunların çözümlerine yönelik olarak ekonomi kategorisi, siyasal partilerin ideolojik tutumlarına ilişkin saptama yapılabilecek çok sayıda alt kategoriyi barındırması nedeniyle temel kategori olarak belirlenmektedir. Bu nedenle toplumdan bağımsız olmayan birçok alt kategori de burada yer bulmaktadır. Örneğin sınıf, işbölümü, işçi, mülkiyet gibi kavramlar toplum temel kategorisinde de değerlendirilebilirdi. Ne var ki bu alt kategorilerin toplumsal konular olmakla birlikte uygulanan ekonomik sistem tarafından belirginleştirmesi, çalışmada temel kategori olarak ekonominin ele alınmasını sağladı.

Ekonomi kategorisinin toplumsal sonuçlara bu denli gebe olması, ekonominin alt kategorilerinin de daha ziyade toplumsal sorunları olarak ortaya çıkardığını söylenmesini sağlamaktadır. Bottomore'a göre bütünüyle bakıldığında modern ekonomik teoriler, ekonomik yapı sorunu üzerinde durmamaktadırlar; ekonomi kitaplarının çoğunun da sanayinin örgütlenmesi, işbölümü, işletmelerin yapısı, gibi konulara değinmekte olmaları ile bu durumu değiştirmemektedir. Diğer yandan, ekonomik toplumbilim ise hemen bütünüyle ekonomik yapıdaki sorunlarla ilgilenmektedir. Başlıca ilgi alanları, işbölümü ve meslek uzmanlaşması, mülkiyet sistemi, ekonomi tipleri, yapı değişimleri (özellikle sanayileşme süreci), sanayi işletmelerinin ya da fabrikaların yapısı ve örgütlenme gibi sanayide "beşeri" ilişkiler gibi sorunlar olmaktadır.[130]

Bu çalışmada uzun uzadıya ekonomik doktrinler araştırılmayacaktır. Diğer tüm temel kategorilerde olduğu gibi, temel kategorilerin alt kategorilerini ortaya koymak için belirginleştirilen bazı kavramlara yönelinecektir. Bu kavramlar ise parti programlarına yansıyan konularla olgunlaştırılıp alt kategorilerin neler olduğu belirginleştirilecektir. Ekonominin işleyiş modeline ilişkin göndermelerle de sağ-sol yatay çizgisindeki siyasal partiler, demokratik ve ekonomik değerlerle ilişkilendirilecektir. Buna göre iktisat teorilerinden söz

[130] Tom B. Bottomore, *Toplumbilim*, Ankara, Doğan Yayınevi, 1977, s. 145.

etmek yerine, iktisadi sistemlerin öne çıkardığı, bir başka deyişle olumladığı ya da olumsuzladığı kavramlar öne çıkarılacaktır.

İlk olarak kapitalist ekonomi sisteminden söz etmek gerekmektedir. "Kapitalist sistem, bu Klasik iktisat okulunun ve iktisatçıların iktisat kuramının; ücret, faiz, rant teorisi, değer teorisi vd. bunların sonunda ortaya çıkan sistemdir. Bununla birlikte, kapitalist sistemin dayandığı üç temel kurum bulunmaktadır: 1- Özel mülkiyet, 2- Sözleşme serbestliği 3- Girişim serbestliği. Kapitalizm bu üç temel kurum üzerinde temel ekonomik sorunları piyasa aracılığıyla çözer. Serbest piyasa terimi 'tam rekabet' olarak karşılık bulur. Tam rekabet piyasasının varsayımları ise siyasal parti programlarında aranması gereken alt kategorilerin neler olduğunun belirlenmesi açısından önemli olanaklar yaratır. Öncelikle tam rekabet ortamında bulunan bir piyasanın, "saydam olması gerekir; her tür bilgiye, piyasadaki bütün ekonomik oyuncuların rahatlıkla ulaşabilmeleri; alıcıların ve satıcıların tek başına fiyatları etkileyemeyecek kadar çok sayıda olmaları; piyasaya giriş ve çıkışın hiçbir engelle karşılaşmaması ve üretim faktörlerinin her türlü akılcılığın, hareketliliğin olması gerekir. "[131],

Çalışmanın temel kategorileri arasındaki birbirinden ayrılmaz yapılar tam da burada belirginlik kazanır. Liberal demokrasi içinde, siyasal partilerin ideolojik formasyonları üzerine yapılan bu araştırma, tam rekabet koşullarının ekonomik şartları ile siyasal koşullarının birbirinin içine girmesine neden olur. Bu bağlamda demokrasi eleştirisi de temel olarak bir demokrasi karşıtlığı olmaz. Daha çok ekonomik ve demokratik ayrımına yönelik eleştirilerdir. Bu bağlamda ekonomik liberalizm, kavramlarındaki önceliklerle sivil toplum /devlet ayrımını mutlaklaştırması mümkün olmaktadır. Bu mutlaklık ve dışsallık liberal düşüncenin de demokrasiye yaklaşımını da betimlemektedir.

Sonuçta insanlar, üretim ilişkileri içindeki konumları ne olursa olsunlar 'eşit yurttaşlar' olarak düşünülmektedir. Bunun anlamı ise, mülkiyet ve mülkiyet dağılımının siyasal bağlamdan düşürülmesi, ancak ekonomik bağlama özenle yerleşmesi olmaktadır.

[131] Kaya Ardıç, "Liberal Ekol: Klasik Teori", *İktisatın Dama Taşları* I, İstanbul, Yayınlayan: İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi, 2001, s. 48

Mülkiyet kavramına yönelik bu yaklaşımın karşı tarafında bulunan sosyalist yaklaşım ise, sömürünün özgül niteliğini vurgulama yoluyla kendini ifade etmektedir. Ona göre, kapitalist üretim tarzında sömürünün politik bağlamdan arınmış olması, kesinlikle ve kesinlikle bu sömürünün temelini oluşturan özel mülkiyetin siyaset dışı bir alana yerleşmesi anlamına gelmez. İşçi sınıfının mülksüz olması durumu, siyasetin aktif rol oynadığı süreçler sonucunda ortaya çıkmıştır ve mülksüzleşme günümüzde de ekonomi ile siyasetin iç içe geçtiği süreçte devam etmektedir. [132]

Tabii ki bu eleştirinin ulaştığı bir çok sonuç bulunmaktadır. Ancak bu tartışmada varılan sonuçları betimlenmekten ziyade, ortaya çıkaracağı kategorilerin ifade edilmesi tercih edilecektir. Buraya kadar; özel mülkiyet, işçi sınıfı, rekabet ve serbest piyasa kavramlarının ön plana çıktığı açıktır. Toplumsal sorunların ekonomi temel kategorisi ile baş başa yürüdüğü daha önce belirtilmişti. Bununla birlikte varolan konuma yapılan vurguları toplumsal işbölümünün varlığının meşrulaştırılması ile düşünmenin mümkün olacağını söylemek de yersiz olmayacaktır. Aynı zamanda sınıfsal örgütlenmelerin de yine ekonomik seçenekler içinde belirginleştiği açıktır. Tüm bunlarla birlikte alt kategorileri şu şekilde sıralanabilir: Sosyal adalet, emek, girişimci (teşebbüs), işbölümü, memur esnaf, çiftçi, işçi, kapitalizm, özelleştirme, özel mülkiyet, rekabet, sendika, piyasa (pazar), sermaye, sosyalizm, sömürü, yoksulluk (fakirlik). Alt kategorileri de yine demokrasi temel kategorisinin alt kategorilerinde olduğu gibi, çeşitli kelimelerle birlikte aramak zorunludur.

Sosyal adalet alt kategorisi, parti programlarında, sosyal, gelir dağılımı, iş güvencesi, işsizlik sigortası, yaşlılık maaşı, emekli sandığı, emekli, Sosyal sigortalar kurumu, bağkur, sosyal devlet, sosyal tesisler, sosyal güvenlik, sosyal yardım, sosyal hizmet, sosyal güvence kelimeleriyle birlikte değerlendirmeye alınmıştır.

Girişimci alt kategorisi, parti programlarında teşebbüs, müteşebbüs, girişim, işveren,işletmecilik kelimeleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

İşçi alt kategorisi, parti programlarında, işsiz, işsizlik, işçiler, işgücü kelimeleriyle birlikte aranmıştır.

---

[132] Metin Çulhaoğlu, “Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme”, Praxis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi Yaz-Güz 2003, s. 100.

Çiftçi alt kategorisi, parti programlarlında, çiftçiler, köylü, köylüler kelimeleriyle değerlendirilmiştir.

Memur alt kategorisi, parti programlarında, memurlar, kamu görevlisi, kamu görevlileri, kamu personeli kelimeleriyle birlikte ele alınmıştır.

Özelleştirme kavramı, özel sektör, özel sigorta, özel ormancılık, özel havacılık, özel eğitim, özel okul, özel öğretim, özel sağlık kelimeleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Özel mülkiyet alt kategorisi, parti programlarında mülkiyet, mülkiyet hakları, sınai mülkiyet kelimeleriyle birlikte ele alınmıştır.

Piyasa alt kategorisi, parti programlarında piyasalar, pazar, pazarlar, serbest piyasa, enerji piyasası, piyasa ekonomisi kelimeleri ile birlikte ele alınmıştır.

Yoksulluk alt kategorisi parti programlarında, yoksul, yoksullar, yoksul bölgeler, yoksul öğrenciler, yoksun, fakir, fakirler, fakirlik kelimeleri ile birlikte değerlendirilmiştir.

B. İÇERİK ANALİZİ EKSENİNDE PARTİ PROGRAMLARINDA DEMOKRASİ VE EKONOMİ

Bu bölüm ortaya çıkan verilere ilişkin bilgileri içermektedir. Elde edilen sayısal sonuçlar ve grafiklerin her biri siyasal partiler için ortaya konulacak ve yorumlanacaktır. Kullanılan analiz tekniğinin ortaya çıkma koşulları şu şekilde özetlenebilir: Daha önce belirlenmiş olan temel kategoriler, alt kategorileriyle birlikte ele alındı. Temel ve alt kategorilerin, temel metin olan siyasal parti programları içindeki sayısal ağırlığı tespit edildi. Her biri parti programları içinde olumlu, olumsuz ve nötr şeklinde verdiğimiz değerlere göre metin içindeki bağlamından da yardım alarak yorumlandı. Kategorinin olumlu veya olumsuz sonuçları toplandı. Bu aşamada herhangi bir anlam ifade etmeyen kelimeler: ve, ile, ama, çünkü, de, da, bir her şey, tüm, hiç, bütün, gibi, veya, bu, en, için, göre, bazı, böylece, kadar, gerek, gerekse, ise, hatta, hem, yani, yine" olarak belirlendi. Bu kelimelerinin toplam sayısı parti programının kelime sayısından çıkarıldı. Bu sayılar her parti tablosunda ayrı bir sütun olarak değerlendirildi. Sonrasında partilerin demokrasi ve ekonomi temel kategorileri tüm alt kategorilerle birlikte toplam kelime sayısına oranlandı. Bu oran da (on binde) oran sütunu ile her siyasi parti için belirlendi. Bu oranlar doğrultusunda ortaya çıkan sayısal değerler kategori isimleri ile yine Excel dosyasında, grafik olarak değerlendirildi. Herhangi bir değer almayan, diğer bir ifadeyle, kategoriye ilişkin yapılmayan her yorum ise sayısal olarak 0,00 ile ifade edildi. Grafikte ise yatay düzlemde "0" noktasında belirlendi.

Sonrasında, daha önce de ifade edildiği gibi, siyasal parti programlarının, demokrasi ve ekonomi kategorileri konusundaki duruşları konusunda yorum yapabilmek için ortaya çıkan sayısal ve grafiksel sonuçlar ele alınarak yorumlandı.

1. AKP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Adalet ve Kalkınma Partisi 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kuruldu. AKP 3 Kasım 2002 milletvekili genel seçimlerinde % 34,28 oy oranı ile tek başına iktidar oldu. AKP, cumhuriyet

tarihinde başbakan adayı belli olmamasına karşın iktidarı kazanan ilk parti olmuştur. Bununla birlikte AKP, 1950'den sonra tek başına iktidara gelen dördüncü partidir. AKP, 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra Abdullah Gül başbakanlığında elli sekizinci, Recep Tayip Erdoğan'ın başbakanlığında da elli dokuzuncu hükümeti kurdu.

Tablo 1: AKP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

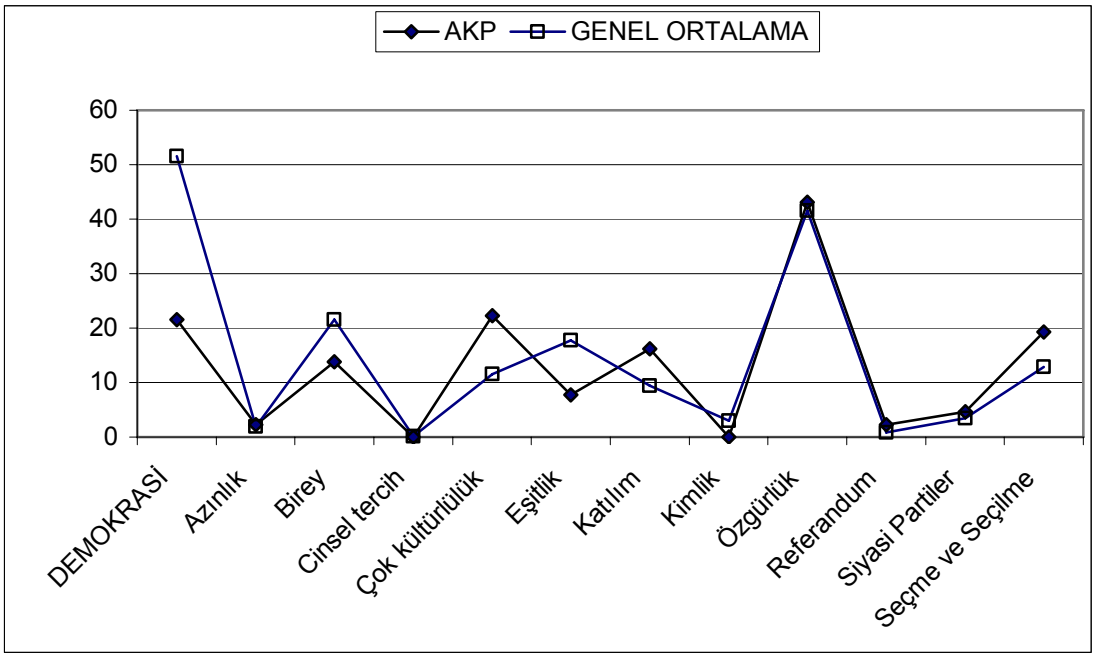
Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	73	0	0	73	13002	21,54
Azınlık	3	0	0	3	13002	2,31
Birey	18	0	0	18	13002	13,84
Cinsel tercih	0	0	0	0	13002	0,00
Çok kültürlülük	29	0	0	29	13002	22,30
Eşitlik	10	0	0	10	13002	7,69
Katılım	21	0	0	21	13002	16,15
Kimlik	0	0	0	0	13002	0,00
Özgürlük	56	0	0	56	13002	43,07
Referandum	3	0	0	3	13002	2,31
Siyasi Partiler	6	0	0	6	13002	4,61
Seçme ve Seçilme	25	0	0	25	13002	19,23
EKONOMİ	70	10	23	113	13002	86,91
Sosyal Adalet	74	0	0	74	13002	56,91
Emek	0	1	0	1	13002	0,77
Girişimci	14	0	0	14	13002	10,77
İşbölümü	0	0	0	0	13002	0,00
Çiftçi	2	0	0	2	13002	1,54
Memur	17	0	0	17	13002	13,07
Esnaf	8	0	0	8	13002	6,15
İşçi	17	0	0	17	13002	13,07
Kapitalizm	0	0	0	0	13002	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	13002	0,00
Özelleştirme	43	1	0	43	13002	33,07
Özel Mülkiyet	6	0	0	6	13002	4,61
Rekabet	21	0	0	21	13002	16,15
Sendika	5	0	0	5	13002	3,85
Piyasa	21	0	0	21	13002	16,15
Sermaye	12	3	0	15	13002	11,54
Sosyalizm	0	0	0	0	13002	0,00
Sömürü	0	0	2	2	13002	1,54
Yoksulluk	0	0	10	10	13002	7,69

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) parti programında temel ve alt kategoriler gözlendiğinde siyasal liberal değerleri ya da bir başka ifade ile

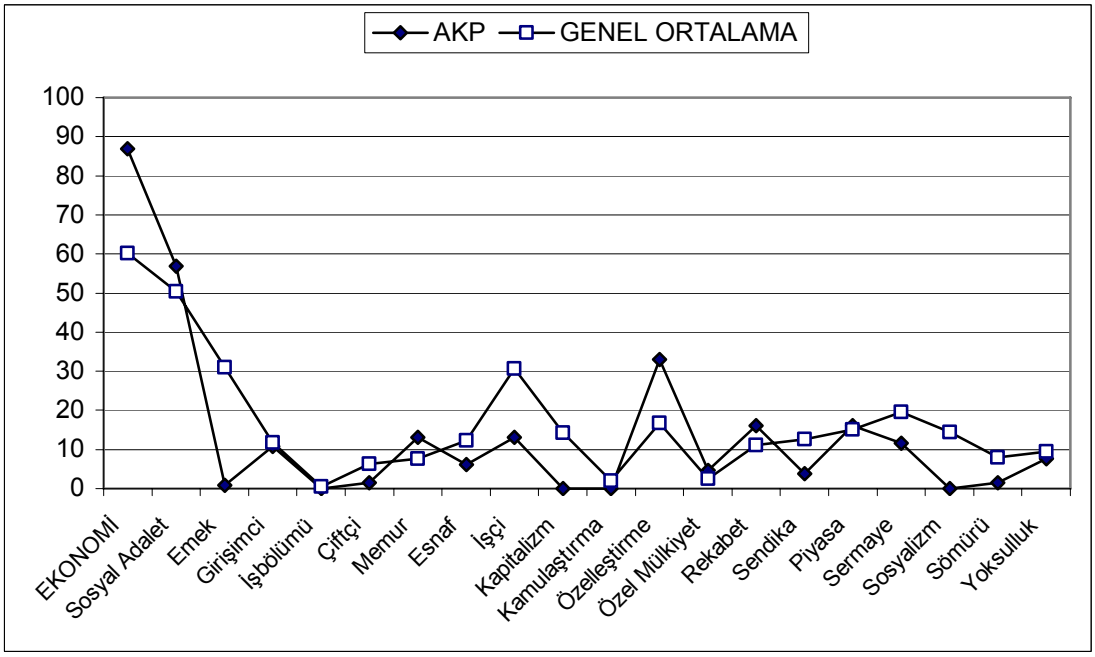
liberal demokratik değerleri büyük oranda sahiplendiği ortaya çıkacaktır. Ancak burada özellikle kimlik ve cinsel tercih gibi, radikal demokratik inanışlara uzak durduğu, onlara ilişkin bir şey söylemediği görülmektedir. Ekonomi temel kategorisinde ise tüm alt kategorileri ile birlikte ekonomik liberalizm ya da kapitalizme işlerlik kazandıran girişimci, özel mülkiyet, piyasa ve sermaye gibi kategorilere oldukça önemli bir biçimde olumlu atıflarda bulunmuştur. Diğer yandan özelleştirme programlarına karşı hukuki açıdan güçlü bir direnç olan ülkemizde piyasa koşullarına adapte olma konusunda özelleştirmeyi ekonomi politika alanında uygulanması zorunlu bir politika olarak benimsemiştir. Bu durum parti programında şu cümlelerle ifade edilmektedir: "Partimiz (…) özelleştirmeyi daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli bir araç olarak görür."[133] Partinin programı aracılığıyla tüm sosyal sınıflara eşit mesafede bir çizgiyi benimsediği işçi, memur, esnaf, memur alt kategorilerine verdiği değerden ortaya çıkmaktadır. AKP, parti programında rekabet kategorisini ise (sömürü ve yoksulluk kategorilerini sıkça kullanmasına karşın) solun yapmış olduğundan farklı biçimde, rekabete herhangi bir olumsuz değer atfetmeksizin kullanmıştır. AKP'nin demokratik ve ekonomik değerler konusunda liberalizm tarafında net bir tercih yapmış olduğu ve her ikisinde de liberal değerlere bağlı olduğu açıktır. Tüm bunlarla birlikte AKP parti programının kategori verileri ile oluşan grafik şu şekilde belirginleşir.

[133] www.akp.org.tr

Grafik 1: AKP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik 2: AKP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

2. ANAP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

ANAP 20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal liderliğinde kurulmuştur. ANAP 3 Kasım 2002 milletvekili seçimlerinde geçerli oyların % 5,13'ünü

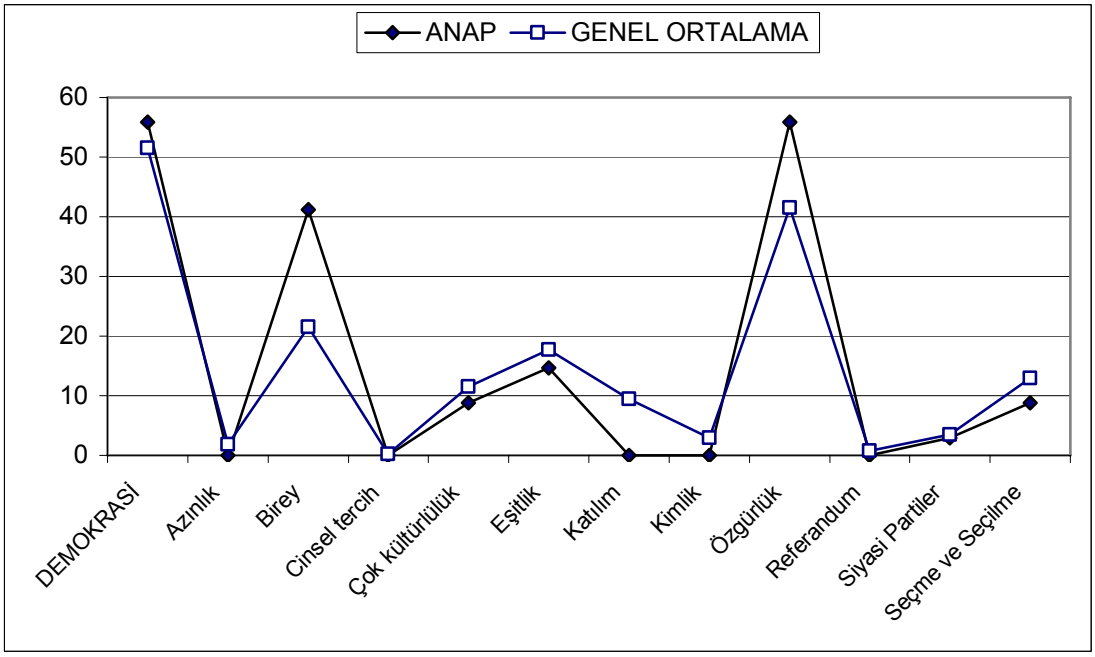
alarak meclis dışında kaldı. ANAP'ta 3 Kasım 2002 seçim sonuçlarından sonra Mesut Yılmaz genel başkanlıktan ayrıldı. 11 Ocak 2003 tarihinde yapılan Anavatan Partisi 3. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde genel başkanlığa Ali Talip Özdemir seçildi. 13-14 Aralık 2003'de yapılan 8. Olağan Büyük Kongre'de Ali Talip Özdemir aday olmadı. Genel Başkanlığa Nesrin Nas seçildi. Nas, 25 Kasım 2004 tarihinde parti genel başkanlığından istifa etti. ANAP, bir süre Başkan Vekilliği ile yönetildi. 2-3 Nisan 2005 tarihlerinde gerçekleştirilen 4. Olağanüstü Büyük Kongre'de genel başkanlığa, Isparta milletvekili Erkan Mumcu seçildi.

Tablo 2: ANAP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

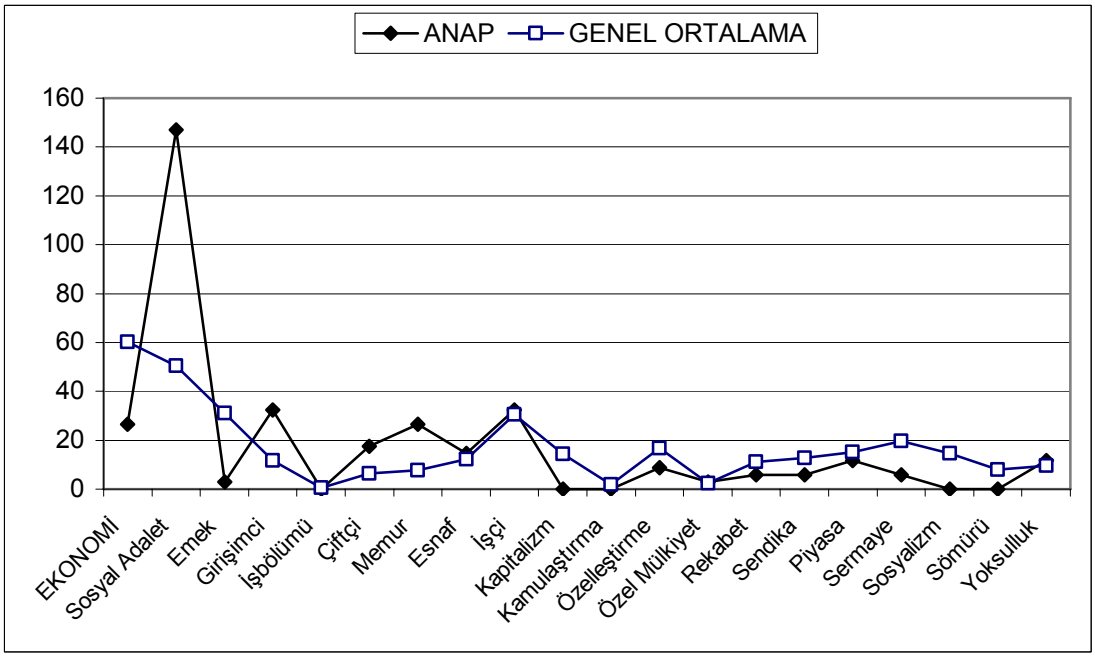
Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	17	2	0	19	3402	55,85
Azınlık	0	0	0	0	3402	0,00
Birey	13	1	0	14	3402	41,15
Cinsel tercih	0	0	0	0	3402	0,00
Çok kültürlülük	3	0	0	3	3402	8,82
Eşitlik	5	0	0	5	3402	14,70
Katılım	0	0	0	0	3402	0,00
Kimlik	0	0	0	0	3402	0,00
Özgürlük	18	1	0	19	3402	55,85
Referandum	0	0	0	0	3402	0,00
Siyasal partiler	1	0	0	1	3402	2,94
Seçme ve Seçilme	1	2	0	3	3402	8,82
EKONOMİ	9	0	0	9	3402	26,46
Sosyal Adalet	50	0	0	50	3402	146,97
Emek	0	1	0	1	3402	2,94
Girişimci	10	1	0	11	3402	32,33
İşbölümü	0	0	0	0	3402	0,00
Çiftçi	6	0	0	6	3402	17,64
Memur	9	0	0	9	3402	26,46
Esnaf	5	0	0	5	3402	14,70
İşçi	11	0	0	11	3402	32,33
Kapitalizm	0	0	0	0	3402	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	3402	0,00
Özelleştirme	3	0	0	3	3402	8,82
Özel Mülkiyet	1	0	0	1	3402	2,94
Rekabet	2	0	0	2	3402	5,88
Sendika	2	0	0	2	3402	5,88
Piyasa	4	0	0	4	3402	11,76
Sermaye	2	0	0	2	3402	5,88
Sosyalizm	0	0	0	0	3402	0,00
Sömürü	0	0	0	0	3402	0,00
Yoksulluk	0	0	4	4	3402	11,76

Anavatan Partisi'nin (ANAP) kategori verileri incelendiğinde liberal demokratik değerlere oldukça fazla bir biçimde değer biçtiği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu değerler içinde sola yaklaştırabilecek radikal demokratik değerlere neredeyse hiç dokunmadığı, diğer yandan da demokrasi temel kategorisi altında bulunan klasik liberal değerler olan birey ve özgürlük kategorilerine dikkat çekici bir şekilde yer ayırdığı ortaya çıkmaktadır. Ekonomi kategorisi içinde bulunan alt kategorilerden yoksulluk ve sendikaya ilişkin değiniler dışında da yine ekonomik liberal değerlere sıkı biçimde bağlı olduğu anlaşılan ANAP'ın yoksulluk ile bu değerler arasında herhangi bir ilişki kurmamış olduğu ya da bu değerlerin işletilmesinde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle yoksulluk gibi bir olgunun varlığını ilişkilendirmediği ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde solun kullandığı herhangi bir kategoriye ilişkin hiçbir veri çıkmamış olması ve özelleştirmenin Türkiye'de ilk uygulayıcısı denilebilecek bir partinin bu ekonomi politikasına çok az biçimde değinmiş olması dikkat çekici bir başka durumdur. Bununla birlikte diğer tüm liberal ekonominin işlerliğini artırmaya yönelik politikalarla birlikte ANAP'ın kapitalist ve liberal ekonomi ilkelerini benimsemiş olduğu, bu değerleri sahiplendiği, liberal demokrasinin de aynı biçimde, en azından birey, özgürlük kategorileri bağlamında savunulduğu görülmektedir.

Grafik: 3: ANAP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 4: ANAP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

3. BBP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

BBP 29 Ocak 1983 tarihinde Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde Milliyetçi Çalışma partisinden ayrılan "Nizamı Alem Ülkücüleri" tarafından kuruldu.

Partinin genel başkanlığını halen Muhsin Yazıcıoğlu sürdürmektedir. Parti 3 Kasım 2002 seçimlerinde % 1,02 oranında oy alarak meclis dışında kalmıştır.

Tablo:3: BBP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

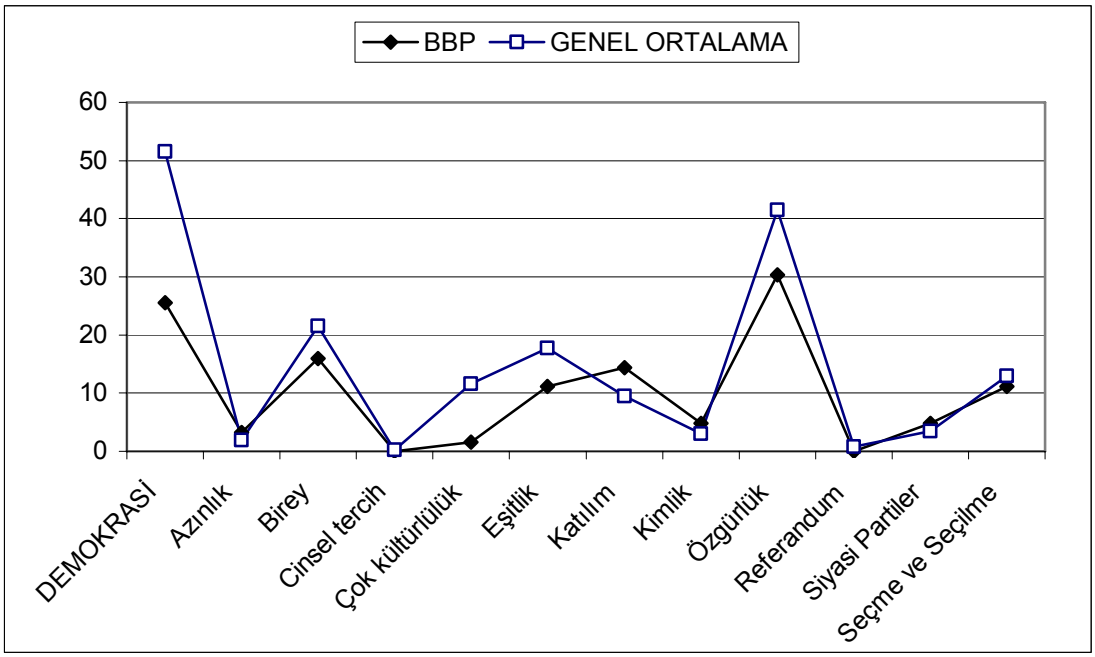
Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	16	0	0	16	6252	25,59
Azınlık	0	1	1	2	6252	3,20
Birey	9	1	0	10	6252	15,99
Cinsel tercih	0	0	0	0	6252	0,00
Çok kültürlülük	1	0	0	1	6252	1,60
Eşitlik	7	0	0	7	6252	11,20
Katılım	9	0	0	9	6252	14,40
Kimlik	0	2	1	3	6252	4,80
Özgürlük	19	0	0	19	6252	30,39
Referandum	0	0	0	0	6252	0,00
Siyasi Partiler	2	1	0	3	6252	4,80
Seçme ve Seçilme	7	0	0	7	6252	11,20
EKONOMİ	21	1	6	28	6252	44,79
Sosyal Adalet	61	0	0	61	6252	97,57
Emek	0	1	0	1	6252	1,60
Girişimci	17	0	0	17	6252	27,19
İşbölümü	0	0	0	0	6252	0,00
Esnaf	3	0	0	3	6252	4,80
Memur	2	0	0	2	6252	3,20
Çiftçi	11	0	0	11	6252	17,59
İşçi	13	0	0	13	6252	20,79
Kapitalizm	0	0	0	0	6252	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	6252	0,00
Özelleştirme	7	0	0	7	6252	11,20
Özel Mülkiyet	1	0	0	1	6252	1,60
Rekabet	5	0	0	5	6252	8,00
Sendika	9	1	0	10	6252	15,99
Piyasa	3	0	0	3	6252	4,80
Sermaye	6	1	0	7	6252	11,20
Sosyalizm	0	0	0	0	6252	0,00
Sömürü	0	0	0	0	6252	0,00
Yoksulluk	4	0	0	4	6252	6,40

BBP'nin (Büyük Birlik Partisi) kategorileri incelendiğinde liberal demokratik değerler ile olan ilişkisinin birey ve özgürlük temelinde olgunlaştığı görülecektir. Farklı biçimde katılımcı bir demokrasi fikrine yakın durduğu yönündeki ifadelere "temsili demokrasi anlayışı yerine katılımcı demokrasiyi, halkın kendini yöneten bir güç olarak, siyasi iktidarın zirvesine

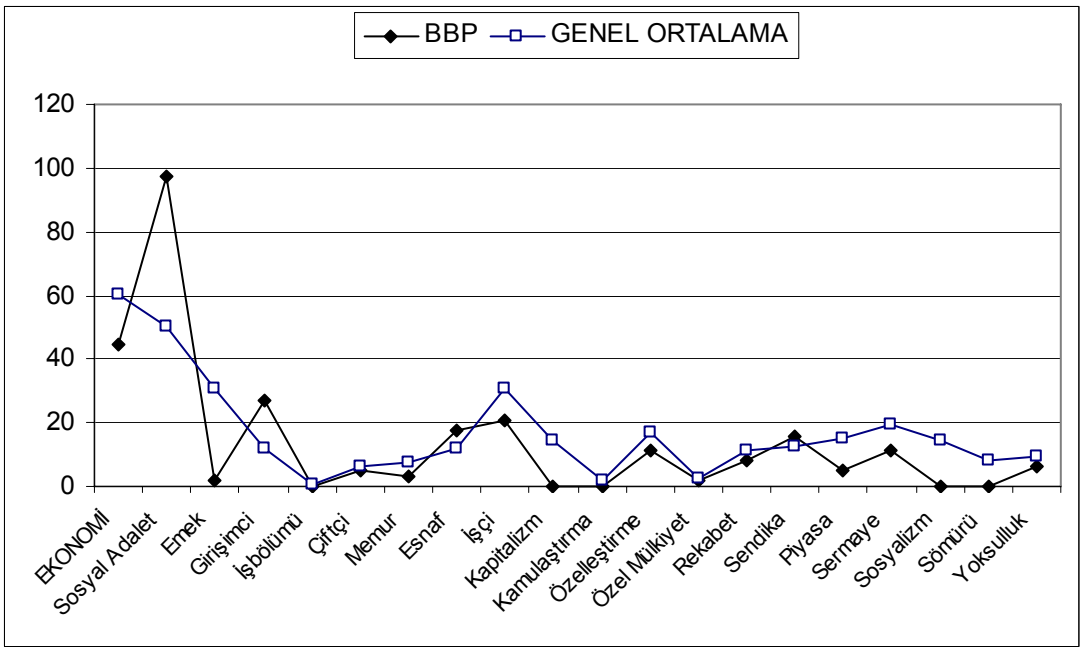
yerleştilirmesini talep ediyoruz" şeklindeki cümlelerle birçok vurgu yapılan BBP parti programında, aynı zamanda kimlik ve azınlık kavramlarına olumsuz atıflarda bulunulması ile çelişkili bir tablo çizmektedir. Kimlik konusunda şu sözleri farklı kimlikler üzerine yapılan politikalara ilişkin tavrını açıkça olumsuz biçimde algıladığını ifade etmektedir: "Türk milletini, yüzyıllardır kader birliği etmiş, aynı inançla yoğrulmuş, aynı gayeye yönelmiş, bundan böyle de birlikte varolma iradesini serdetmiş insanlarımızın müşterek birliği olarak idrak ediyoruz. Milliyetçiliği; odak noktasında inançlarımız olmak üzere, bulunduğumuz coğrafyada yüzyıllardır birlikte yaşadığımız insanlarımızın tamamını kucaklayan, koruyan ve geliştiren bir değer hükmü, bir üst kimlik anlayışı olarak kabul ediyoruz. Irk esası üzerine oturtulmuş her türlü bölücülüğü reddediyoruz."[134] Aynı biçimde BBP liberal ekonomiye ilişkin kategorilerin yorumlarında olumlu atıflarda bulunduğu görülmektedir. Ekonomi temel kategorisine ilişkin yorumlarında, BBP parti programının, yoksulluğa yaptığı vurgu yanında, ekonominin genel işleyişindeki bozukluğu sistemin içeriğine yönelik olmayan, reforma ihtiyaç duyan yapısının işareti olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan geleneksel sol kategorilere hiçbir şekilde dokunmayan BBP, sendika kategorisine olumlu biçimde yaklaşır görünürken, özelleştirme kategorisine olumlu baktığı bu iki kategoriyi birbirinden ayırdığı görülmektedir. Sonuç olarak liberal ekonominin işlerliğini artırmaya yönelik politikalarla birlikte BBP'nin liberal ekonomiye olumlu yaklaştığı, liberal demokrasiyi ise, en azından birey, özgürlük kategorileri bağlamında savunurken katılım ile kimlik ve azınlık kategorileri arasında kararsız ya da çelişkili bir konum aldığını görmekteyiz.

[134] www.bbp.org.tr

Grafik: 5 BBP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 6 BBP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

4. BTP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Bağımsız Türkiye Partisi 25 Eylül 2001 tarihinde, partide halen genel başkan olarak bulunan, Haydar Baş tarafından kurulmuştur. Parti 3 Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 0,48 oranında oy alarak meclis dışında kalmıştır.

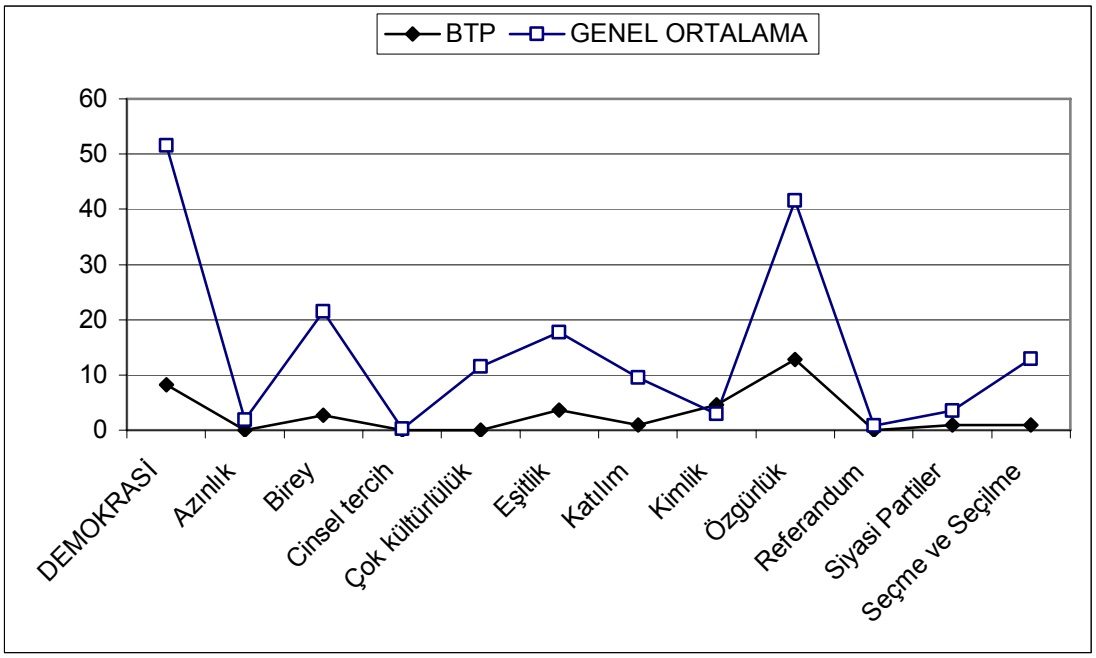
Tablo: 4 BTP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	9	0	0	9	10918	8,24
Azınlık	0	0	0	0	10918	0,00
Birey	3	0	0	3	10918	2,75
Cinsel tercih	0	0	0	0	10918	0,00
Çok kültürlülük	0	0	0	0	10918	0,00
Eşitlik	4	0	0	4	10918	3,66
Katılım	1	0	0	1	10918	0,92
Kimlik	2	0	3	5	10918	4,58
Özgürlük	14	0	0	14	10918	12,82
Referandum	0	0	0	0	10918	0,00
Siyasi Partiler	1	0	0	1	10918	0,92
Seçme ve Seçilme	0	1	0	1	10918	0,92
EKONOMİ	47	0	18	65	10918	59,53
Sosyal Adalet	77	0	0	77	10918	70,53
Emek	0	1	0	1	10918	0,92
Girişimci	9	0	0	9	10918	8,24
İşbölümü	0	0	0	0	10918	0,00
Esnaf	7	0	0	7	10918	6,41
Memur	15	0	0	15	10918	13,74
Çiftçi	12	0	0	12	10918	10,99
İşçi	12	0	0	12	10918	10,99
Kapitalizm	0	0	0	0	10918	0,00
Özelleştirme	16	1	2	19	10918	17,40
Kamulaştırma	0	0	0	0	10918	0,00
Özel Mülkiyet	1	0	0	1	10918	0,92
Rekabet	12	1	4	17	10918	15,57
Sendika	1	0	0	1	10918	0,92
Piyasa	44	0	0	44	10918	40,30
Sermaye	19	0	11	30	10918	27,48
Sosyalizm	0	0	0	0	10918	0,00
Sömürü	0	0	2	2	10918	1,83
Yoksulluk	0	0	5	5	10918	4,58

BTP'nin (Bağımsız Türkiye Partisi) demokrasi kategorisine ilişkin ortaya çıkan değerleri incelendiğinde demokratik liberalizm konusundaki yaklaşımını belirgin birey ve özgürlük kategorileri ile belirginleştirdiği ortaya çıkmaktadır. Diğer kategorilere ilişkin ağırlıklı tavrının ise ya belirgin olmadığı ya da onlara ilişkin fikrinin olmadığı görülmektedir. Buna göre liberal demokratik değerler konusunda BTP'nin tavrının, veriler ışığında, radikal demokrasi fikrine uzak olduğunu yorumlamamız mümkündür. Diğer yandan kimliğe ilişkin, örneğin; "dış politikamız her şeyden önce milli

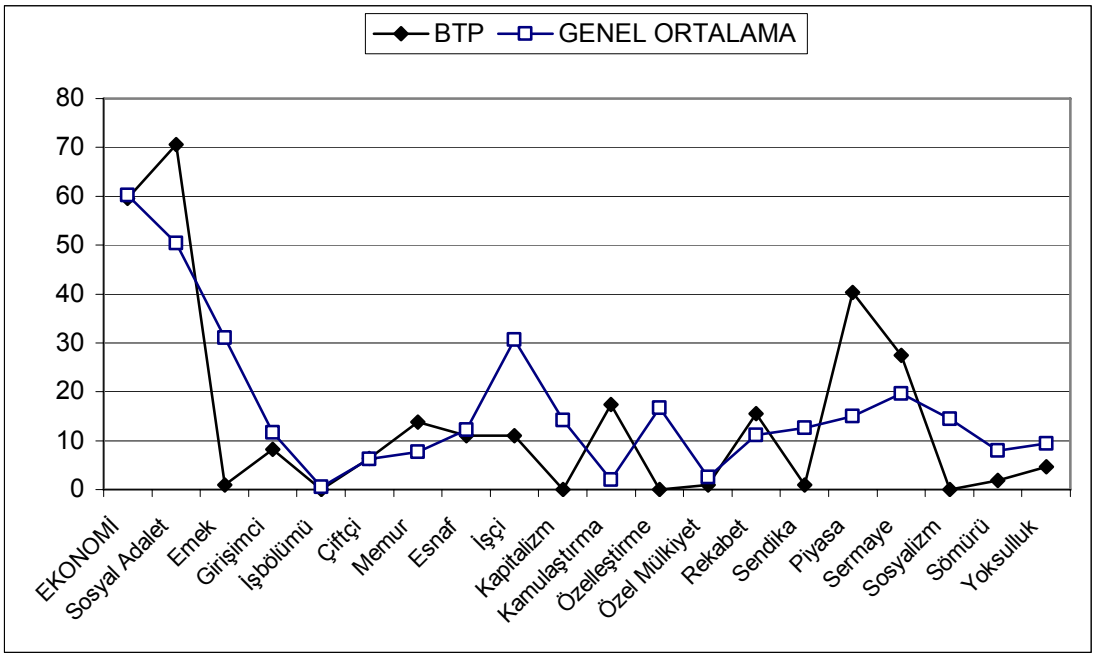
bütünlüğümüzün korunmasını gözetecektir. Çünkü bilgi ve iletişim çağında devletten devlete ilişkilerden çok, devletten halka siyaset izlenmekte, devletler ve milletler kamu diplomasisi yoluyla kültürlerini ve kimliklerini açıklamakta ve kendi kimliklerine uygun insan tipi yetiştirmek istemektedir,"[135] şeklinde yapmış olduğu olumsuz vurgular da bunu kanıtlar niteliktedir. BTP'nin ekonomik liberal değerlerin ise neredeyse tamamını ciddi biçimde sahiplendiği görülmektedir. Ekonominin işleyişine ilişkin vurgularında yaklaşımının olumlu göründüğü, girişimci rekabet ve özel mülkiyet kategorilerine yaptığı vurgularında belirgin bir liberal ekonomi taraftarlığı görünen parti programında yine özelleştirme de parti programının liberal ekonominin işleyişine yönelik olumlu olan önemli bir kategori olarak göze çarpmaktadır. Diğer yandan sol kategoriler olan sömürü ve yoksulluğa ilişkin yapmış olduğu vurgular ile liberal ekonomiye ilişkin yaptığı olumlu vurgular BTP'nin siyasal liberalizm ile ekonomik liberalizm arasında sorunlara ilişkin bağlantı kurmama eğiliminde olduğu sonucuna varmamızı sağlamaktadır.

Grafik: 7 BTP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

[135] www.btp.org.tr

Grafik: 8 BTP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

5. CHP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Cumhuriyet Halk Partisi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları tarafından 9 Eylül 1923'te kuruldu. Parti 12 Eylül döneminde 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı "Partilerin Feshine" ilişkin yasa ile kapatıldı. CHP "12 Eylül döneminde kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasına ilişkin" 19 Haziran 1992 tarih ve 3821 sayılı yasanın ardından 9 Eylül 1992'de tekrar açıldı. Partinin şu anki programı 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Partinin genel başkanlığı Deniz Baykal sürdürmektedir. Parti 3 Kasım 2002 milletvekili genel seçimlerinde yüzde 19,39 oranında oy alarak mecliste 178 milletvekili ile temsil edilme hakkını kazandı.

Tablo: 5 CHP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	94	0	0	94	12515	75,11
Azınlık	1	0	0	1	12515	0,80
Birey	21	0	2	23	12515	18,38
Cinsel tercih	0	0	0	0	12515	0,00
Çok kültürlülük	25	0	0	25	12515	19,98
Eşitlik	44	0	0	44	12515	35,16
Katılım	15	0	0	15	12515	11,99
Kimlik	4	0	0	4	12515	3,20
Özgürlük	61	0	0	61	12515	48,74

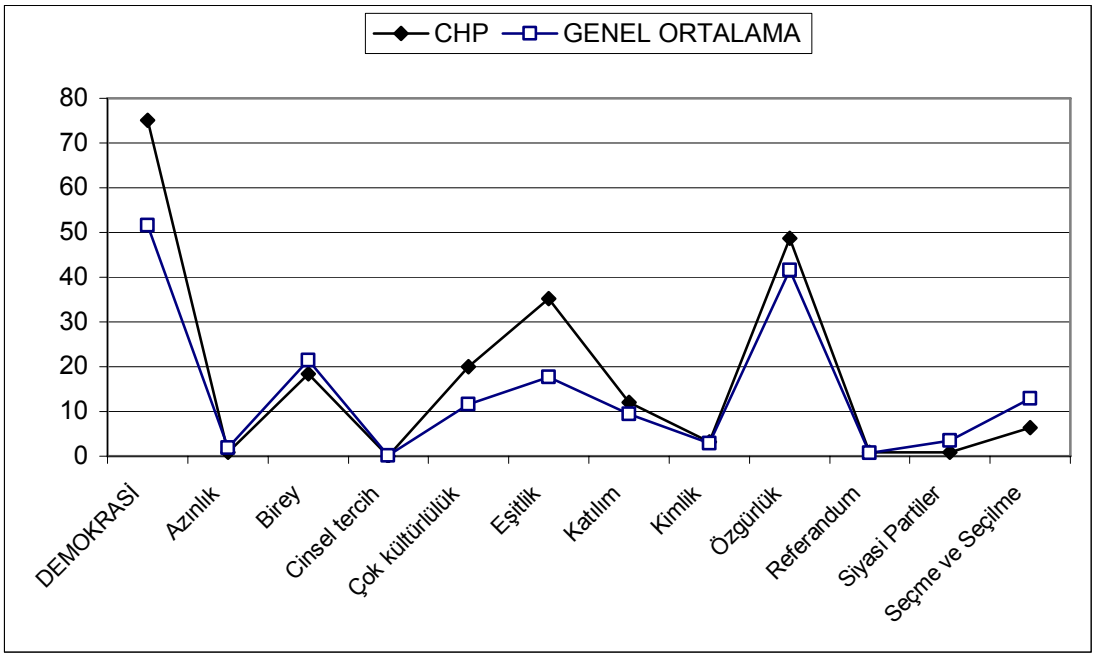
Referandum	1	0	0	1	12515	0,80
Siyasi Partiler	1	0	0	1	12515	0,80
Seçme ve Seçilme	8	0	0	8	12515	6,39
EKONOMİ	43	3	4	50	12515	39,95
Sosyal Adalet	92	0	0	92	12515	73,51
Emek	11	0	0	11	12515	8,79
Girişimci	2	0	0	2	12515	1,60
İşbölümü	0	0	0	0	12515	0,00
Esnaf	2	0	0	2	12515	1,60
Memur	3	0	0	3	12515	2,40
Çiftçi	2	0	0	2	12515	1,60
İşçi	21	0	0	21	12515	16,78
Kapitalizm	0	0	0	0	12515	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	12515	0,00
Özelleştirme	13	0	0	13	12515	10,39
Özel Mülkiyet	1	0	0	1	12515	0,80
Rekabet	5	0	0	5	12515	4,00
Sendika	17	1	0	18	12515	14,38
Piyasa	3	0	1	4	12515	3,20
Sermaye	0	0	1	1	12515	0,80
Sosyalizm	0	0	0	0	12515	0,00
Sömürü	0	0	1	1	12515	0,80
Yoksulluk	0	0	8	8	12515	6,39

CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) parti programına kategoriler ekseninde baktığımızda cinsel tercih ve çokkültürlülük dışındaki tüm liberal demokratik değerlere yaklaşımının onu sola yaklaştırdığı ortaya çıkmaktadır. CHP'nin parti programında siyasal liberalizmin temel değerleri olan birey ve özgürlük kategorilerine verdiği önemin yanında eşitlik, kimlik ve azınlık kategorilerine de olumlu yaklaştığı, "CHP'nin anlayışı, hangi kökenden gelirse gelsin, hangi dil konuşursa konuşsun ve hangi inancı paylaşırsa paylaşsın, kimsenin "azınlık" konumuna indirgenemeyeceğidir; herkesin ülkenin asli sahibi olduğudur,"[136] cümlesinden de açıkça görülmektedir. Buna göre siyasal liberal değerleri radikal değerlere çok uzak kalmaksızın yaklaşması partinin demokratik değerler açısından radikal demokrasiye yönelik bir parti olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Aynı şekilde CHP'nin ekonomi politikalarında girişimci ve özel mülkiyete ilişkin yaklaşımı da onu sol politik çizgide göstermektedir: "Ulusal bağımsızlığın ve egemenliğin sağlam siyasal ve ekonomik temellere dayanması; kişinin özgürlüğü güvenliği ve yaşam koşullarının iyiliği; yurttaş eşitliğinin korunması; toplumun esenliği ve uyumu;

[136] www.chp.org.tr

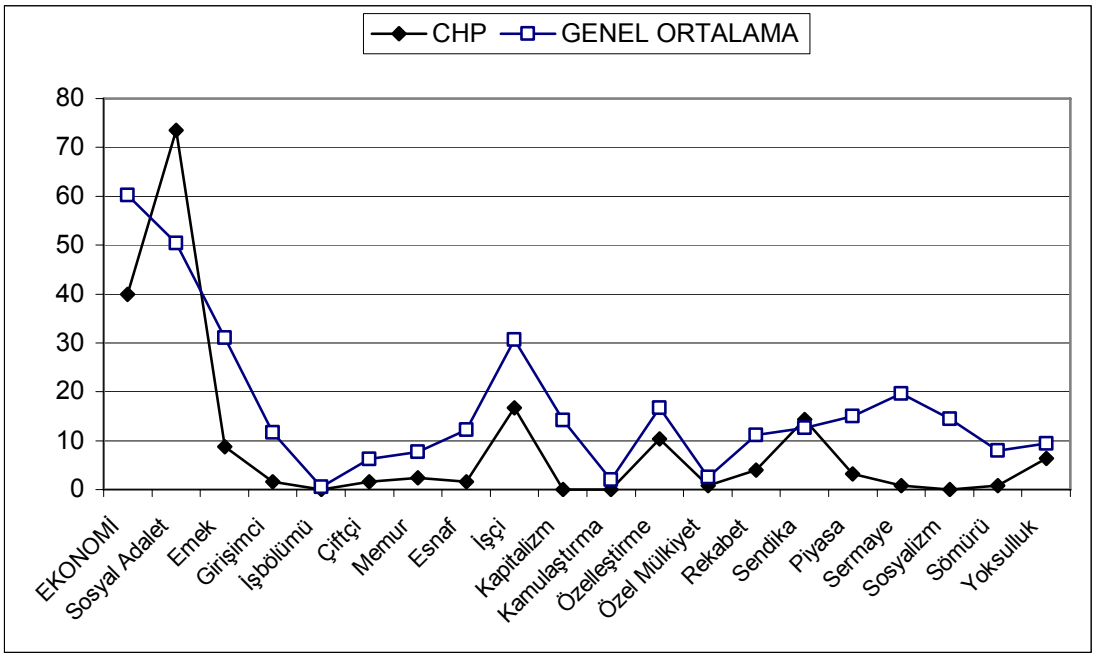
gelişmenin sürekliliği, hızı ve halkçılığı; tüm üretim araçlarının ve mülkiyetin toplum yararına ve emeğin üstünlüğü ve gelişmenin bütünlüğü kurallarına uygun biçimde değerlendirilmesi, devletin gözetmesi gereken temel ölçülerdir."[137] Diğer yandan CHP'nin ekonomi politik tutumunda özelleştirme kategorisine olumlu yaklaşımı ve genel ekonomik duruma ilişkin, sistem bağlamında olumlu nitelemeleri önem verilmesi gereken durumlar olarak göze çarpmaktadır. CHP'nin sömürü kategorisine ilişkin olumsuz fikrini ortaya koyması ile rekabetçi piyasayı, kapitalizmi ya da ekonomik liberalizmi olumlaması, tümünü bir arada düşünmediği sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Daha genel olarak ise, CHP'nin siyasal ve ekonomik liberalizmi birbirinden bağımsız kategoriler olarak tasarladığını ve sosyal demokrat geleneğe uygun olarak ekonomi alt kategorileri ile parti programını oluşturduğu görülmektedir.

Grafik: 9 CHP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

[137] www.chp.org.tr

Grafik: 10 CHP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

6. DSP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Demokratik Sol Parti 14 Kasım 1985 tarihinde Bülent Ecevit tarafından kurulmuştur. Parti 1999seçimlerinden sonra yüzde 22 oranında oy alarak Bülent Ecevit parti genel başkanı olarak elli yedinci hükümeti kurmakla görevlendirildi. 3 Kasım 2002 seçimlerinde ise yüzde 1,22 oranında oy alarak meclis dışında kaldı. DSP'nin araştırma içinde kullanılan bu programı, 6 Ekim 2003 tarihinde yenilenen ve Bülent Ecevit'in "Değişen Dünya ve Türkiye-DSP'nin Güncelleşen Programı: 2003" olarak nitelendirdiği programdır. Partinin genel başkanlığını Zeki Sezer sürdürmektedir.

Tablo: 6 DSP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	13	0	0	13	2816	46,16
Azınlık	0	3	0	3	2816	10,65
Birey	1	0	0	1	2816	3,55
Cinsel tercih	0	0	0	0	2816	0,00
Çok kültürlülük	9	0	0	9	2816	31,96
Eşitlik	1	0	0	1	2816	3,55
Katılım	8	0	0	8	2816	28,41
Kimlik	0	0	0	0	2816	0,00
Özgürlük	4	0	0	4	2816	14,20

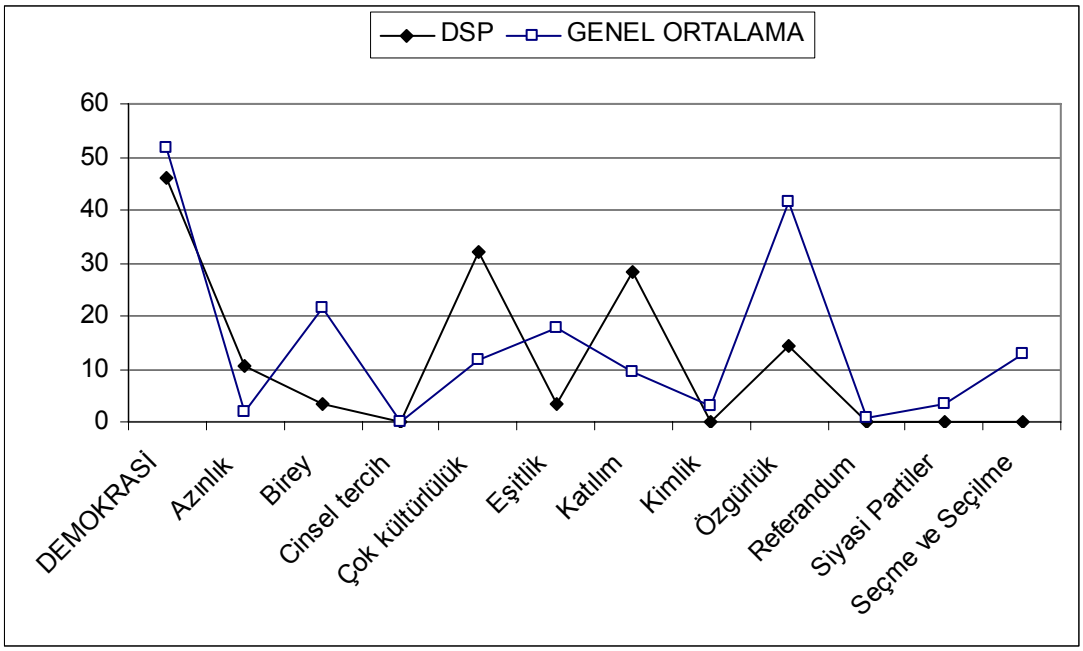
Referandum	0	0	0	0	2816	0,00
Siyasi Partiler	0	0	0	0	2816	0,00
Seçme ve Seçilme	0	0	0	0	2816	0,00
EKONOMİ	8	0	3	11	2816	39,06
Sosyal Adalet	9	0	0	9	2816	31,96
Emek	2	1	0	3	2816	10,65
Girişimci	5	0	0	5	2816	17,76
İşbölümü	0	0	0	0	2816	0,00
Esnaf	0	0	0	0	2816	0,00
Memur	2	0	0	2	2816	7,10
Çiftçi	6	0	0	6	2816	21,31
İşçi	12	0	0	12	2816	42,61
Kapitalizm	0	0	0	0	2816	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	2816	0,00
Özelleştirme	0	0	0	0	2816	0,00
Özel Mülkiyet	0	0	0	0	2816	0,00
Rekabet	0	0	0	0	2816	0,00
Sendika	3	0	0	3	2816	10,65
Piyasa	0	0	0	0	2816	0,00
Sermaye	3	0	0	3	2816	10,65
Sosyalizm	0	0	0	0	2816	0,00
Sömürü	0	0	0	0	2816	0,00
Yoksulluk	1	1	0	2	2816	7,10

DSP'nin (Demokratik Sol Parti) parti programı bağlamında belirlenen kategorilere yapmış olduğu vurgular incelendiğinde siyasal liberal değerlere ilişkin yorumlardan özgürlük ve katılım konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre birey ve eşitlik kavramlarına ilişkin bilgi edinemediğimiz programdan liberal demokrasinin katılımcı demokrasi olarak vurgulandığını ve özgürlüklerin bu şekilde değerlendirildiği sonucuna varmamızı sağlamaktadır. Diğer yandan çokkültürlülük kategorisinde de "Türkiye, kültürel açıdan çok zengin bir ülkedir. Örneğin ülkemizdeki kadar çeşitli ve zengin bir halk kültürü başkaca hiçbir ülkede yoktur. Diğer kültürel alanlarımız için de aynı şeyi söyleyebiliriz. DSP, kültürel zenginliklerimize verdiği değeri artırarak sürdürecek ve kültürümüzün uluslararası düzeyde yaygınlaştırılmasını sağlayacaktır,"[138] şeklindeki cümlelerle yapılan vurgular katılım kategorisi ile arasındaki radikal demokrasi bağını kuvvetlendirir niteliktedir. Ekonomik liberalizm konusunda ise genel olarak ekonomiye sistem eleştirisi yapmamayı yeğlediğini görmekteyiz. Özelleştirme konusuna hiç değinmemiş olmasına karşın girişimcilik ve sermaye kategorilerine yaptığı

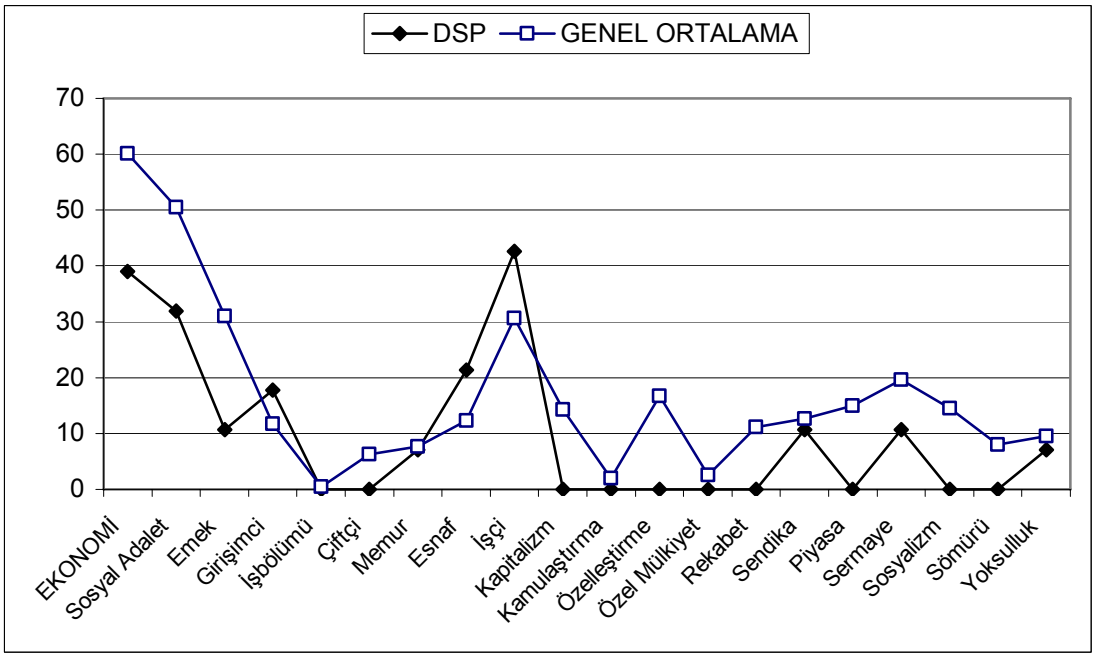
[138] www.dsp.org.tr

olumlu vurgular çalışmada böyle bir yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır. Diğer yandan DSP'nin hem demokratik hem de ekonomik kategorilerde kendini taraf olarak ortaya koymama gibi bir yöntemi olduğunu söylememiz de mümkün. Tüm bu nedenlerle ekonomik ve siyasal liberal değerlere ilişkin merkeze yaklaşan bir konumu olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Grafik: 11 DSP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 12 DSP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

7. DYP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Doğru Yol Partisi 23 Haziran 1983 tarihinde Süleyman Demirel tarafından kuruldu. Parti 3 Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 9,54 oranında oy alarak meclis dışında kaldı. Bu seçimler sırasında genel başkan olan Tansu Çiller genel başkanlıktan ayrıldı. Partide 14-15 Aralık 2002 tarihleri arasında yapılan DYP 7. Olağan Kongresi'nde Genel Başkanlığa Mehmet Kemal Ağar seçildi.

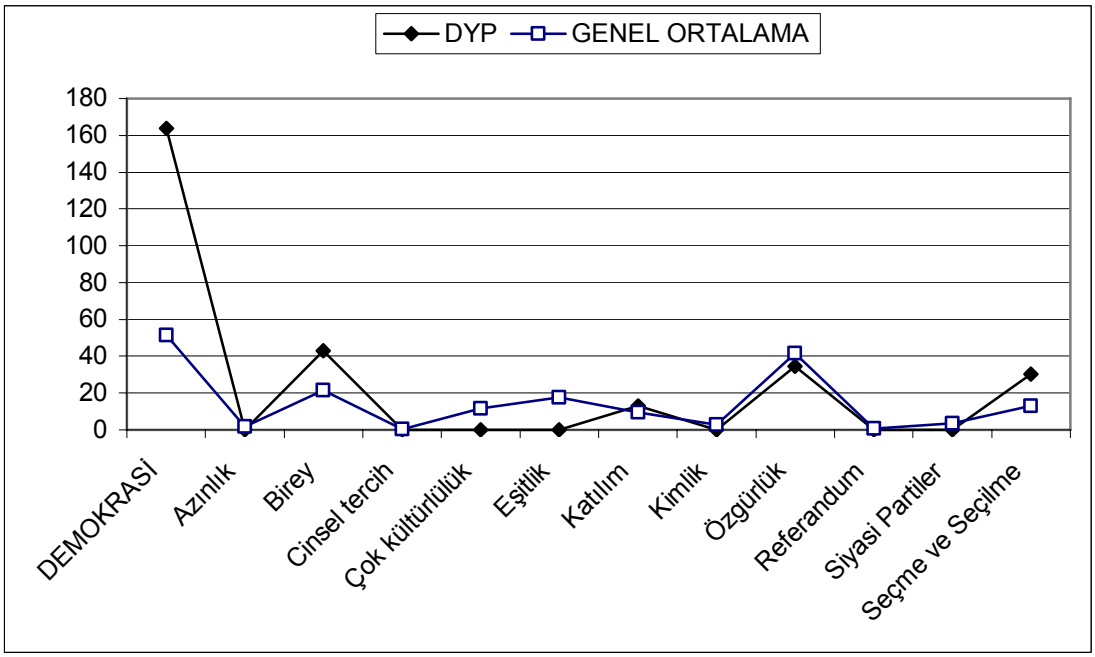
Tablo: 7 DYP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	26	12	0	38	2318	163,93
Azınlık	0	0	0	0	2318	0,00
Birey	9	1	0	10	2318	43,14
Cinsel tercih	0	0	0	0	2318	0,00
Çok kültürlülük	0	0	0	0	2318	0,00
Eşitlik	0	0	0	0	2318	0,00
Katılım	2	1	0	3	2318	12,94
Kimlik	0	0	0	0	2318	0,00
Özgürlük	8	0	0	8	2318	34,51
Referandum	0	0	0	0	2318	0,00
Siyasi Partiler	0	0	0	0	2318	0,00
Seçme ve Seçilme	7	1	0	8	2318	30,20
EKONOMİ	15	5	0	20	2318	86,28
Sosyal Adalet	11	0	0	11	2318	47,45
Emek	1	0	0	1	2318	4,31
Girişimci	3	0	0	3	2318	12,94
İşbölümü	0	0	0	0	2318	0,00
Çiftçi	7	0	0	7	2318	30,20
Memur	4	1	0	5	2318	21,57
Esnaf	4	1	0	5	2318	21,57
İşçi	1	0	0	1	2318	4,31
Kapitalizm	0	0	0	0	2318	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	2318	0,00
Özelleştirme	8	0	0	8	2318	34,51
Özel Mülkiyet	0	0	0	0	2318	0,00
Rekabet	4	1	0	5	2318	21,57
Sendika	0	0	2	2	2318	8,63
Piyasa	4	1	0	5	2318	21,57
Sermaye	1	0	0	1	2318	4,31
Sosyalizm	0	0	0	0	2318	0,00
Sömürü	0	0	0	0	2318	0,00
Yoksulluk	0	0	0	0	2318	0,00

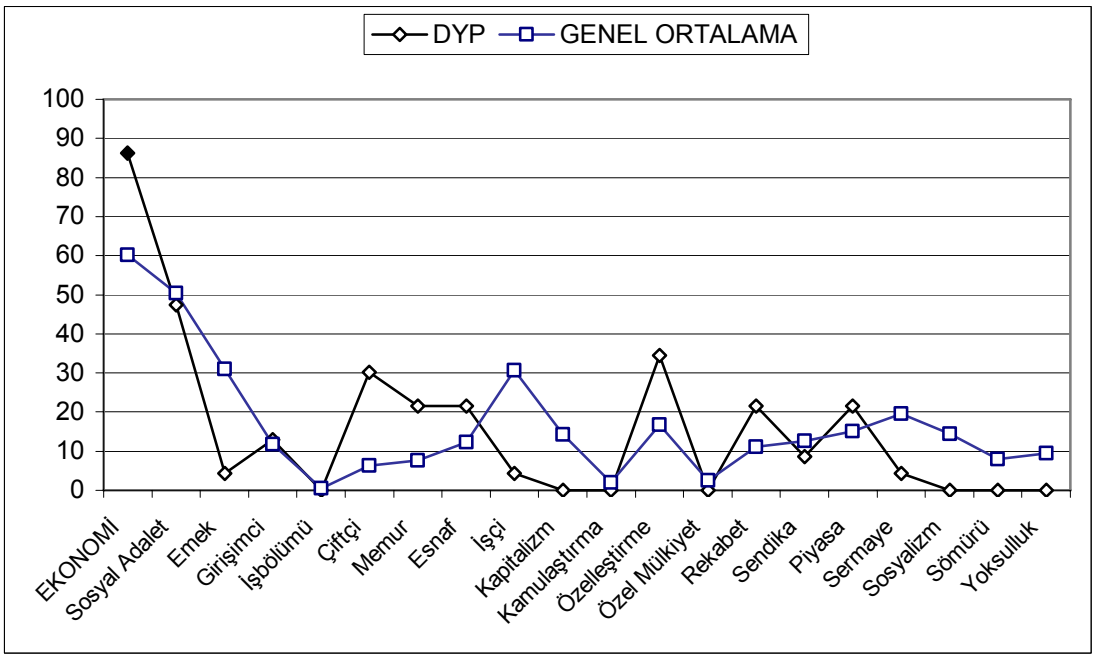
DYP'nin (Doğru Yol Partisi) parti programı verili kategoriler bağlamında incelendiğinde partinin demokrasi kavramına direkt olarak yoğun bir vurgusunun olduğu açıkça görülmektedir. Ancak aynı zamanda demokratik gelenek içinde radikal demokrasi geleneği içinde yer alan kimlik, çok kültürlülük ve cinsel tercih ve azınlık gibi radikal demokrasi ile ilgili kavramları parti programında kullanmayı tercih etmemiş olduğu görülmektedir. Parti programında birey ile özgürlük kavramlarının yoğun bir şekilde kullanılmış olması ise, siyasal liberal değerleri klasik çizgide savunduğu yorumunun yapılmasını mümkün kılmaktadır. Parti programında aynı şekilde eşitlik kategorisine vurgu yapılmamış olması da, liberal demokratik değerlere eşitlik çizgisinden uzak özgürlük ve birey temelinde yaklaştığını ifade eder. DYP'nin ekonomi temel kategorisi ve onun alt kategorilerinde ekonomik liberalizme karşı olumlu bir tavır içinde bulunduğu da açıktır. Tüm sosyal tabakalara eşit miktarda gönderme yapılmış olan parti programında, işçilere yönelik olarak vurgunun yalnızca "işçi-memur kavramı yerine çalışanlar kavramı öne çıkartılacaktır,"[139] şeklinde bir cümle ile yapılmış olması ile siyasal ideolojisini ortaya koymuş olduğu açıktır. Buna göre DYP, ekonomik sistemde rekabet, girişimci, piyasa alt kategorilerini öne çıkarmasıyla ekonomik liberal çizgiyi benimsemektedir. Aynı şekilde sosyal adalet kategorisine ve özelleştirmeye aynı derecede olumlu vurgu yapmış olmasıyla, aralarında bir bağ kurmadığı ya da kurduğu bağda özelleştirme ile soysal adaletin sağlanacağı yönünde olan ekonomik liberal değerler doğrultusundadır.

[139] www.dyp.org.tr

Grafik: 13 DYP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 14 DYP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

8. EMEP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Emeğin partisi 26 Kasım 1996 tarihinde kurulmuştur. Genel başkanlığını Abdullah Levent Tüzel'in sürdürdüğü parti 3 Kasım 2002

seçimlerine Demokratik Halk Partisi ile katılmıştır. Bu seçimlerde iki parti toplam oy oranları yüzde 6,22 olduğu için meclis dışında kalmışlardır.

Tablo: 8 EMEP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

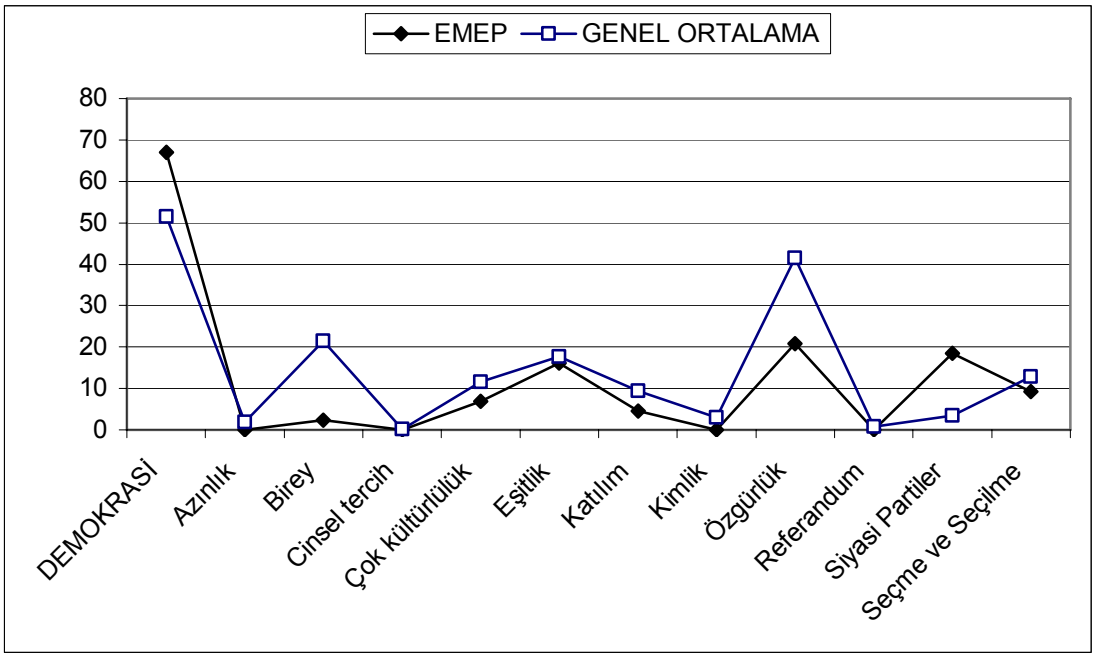
Kategoriler	**Olumlu**	**Nötr**	**Olumsuz**	**Toplam**	**Toplam sözcük sayısı**	**Oran (On binde)**
DEMOKRASİ	29	0	0	29	4332	66,94
Azınlık	0	0	0	0	4332	0,00
Birey	0	0	1	1	4332	2,31
Cinsel tercih	0	0	0	0	4332	0,00
Çok kültürlülük	3	0	0	3	4332	6,93
Eşitlik	7	0	0	7	4332	16,16
Katılım	2	0	0	2	4332	4,62
Kimlik	0	0	0	0	4332	0,00
Özgürlük	9	0	0	9	4332	20,78
Referandum	0	0	0	0	4332	0,00
Siyasi Partiler	3	2	3	8	4332	18,47
Seçme ve Seçilme	4	0	0	4	4332	9,23
EKONOMİ	2	1	5	9	4332	20,78
Sosyal Adalet	9	0	0	9	4332	20,78
Emek	70	0	0	70	4332	161,59
Girişimci	0	1	0	1	4332	2,31
İşbölümü	0	0	0	0	4332	0,00
Esnaf	1	0	0	1	4332	2,31
Memur	0	0	0	0	4332	0,00
Çiftçi	9	0	0	9	4332	20,78
İşçi	53	0	0	53	4332	122,35
Kapitalizm	0	0	27	27	4332	62,33
Kamulaştırma	0	0	0	0	4332	0,00
Özelleştirme	0	0	7	7	4332	16,16
Özel Mülkiyet	0	0	3	3	4332	6,93
Rekabet	0	0	2	2	4332	4,62
Sendika	25	0	0	25	4332	57,71
Piyasa	0	0	2	2	4332	4,62
Sermaye	0	0	30	30	4332	69,25
Sosyalizm	6	0	0	6	4332	13,85
Sömürü	14	0	0	14	4332	32,32
Yoksulluk	0	0	4	4	4332	9,23

EMEP'in (Emeğin Partisi) parti programı verili kategoriler bağlamında incelendiğinde ilk olarak partinin siyasal liberal değerlere ilişkin sonuçlarının oranı ile ekonomik liberal değerle yaptığı vurguların birbirinden çok farklı olduğu dikkat çekmektedir. Parti programında siyasal liberal değerlere eşitlik, özgürlük, katılım, seçme seçilme dışında vurgu yapılmamış olduğu gibi,

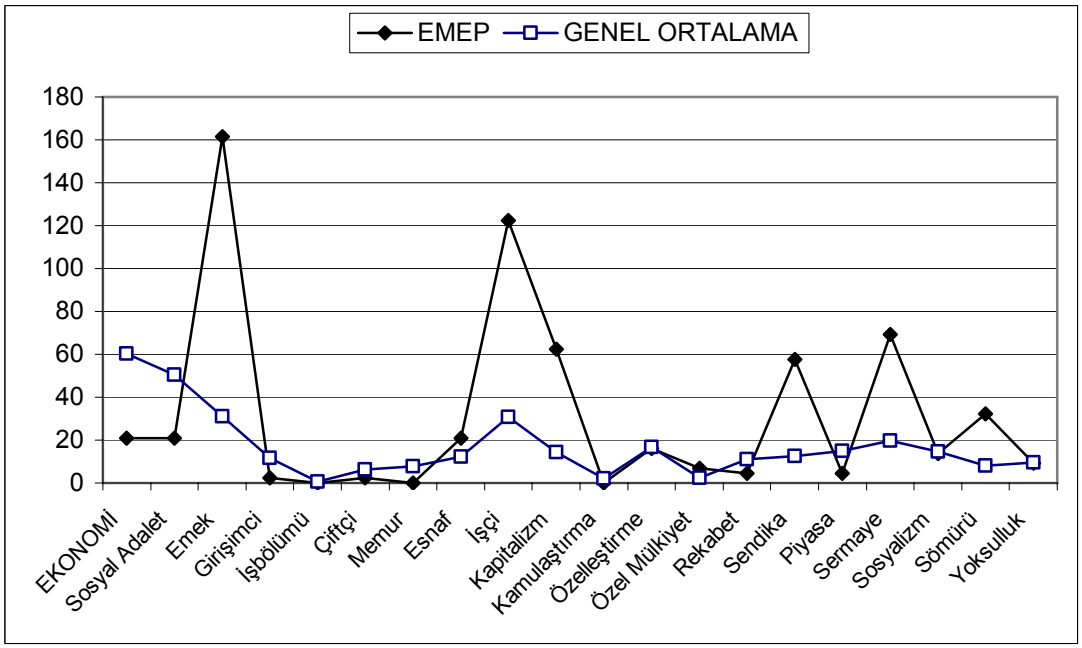
yalnızca eşitliğe dikkat çekici bir vurgu yapılmıştır. Buna göre EMEP'in liberal demokratik değerlerin tümüne çok bağlı olmadığı sonucuna ulaşmamız mümkün görünmektedir. Aynı şekilde bireye yapılan tek vurgunun da "Sporun, gençliğin uyuşturulmasının, yerel ve ulusal düşmanlıkların, ilkel şövenist duyguların ve bireyci rekabetçiliğin halk arasında meşrulaştırılmasının aracı ve ticari bir sömürü sektörü olarak kullanılmasına son verilmesi (…),"[140] şeklindeki bir cümlede olumsuz biçimde kullanılmış olması da liberal demokratik değerlerin en önemli kategorisi olan bireye de aynı biçimde yaklaştığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan ekonomik liberalizm bağlamında da net biçimde olumsuz bir tavır sergilediği görülen EMEP, ekonomik sisteme yönelik doğrudan tespitleri nedeniyle sol tarafın solunda bir çizgiye yerleşmesi mümkün hale gelmektedir. Genel olarak sosyalizm ve emek kategorilerine yapılan olumlu vurgular, sömürü kategorisinin öne çıkarılması, özel mülkiyet, kapitalizm, rekabet gibi kavramlara olumsuz vurguları EMEP'in ekonomik liberalizmden tamamen kopuk olduğu ve net bir şekilde sosyalist çizgiyi belirlemiş olduğu sonucuna rahatça ulaşılmasını mümkün kılar.. Sonuç olarak liberal değerleri hem siyasal alanda hem de ekonomik alanda terk etme ve sosyalist çizgideki politikalara yaklaşma eğiliminin EMEP'in siyasal çizgisinin temeli olduğunu söyleyebiliriz.

[140] www.emep.org.tr

Grafik: 15 EMEP Parti Programı Demokrasi Kategorisi

Grafik: 16 EMEP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

9. GP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

10 Temmuz 2002'de Cem Uzan ve arkadaşları tarafından kurulan Genç Parti, kendini feshederek Yeniden Doğuş Partisi'ne katıldı. Yeniden Doğuş Partisi, 23 Ağustos 2002'de 3. Olağanüstü Kurultayı'nda "Genç Parti" adını aldı. Parti Başkanlığı'na Cem Uzan seçildi. Parti 3 Kasım 2002

seçimlerinde yüzde 7,25 oranında oy almasına rağmen meclis dışında kalmıştır. Partinin genel başkanlığını halen Cem Uzan sürdürmektedir.

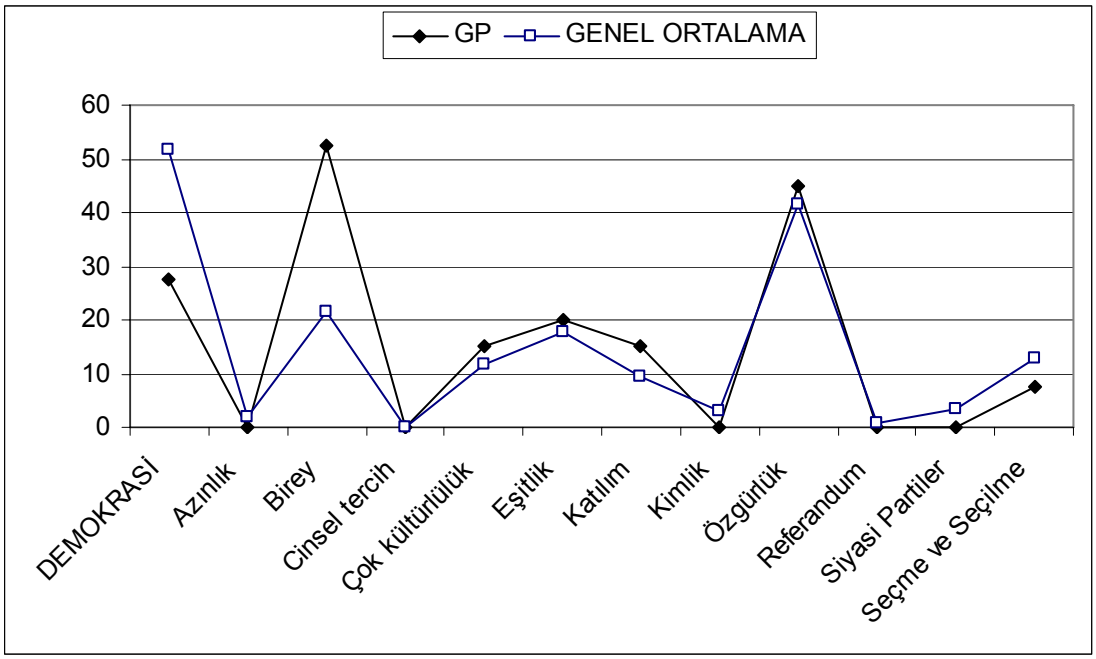
Tablo: 9 GP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	11	0	0	11	3999	27,51
Azınlık	0	0	0	0	3999	0,00
Birey	21	0	0	21	3999	52,51
Cinsel tercih	0	0	0	0	3999	0,00
Çok kültürlülük	6	0	0	6	3999	15,00
Eşitlik	8	0	0	8	3999	20,01
Katılım	6	0	0	6	3999	15,00
Kimlik	0	0	0	0	3999	0,00
Özgürlük	18	0	0	18	3999	45,01
Referandum	0	0	0	0	3999	0,00
Siyasi Partiler	0	0	0	0	3999	0,00
Seçme ve Seçilme	0	3	0	3	3999	7,50
EKONOMİ	35	6	0	41	3999	102,53
Sosyal Adalet	18	4	0	22	3999	55,01
Emek	0	0	0	0	3999	0,00
Girişimci	7	0	0	7	3999	17,50
İşbölümü	0	0	0	0	3999	0,00
Esnaf	3	0	0	3	3999	7,50
Memur	2	0	0	2	3999	5,00
Çiftçi	0	0	0	0	3999	0,00
İşçi	12	0	0	12	3999	30,01
Kapitalizm	0	0	0	0	3999	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	3999	0,00
Özelleştirme	15	0	0	15	3999	37,51
Özel Mülkiyet	1	0	0	0	3999	0,00
Rekabet	4	0	0	4	3999	10,00
Sendika	6	0	0	6	3999	15,00
Piyasa	15	0	0	15	3999	37,51
Sermaye	8	0	0	8	3999	20,01
Sosyalizm	0	0	0	0	3999	0,00
Sömürü	0	0	0	0	3999	0,00
Yoksulluk	0	0	4	4	3999	10,00

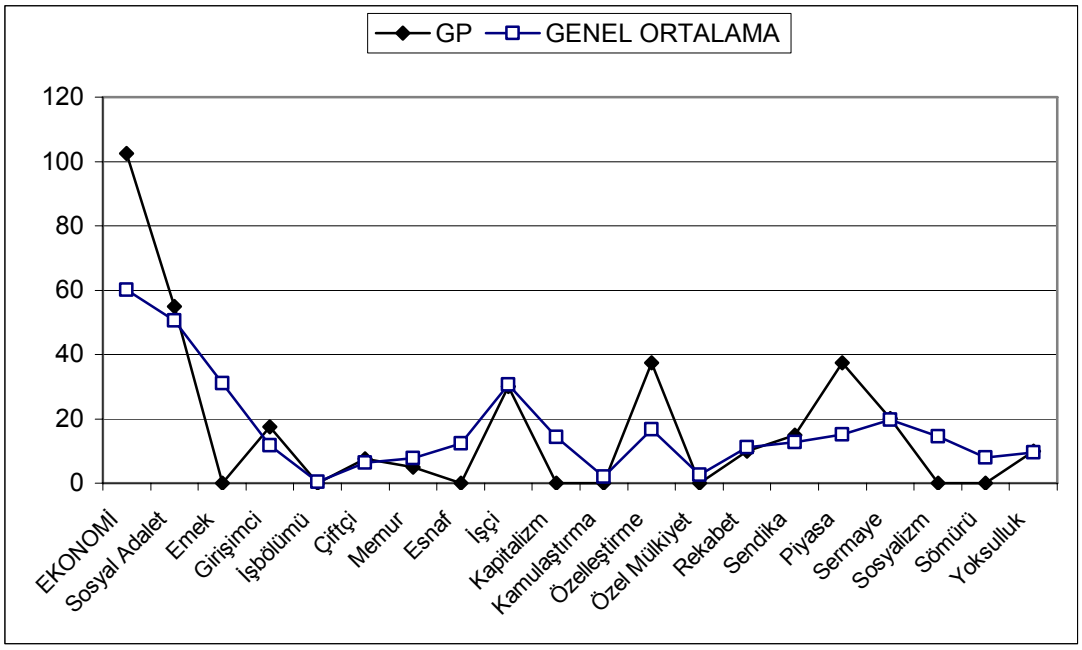
GP'nin (Genç Parti) parti programı üzerinden belirlemiş olduğumuz kategoriler ele alındığında siyasal liberalizm bağlamında en yoğun vurgunun birey ve özgürlük alt kategorilerine olduğu göze çarpar. Hemen tüm liberal değerlere ilişkin yapmış olduğu olumlu vurgular GP'nin parti programı

çerçevesinde siyasal liberal değerler çerçevesinde radikal çizgiden uzak ama temel liberal değerleri benimsemiş bir parti olarak düşünülmesine olanak sağlar. Parti programında katılıma yapılmış olan vurguya rağmen azınlık, cinsel tercih, çok kültürlülük ya da kimlik gibi kategorilere herhangi bir yorum yapılmamış olması nedeniyle yaptığımız yorum desteklenmektedir. GP'nin, ekonomik liberal değerleri de aynı şekilde net biçimde savunmakta olduğu görülmektedir. Piyasa, girişim ve sermayeye yapmış olduğu olumlu vurgular, GP'nin ekonomi politikalarının düzleminin ekonomik liberalizm ya da rekabetçi piyasa değerleri olarak algılamamıza olanak sağlamaktadır. Diğer yandan sola yaklaştıran kavramlardan sendika ve yoksulluğa ilişkin yapmış olduğu olumsuz yorumlar ile ekonomik liberalizme olumlu yaklaşımın aynı anda varolması ise eleştirilerinin sisteme yönelik olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak GP'nin programı ile siyasal ve ekonomik liberal değerlere bağlı bir siyasal parti olduğunu rahatlıkla söylenebilir.

Grafik: 17 GP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 18 GP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

10. İP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

2 Mart 1992 tarihinde Doğu Perinçek liderliğinde kurulan İşçi Partisin'de genel başkanlık görevini halen Doğu Perinçek sürdürmektedir. Parti 3 Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 0,54 oy alarak meclisin dışında kalmıştır.

Tablo: 10 İP Parti Programında Demokrasi ve Ekonomi Kategori Verileri

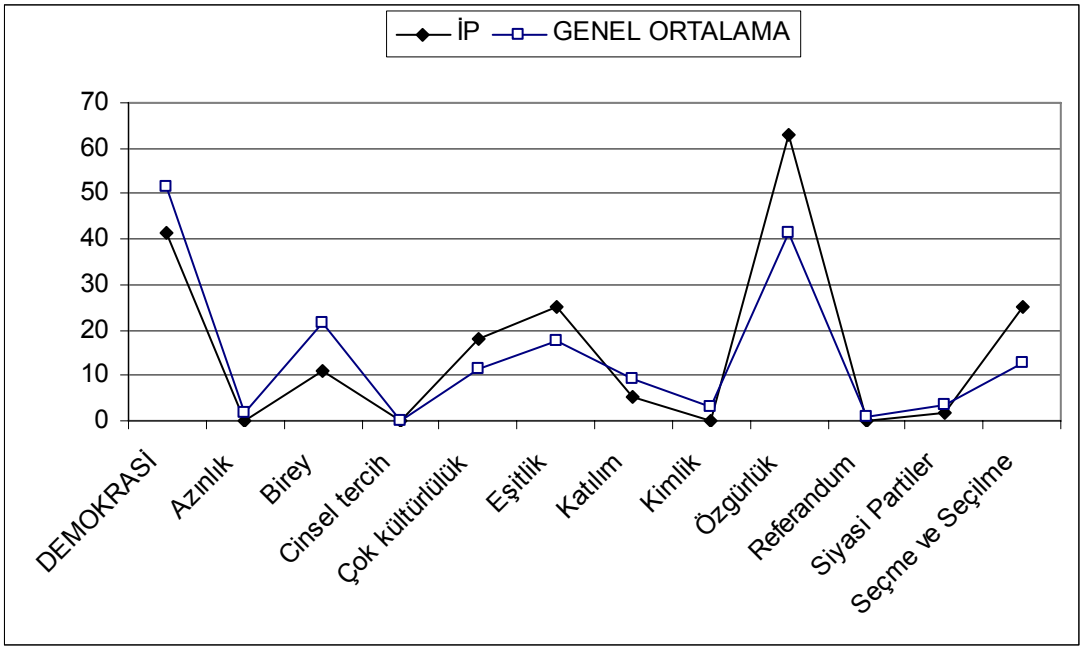
Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	22	0	0	22	5554	41,41
Azınlık	0	0	0	0	5554	0,00
Birey	4	0	2	6	5554	10,80
Cinsel tercih	0	0	0	0	5554	0,00
Çok kültürlülük	10	0	0	10	5554	18,01
Eşitlik	14	0	0	14	5554	25,21
Katılım	3	0	0	3	5554	5,40
Kimlik	0	0	0	0	5554	0,00
Özgürlük	35	0	0	35	5554	63,02
Referandum	0	0	0	0	5554	0,00
Siyasi Partiler	1	0	0	1	5554	1,80
Seçme ve Seçilme	8	6	0	14	5554	25,21
EKONOMİ	5	3	23	31	5554	52,21
Sosyal Adalet	6	0	0	6	5554	10,80
Emek	85	4	0	89	5554	160,24

Girişimci	1	0	0	1	5554	1,80
İşbölümü	0	0	1	1	5554	0,00
Esnaf	2	0	0	2	5554	3,60
Memur	2	0	0	2	5554	3,60
Çiftçi	26	0	0	26	5554	46,81
İşçi	21	0	0	21	5554	37,81
Kapitalizm	0	0	11	11	5554	19,81
Kamulaştırma	3	0	0	3	5554	5,40
Özelleştirme	0	1	3	4	5554	7,20
Özel Mülkiyet	2	1	0	3	5554	5,40
Rekabet	0	0	3	3	5554	5,40
Sendika	12	0	0	12	5554	21,61
Piyasa	2	0	2	4	5554	5,40
Sermaye	0	0	4	4	5554	7,20
Sosyalizm	23	0	0	23	5554	41,41
Sömürü	7	0	0	7	5554	12,60
Yoksulluk	0	0	5	5	5554	9,00

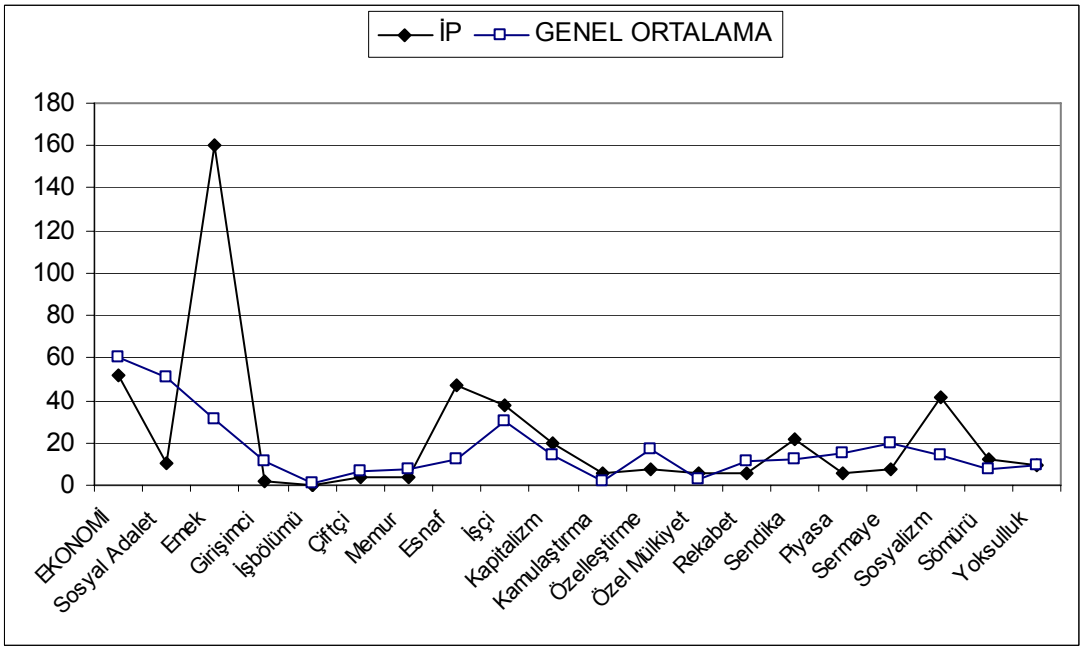
İP'nin (İşçi Partisi) parti programı çerçevesinde belirlenen kategorileri siyasal liberal değerler açısından ele alındığında, azınlık, kimlik ve cinsel tercih dışındaki tüm kategorilere ilişkin olumlu yönde fikir belirtildiğini görüyoruz. Buna göre İP'nin radikal demokrasiye uzak ama siyasal liberalizmin değerlerini paylaşan bir siyasal partidir. Ekonomik liberal değerler ele alındığında ise İP'nin tamamıyla sol çizgide yer aldığı görülmektedir. Bu durum siyasal değerlerin ekonomik liberalizm ile tamamen ayrı tutulduğu, demokratik tutumun liberal demokrasiden ziyade sosyalist demokrasi çizgisinde savunulduğunu söylememizi zorunlu kılmaktadır. Yorumumuzu en fazla destekleyen kategori sosyalizm kategorisidir. Bu kategoriyle birlikte işçi ve emek kategorilerine verilen değerler de İP'nin demokratik sisteme ilişkin görüşüne, liberal demokrasiden ziyade sosyalist demokrasi çizgisinde olduğunu söylememize olanak sağlamaktadır. İP amacını açıklarken sosyal tabakalar arasında emekçi olarak ifade ettiği işçi-köylü sosyal tabakalarına yakın olduğunu net biçimde ifade eder: "İşçi Partisi'nin amacı, işçi sınıfı önderliğinde, işçi-köylü ittifakına dayanan emekçi halk iktidarı altında sosyalizmi kurmak ve bu yoldan sınıfsız toplumun gerçekleştirilmesine önderlik etmektir." Diğer yandan İP parti programı girişimci ve özel mülkiyet kategorilerine ilişkin verdiği "küçük üretim alanı ve hizmetlerdeki özel mülkiyet ve girişim, Emekçi Ekonomisi'nin bütünleyicisidir; planlamanın ve yasaların yönlendirmesiyle kamu yararıyla uyum halinde ekonomik faaliyette bulunur;

toplumun üretim ve hizmet kapasitesinin en büyük ölçüde değerlendirilmesine ve halkın refahına hizmet eder”[141] şeklindeki olumlu göndermeler de partinin ekonomik liberal değerleri ve kapitalist sistemi tamamen reddetmediği ve sistemin içinde yer alma istemini yansıttığını ifade eder.

Grafik: 19 İP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 20 İP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

[141] www.ip.org.tr

11. MHP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

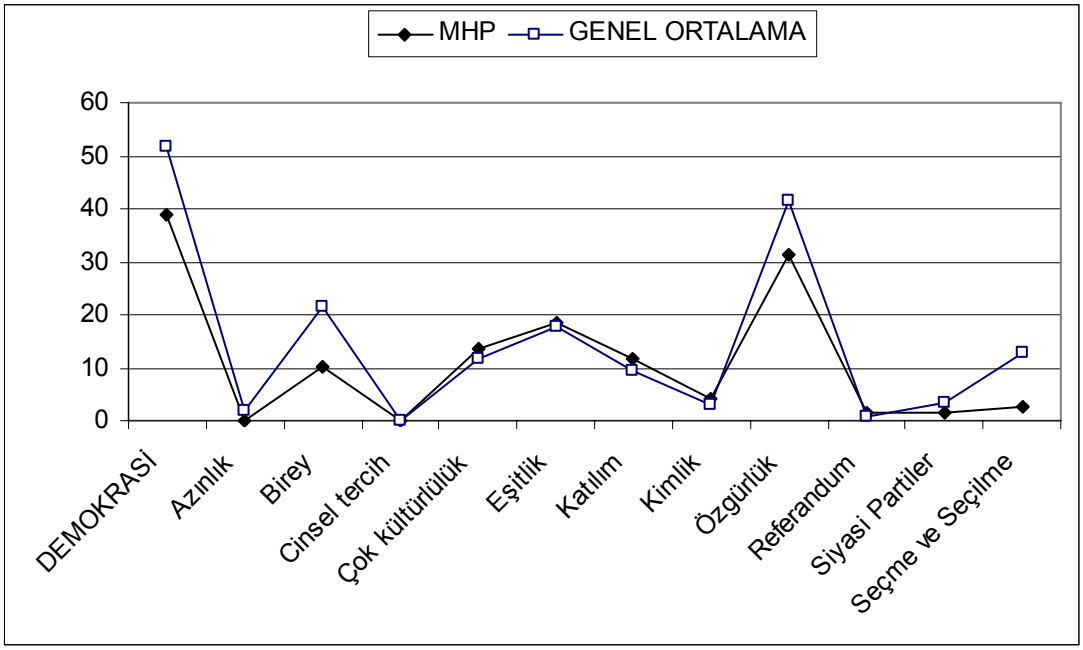
Milliyetçi Hareket Partisi, 12 Şubat 1954'de kuruldu. 12 Eylül döneminde 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı "Partilerin Feshine" ilişkin yasa ile kapatıldı. MHP, 19.6.1992 tarih ve 3821 sayılı yasa ile 7 Temmuz 1983'de yeniden açıldı. Partinin genel başkanlığını Devlet Bahçeli sürdürmektedir. Parti Devlet Bahçeli liderliğinde girdiği 3 Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 8, 36 oranında oy alarak meclis dışında kaldı.

Tablo: 11 MHP Parti Programı Kategori Verileri

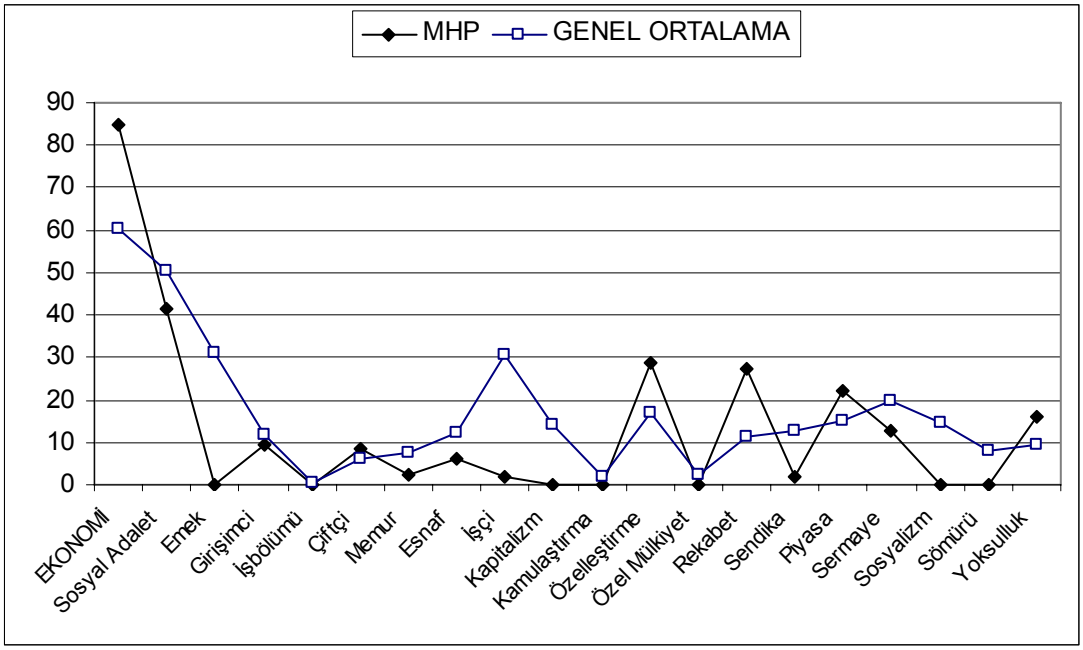
Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	40	6	0	46	11784	39,04
Azınlık	0	0	0	0	11784	0,00
Birey	12	0	0	12	11784	10,18
Cinsel tercih	0	0	0	0	11784	0,00
Çok kültürlülük	16	0	0	16	11784	13,58
Eşitlik	22	0	0	22	11784	18,67
Katılım	14	0	0	14	11784	11,88
Kimlik	1	2	2	5	11784	4,24
Özgürlük	37	0	0	37	11784	31,40
Referandum	2	0	0	2	11784	1,70
Siyasi Partiler	2	0	0	2	11784	1,70
Seçme ve Seçilme	3	0	0	3	11784	2,55
EKONOMİ	76	6	18	100	11784	84,86
Sosyal Adalet	49	0	0	49	11784	41,58
Emek	0	0	0	0	11784	0,00
Girişimci	9	0	2	11	11784	9,33
İşbölümü	0	0	0	0	11784	0,00
Esnaf	10	0	0	10	11784	8,49
Memur	3	0	0	3	11784	2,55
Çiftçi	7	0	0	7	11784	5,94
İşçi	0	2	0	2	11784	1,70
Kapitalizm	0	0	0	0	11784	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	11784	0,00
Özelleştirme	32	2	0	34	11784	28,85
Özel Mülkiyet	0	0	0	0	11784	0,00
Rekabet	29	0	3	32	11784	27,16
Sendika	0	2	0	2	11784	1,70
Piyasa	25	1	0	26	11784	22,06
Sermaye	15	0	0	15	11784	12,73
Sosyalizm	0	0	0	0	11784	0,00
Sömürü	0	0	0	0	11784	0,00
Yoksulluk	0	2	17	19	11784	16,12

MHP'nin (Milliyetçi Hareket Partisi) parti programı ile demokratik değerlere ilişkin eğilimini saptamak amacıyla belirlediğimiz değerler incelendiğinde MHP'nin büyük oranda siyasal liberalizmin değerlerini benimsediği görülecektir. Buna karşın programda katılım kategorisine yapılan olumlu vurgu ile kimlik kategorisine olumsuz vurgu arasında büyük bir gerilim bulunmaktadır. Aynı şekilde çokkültürlülük ve azınlık kategorisine dokunulmamış olması da aynı şekilde parti programında bulunan bir gerilim olarak yorumlanabilir. Diğer yandan partinin ekonomik liberal değerler içinde sermaye, girişim, rekabet ve özelleştirmeye yapılan olumlu göndermeleri ekonomik liberal değerlere ilişkin serbest piyasa sisteminin benimsendiği yorumunun yapılmasına olanak sağlar. Ekonomi temel kategorisini kullanma biçimi ile de, ekonomik sistemi genel olarak yanlış ve değiştirilmesi gereken bir sistem olmaktan çok reforme edilmesi gereken bir sistem olarak gördüğü açıktır. Bu durum yoksulluk kategorisine yapılan vurguların sözünü ettiğimiz kategorilerle bağ kurulmadan ele alınmış olduğu sonucunun çıkarılmasına olanak sağlar. Sonuç olarak programda siyasal liberalizm açısından gerilim bulunmasına karşın siyasal ve ekonomik liberalizm arasında bir gerilim olmadığı ve birbirlerini bütün olarak sahiplenildiğinin söylenmesi mümkün görünmektedir.

Grafik: 21 MHP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 22 MHP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

12. ÖDP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Özgürlük ve Dayanışma Partisi 8 Haziran 1994 tarihinde Ufuk Uras liderliğinde kuruldu. Parti 3 kasım 2002 seçimlerinde yüzde 0,34 oranında oy alarak meclis dışında kaldı. Hali hazırda partinin genel başkanlığını Hayri Kozanoğlu sürdürmektedir.

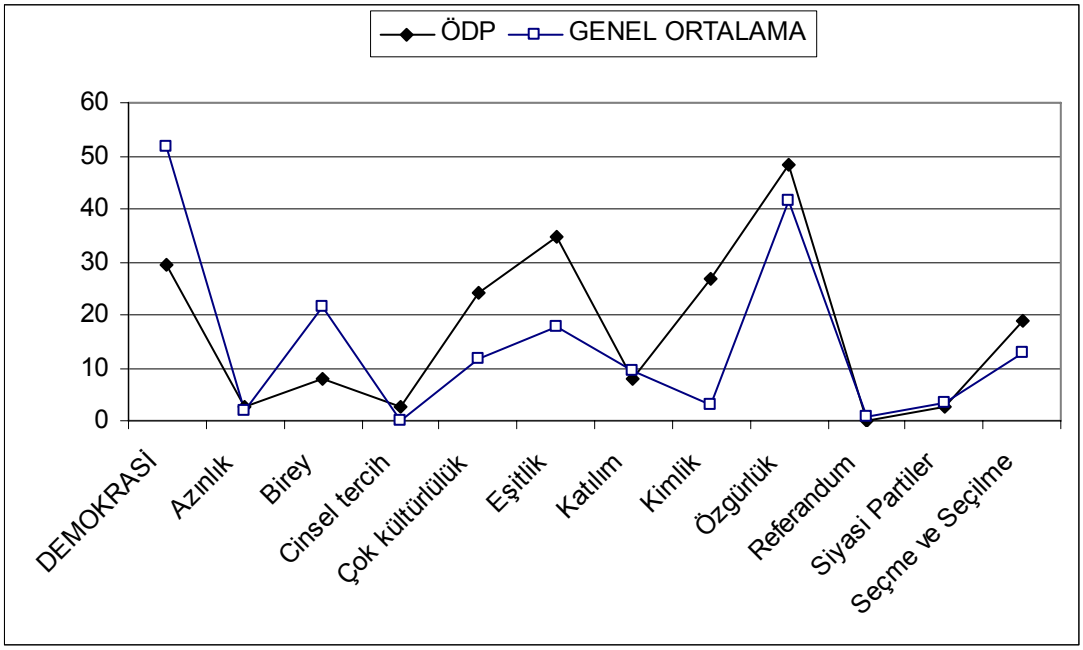
Tablo: 12 ÖDP Parti Programı Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	11	0	0	11	3740	29,41
Azınlık	1	0	0	1	3740	2,67
Birey	3	0	0	3	3740	8,02
Cinsel tercih	1	0	0	1	3740	2,67
Çok kültürlülük	9	0	0	9	3740	24,06
Eşitlik	13	0	0	13	3740	34,76
Katılım	3	0	0	3	3740	8,02
Kimlik	10	0	0	10	3740	26,74
Özgürlük	18	0	0	18	3740	48,13
Referandum	0	0	0	0	3740	0,00
Siyasi Partiler	1	0	0	1	3740	2,67
Seçme ve Seçilme	6	1	0	7	3740	18,72
EKONOMİ	0	0	25	25	3740	66,84
Sosyal Adalet	5	0	0	5	3740	13,37
Gelir Dağılımı	0	0	0	0	3740	0,00
Emek	22	0	0	22	3740	58,82

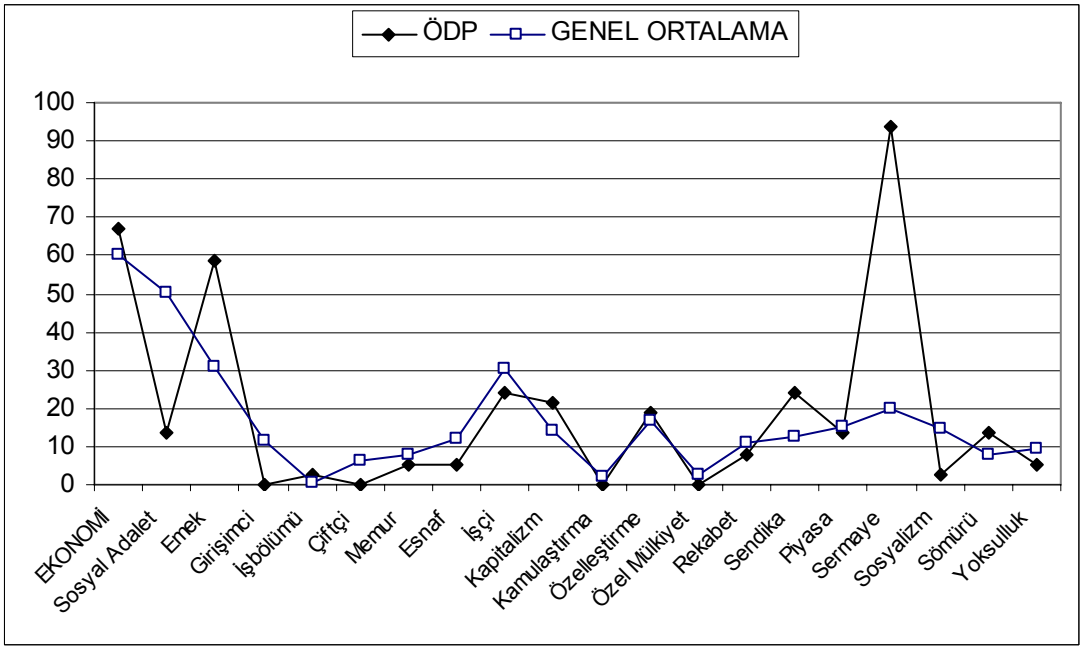
Girişimci	0	0	0	0	3740	0,00
İşbölümü	0	0	1	1	3740	2,67
Esnaf	0	0	0	0	3740	0,00
Memur	2	0	0	2	3740	5,35
Çiftçi	2	0	0	2	3740	5,35
İşçi	9	0	0	9	3740	24,06
Kapitalizm	0	0	8	8	3740	21,39
Kamulaştırma	0	0	0	0	3740	0,00
Özelleştirme	0	0	7	7	3740	18,72
Özel Mülkiyet	0	0	0	0	3740	0,00
Rekabet	0	0	3	3	3740	8,02
Sendika	9	0	0	9	3740	24,06
Piyasa	0	0	5	5	3740	13,37
Sermaye	0	0	35	35	3740	93,58
Sosyalizm	1	0	0	1	3740	2,67
Sömürü	0	0	5	5	3740	13,37
Yoksulluk (Fakirlik)	0	0	2	2	3740	5,35

ÖDP'nin (Özgürlük ve Dayanışma Partisi) parti programı aracılığıyla belirlenen kategoriler incelendiğinde, referandum haricindeki tüm siyasal liberal değerlere ilişkin olumlu yorum yapıldığı görülmektedir. ÖDP'nin tüm kategorilere ilişkin yorum yapması siyasal liberal değerlerin radikal demokrasi çizgisinde ele alındığını söylememizi mümkün kılar. Parti programında azınlık, cinsel tercih, çok kültürlülük, kimlik ve katılım aynı oranda sahiplenilmiş görünmektedir. Bu anlamda farklı kimliklere ilişkin yapılan yorumlar, siyasal alanda mücadele alanlarına ilişkin çeşitliliğe dair bilgi vermektedir. Diğer yandan parti programının ekonomik liberal değerlerden rekabet, piyasa, sermaye ve kapitalizm kategorilerine olumsuz değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan parti programının kimlik konusunda yaptığı yorumların değerleri ile işçi sınıfı kategorisine ilişkin değerler arasındaki farkı programın geleneksel sosyalist çizgiden farklı bir çizgisi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Programda kapitalizm ve sermayeye yapılan olumsuz vurguların sayısal verilerinin çokluğuna karşın sosyalizme tek olumlu vurgunun bulunması radikal demokrasi çizgisi ile birlikte anti-kapitalist çizginin daha fazla vurgulanmış olduğunu söylememize olanak sağlamaktadır.

Grafik: 23 ÖDP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 24 ÖDP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

13. SP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Saadet Partisi, FP'nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmasından sonra "Milli Görüş"e yakın isimler tarafından 20 Temmuz 2001'de kuruldu. Partinin genel başkanlığını Recai Kutan sürdürmektedir. Parti 3 Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 2,49 oy oranıyla meclis dışında kalmıştır.

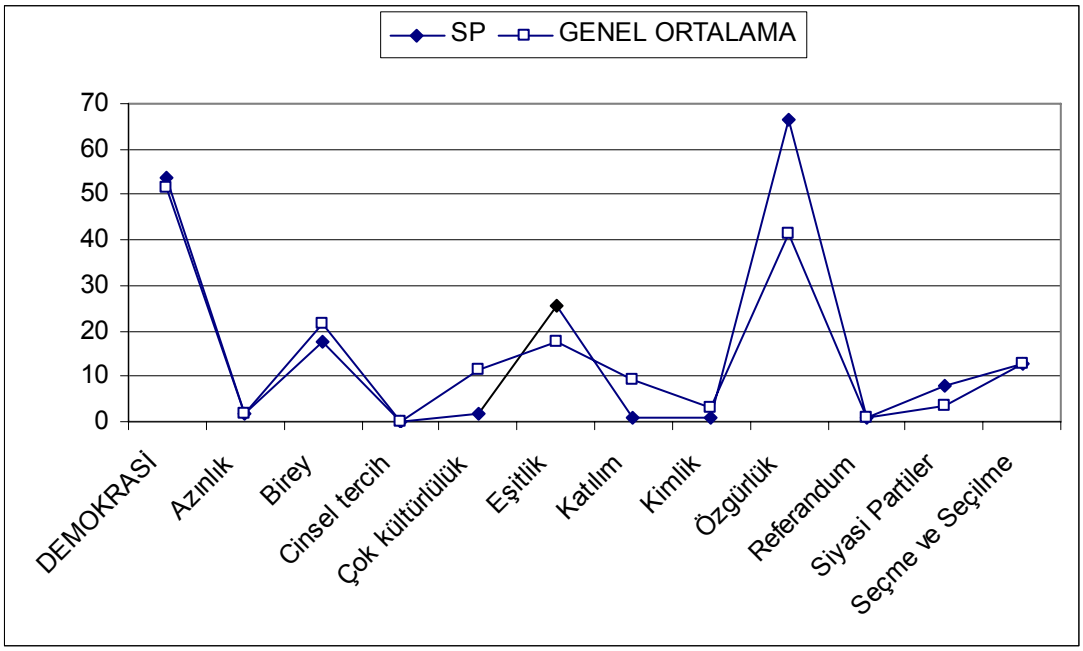
Tablo: 13 SP Parti Programı Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	55	0	0	55	10251	53,65
Azınlık	0	2	0	2	10251	1,95
Birey	18	0	0	18	10251	17,56
Cinsel tercih	0	0	0	0	10251	0,00
Çok kültürlülük	2	0	0	2	10251	1,95
Eşitlik	26	0	0	26	10251	25,36
Katılım	1	0	0	1	10251	0,98
Kimlik	0	1	0	1	10251	0,98
Özgürlük	68	0	0	68	10251	66,33
Referandum	1	0	0	1	10251	0,98
Siyasi Partiler	8	0	0	8	10251	7,80
Seçme ve Seçilme	13	0	0	13	10251	12,68
EKONOMİ	51	5	13	69	10251	67,31
Sosyal Adalet	48	0	0	48	10251	46,82
Emek	0	1	0	1	10251	0,98
Girişimci	1	0	0	1	10251	0,98
İşbölümü	0	0	0	0	10251	0,00
Esnaf	4	0	0	4	10251	3,90
Memur	3	0	0	3	10251	2,93
Çiftçi	5	0	0	5	10251	4,88
İşçi	9	0	0	9	10251	8,78
Kapitalizm	0	0	0	0	10251	0,00
Kamulaştırma	0	0	0	0	10251	0,00
Özelleştirme	13	1	0	14	10251	13,66
Özel Mülkiyet	1	0	0	1	10251	0,98
Rekabet	8	0	0	8	10251	7,80
Sendika	3	0	0	3	10251	2,93
Piyasa	14	0	0	14	10251	13,66
Sermaye	8	0	1	9	10251	8,78
Sosyalizm	0	0	0	0	10251	0,00
Sömürü	6	0	0	6	10251	5,85
Yoksulluk	15	0	0	15	10251	14,63

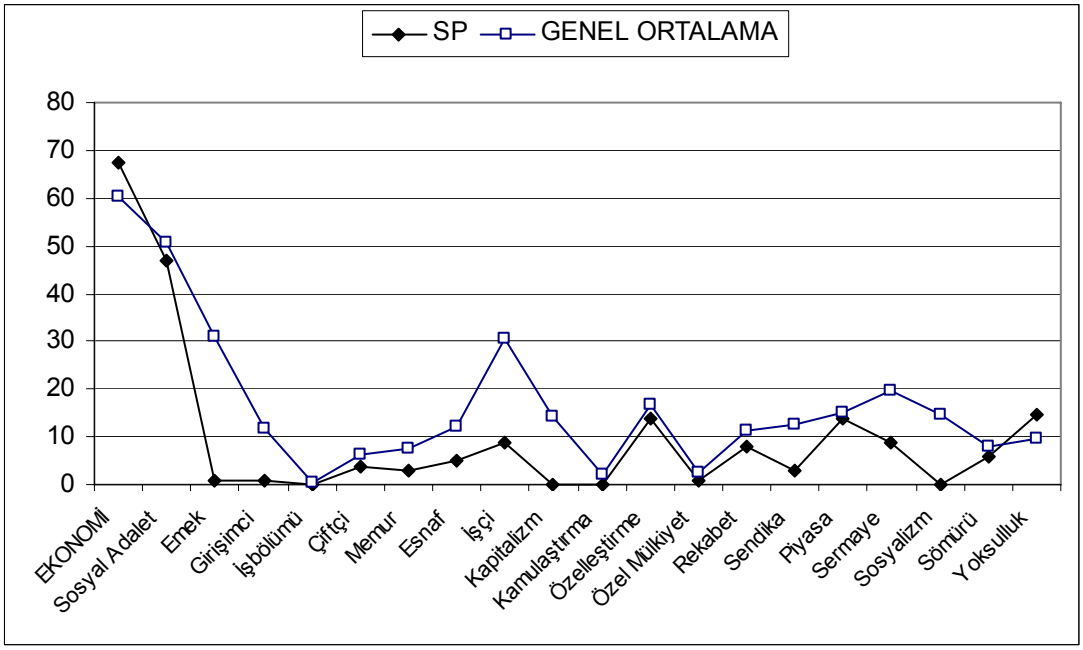
SP'nin (Saadet Partisi) siyasal liberalizme ilişkin görüşleri belirlenen kategoriler ile ele alındığında, en fazla dikkat çekici olan özgürlüğe yapılan vurgunun boyutu olmaktadır. Diğer yandan programda birey ve eşitlik ile katılıma dair vurgular da SP'nin siyasal liberal değerleri benimsediğini söylememizi mümkün kılmaktadır. Diğer yandan yine programda kimlik, çokkültürlülük, cinsel tercih ve azınlık kategorilerine ilişkin hiçbir yorum yapılmaması liberal demokrasinin kapsayıcı ve radikal hale gelmesini engelleyen faktörler olarak yorumlanabilmektedir. SPnin programı aracılığıyla ekonomik liberal kategorilere ilişkin değerlendirmelerinin ise genel olarak

olumladığı şeklinde yorumlamak mümkün görünmektedir. Net biçimde piyasaya ve ekonomiye ilişkin olumlu fikir beyan ettiği görülen SP, serbest piyasa ya da liberal ekonomiyi benimsediğini ifade eden değerlerin tümüne olumlu yaklaşımlar sergilediği görülmektedir. Girişimci, özel mülkiyet, özelleştirme, rekabet kategorilerinin tümüne yapılan olumlu göndermeler SP'yi sağa yaklaşan bir siyasal parti olarak nitelendirilmesine olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak SP'nin, parti programı ile bize siyasal ve ekonomik liberal değerleri sahiplendiğini ve sömürü ve yoksulluk gibi olumsuz durumları bu değerlerin reforme edilmesi ile mümkün olduğunu söylediğini söyleyebiliriz.

Grafik: 25 SP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 26 SP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

14. TKP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

Türkiye Komünist Partisi 11 Eylül 2001 tarihinde Halen genel başkanlık görevini yürüten Aydemir Güler liderliğinde kuruldu. Parti 3 Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 0,19 oranında oy alarak meclis dışında kaldı.

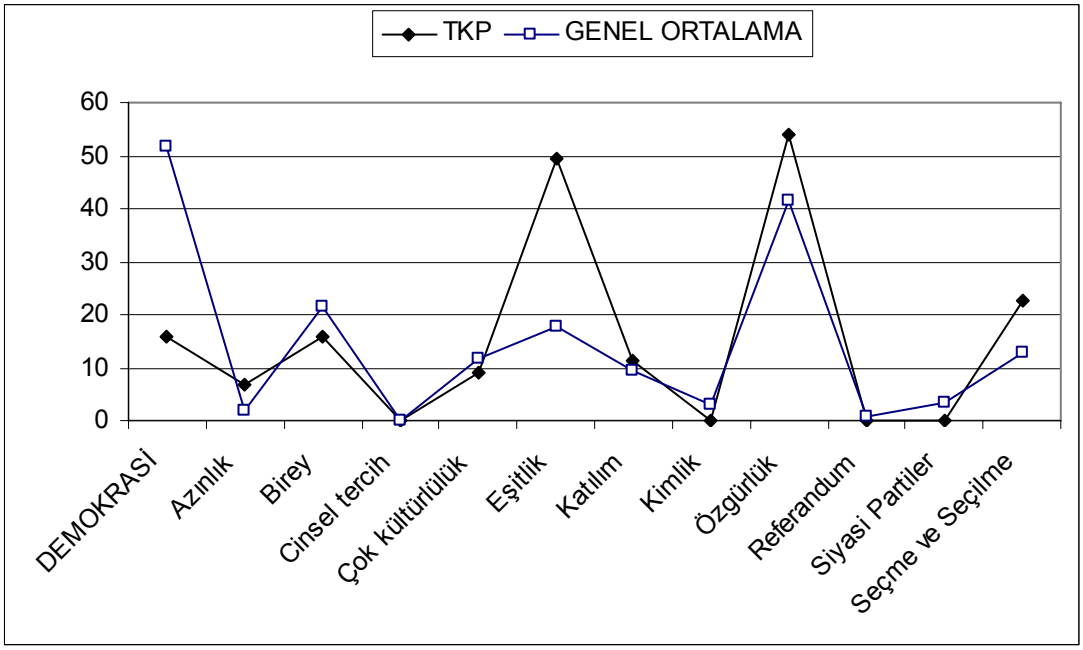
Tablo: 14 TKP Parti Programı Kategori Verileri

Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayısı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	7	0	0	7	4453	15,72
Azınlık	0	3	0	3	4453	6,74
Birey	4	1	2	7	4453	15,72
Cinsel tercih	0	0	0	0	4453	0,00
Çok kültürlülük	4	0	0	4	4453	8,98
Eşitlik	22	0	0	22	4453	49,40
Katılım	4	1	0	5	4453	11,23
Kimlik	0	0	0	0	4453	0,00
Özgürlük	24	0	0	24	4453	53,90
Referandum	0	0	0	0	4453	0,00
Siyasal partiler	0	0	0	0	4453	0,00
Seçme ve Seçilme	10	0	0	10	4453	22,46
EKONOMİ	0	4	22	26	4453	58,39
Sosyal Adalet	6	0	0	6	4453	13,47
Emek	24	0	0	24	4453	53,90
Girişimci	0	0	1	1	4453	2,25
İşbölümü	0	0	2	2	4453	4,49

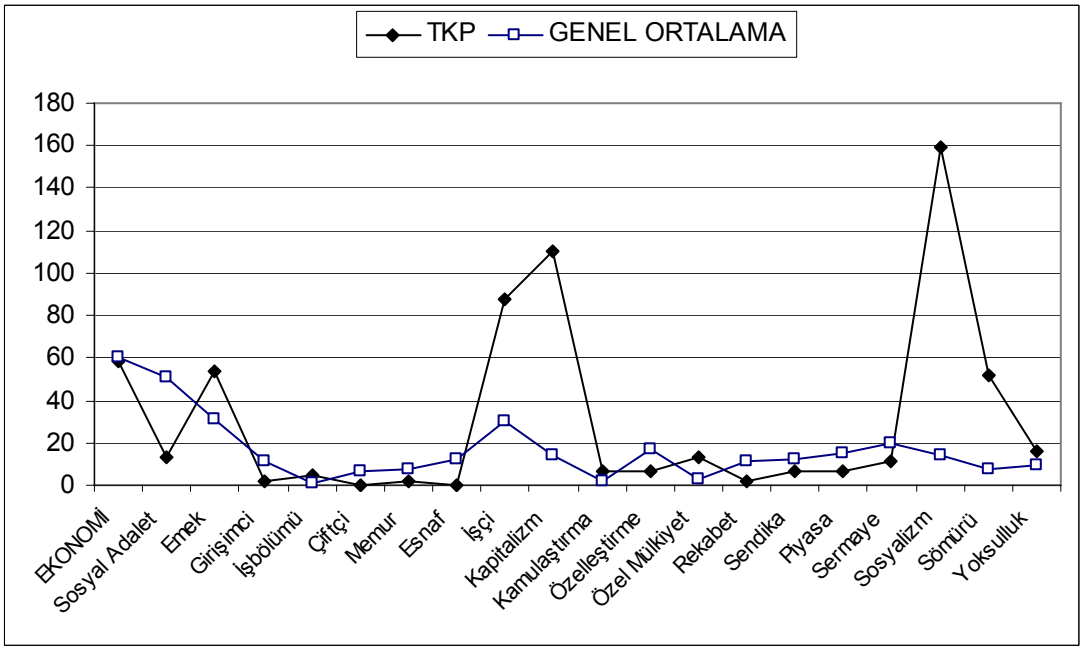
Memur	0	0	0	0	4453	0,00
Çiftçi	1	0	0	1	4453	2,25
Esnaf	0	0	0	0	4453	0,00
İşçi	39	0	0	39	4453	87,58
Kapitalizm	0	0	49	49	4453	110,04
Kamulaştırma	3	0	0	3	4453	6,74
Özelleştirme	0	0	3	3	4453	6,74
Özel Mülkiyet	0	0	6	6	4453	13,47
Rekabet	0	0	1	1	4453	2,25
Sendika	3	0	0	3	4453	6,74
Piyasa	0	0	3	3	4453	6,74
Sermaye	0	1	4	5	4453	11,23
Sosyalizm	71	0	0	71	4453	159,44
Sömürü	23	0	0	23	4453	51,65
Yoksulluk	7	0	0	7	4453	15,72

TKP'nin (Türkiye Komünist Partisi) parti programı ele alınan kategoriler bağlamında incelendiğinde, TKP'nin siyasal liberal değerlere ilişkin görüşleri kimlik, azınlık, cinsel tercih, referandum gibi kategoriler dışında sahiplenildiği yönünde olduğu söylenebilmektedir. Özellikle eşitlik ve özgürlüğün eşit derecede vurgulanmış olması ve bireye ise onlara göre çok daha az vurgu yapılmış olması partinin açıkça programı ile siyasal liberal değerleri sahiplenmediğini ifade eder. Diğer yandan kimlik, azınlık kategorilerinin dışarıda bırakılması radikal demokrasi fikrinin de parti programınca desteklenmediğini düşünmemizi sağlamaktadır. Parti programında ekonomik liberal değerlerin tümüne karşı da olumsuz fikir belirtmektedir. Ekonomi kategorisindeki sistem eleştirisi, sömürü ve yoksulluk kategorilerine verilen değerlerle düşünüldüğünde ekonomik liberalizmin tamamen yadsındığı, reddedildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde parti programında işçi sınıfı ve sosyalizm kategorisi de dikkat çekici biçimde ifade edilmektedir. Sosyal tabakalar arasında parti programında muhatap alınan tek grubun işçiler olduğu, diğer tabakalara ilişkin yorumların neredeyse hiç olmamasıyla anlaşılmaktadır. Bu şekilde sınıf kimliğini öne çıkaran ama kimlik siyaseti yapmayan TKP'nin radikal demokrasi fikrinden uzak olmakla birlikte liberal ekonomiden de kesinlikle uzak olduğu ve sosyalist demokrasiyi de ortodoks biçimde sahiplendiği açıktır.

Grafik: 27 TKP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 28 TKP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

15. YP Programında Demokrasi Ve Ekonomi

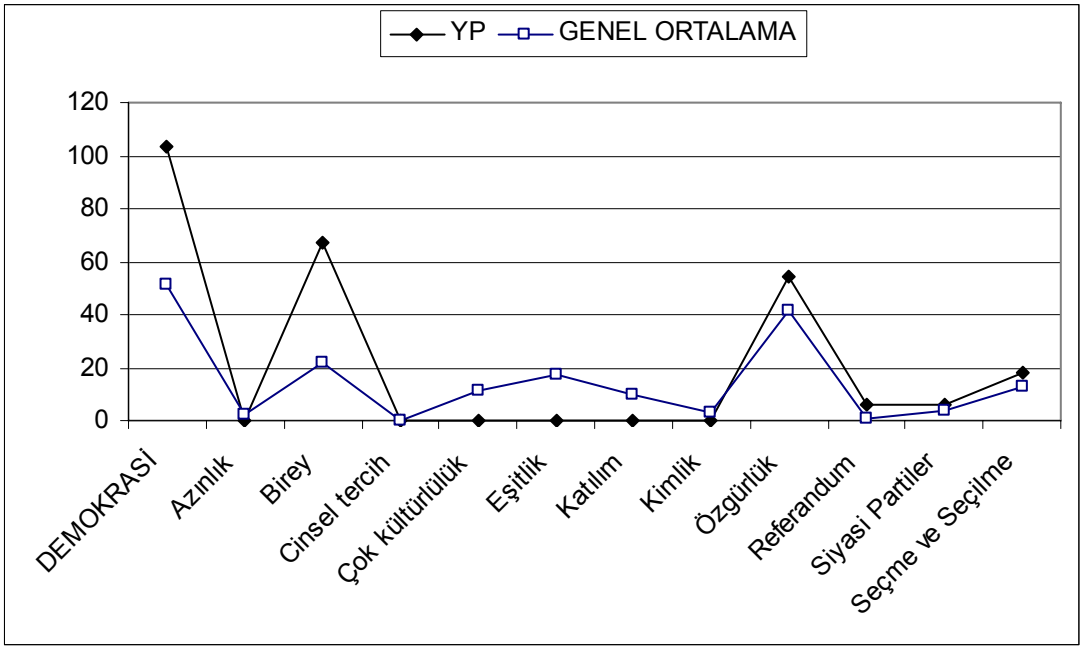
Yurt Partisi 14 Mart 2002 tarihinde kurulmuştur. Partinin genel başkanlığını Sadettin Tantan yürütmektedir. Sadettin Tantan partinin kuruluşunda liderlik yapmıştır. Parti 3 Kasım 2002 milletvekili genel seçimlerinde yüzde 0,94 oranında oy alarak meclis dışında kalmıştır.

Tablo: 15 YP Parti Programı Kategori Verileri

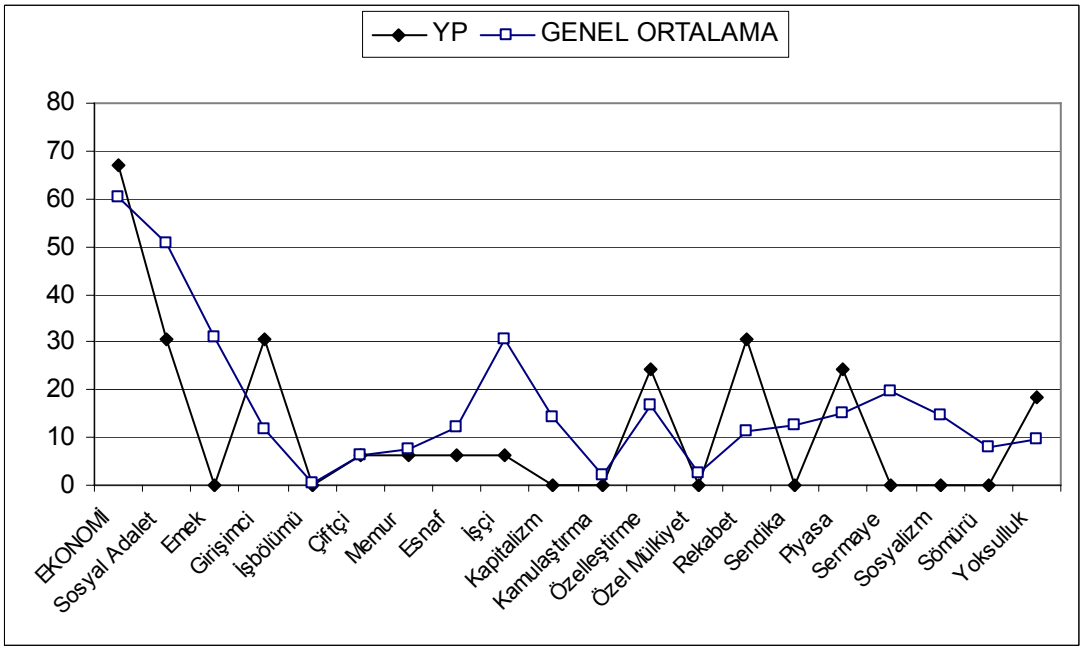
Kategoriler	Olumlu	Nötr	Olumsuz	Toplam	Toplam sözcük sayımı	Oran (On binde)
DEMOKRASİ	17	0	0	17	1646	103,3
Azınlık	0	0	0	0	1646	0
Birey	11	0	0	11	1646	66,83
Cinsel tercih	0	0	0	0	1646	0
Çok kültürlülük	0	0	0	0	1646	0
Eşitlik	0	0	0	0	1646	0
Katılım	0	0	0	0	1646	0
Kimlik	0	0	0	0	1646	0
Özgürlük	9	0	0	9	1646	54,68
Referandum	1	0	0	1	1646	6,075
Siyasi Partiler	1	0	0	1	1646	6,075
Seçme ve Seçilme	3	0	0	3	1646	18,23
EKONOMİ	7	0	4	11	1646	66,83
Sosyal Adalet	5	0	0	5	1646	30,38
Emek	0	0	0	0	1646	0
Girişimci	4	1	0	5	1646	30,38
İşbölümü	0	0	0	0	1646	0
Esnaf	1	0	0	1	1646	6,075
Memur	1	0	0	1	1646	6,075
Çiftçi	1	0	0	1	1646	6,075
İşçi	1	0	0	1	1646	6,075
Kapitalizm	0	0	0	0	1646	0
Kamulaştırma	0	0	0	0	1646	0
Özelleştirme	4	0	0	4	1646	24,3
Özel Mülkiyet	0	0	0	0	1646	0
Rekabet	5	0	0	5	1646	30,38
Sendika	0	0	0	0	1646	0
Piyasa	4	0	0	4	1646	24,3
Sermaye	0	0	0	0	1646	0
Sosyalizm	0	0	0	0	1646	0
Sömürü	0	0	0	0	1646	0
Yoksulluk	0	0	3	3	1646	18,23

YP'nin (Yurt Partisi) parti programında belirlenen kategoriler incelendiğinde, YP'nin temel siyasal liberal değerler olan birey ve özgürlük dışındaki kategorilerden yalnızca referandum, siyasal partiler ve seçme ve seçilme kategorilerine ilişkin fikir beyan ettiği görülecektir. Buna göre siyasal liberalizm açısından partinin liberal demokrasiye bakış açısının zayıf ya da eksik olduğu vurgulanabilir.

Grafik: 29 YP Parti Programı Demokrasi Kategorisi Verileri

Grafik: 30 YP Parti Programı Ekonomi Kategorisi Verileri

Ancak yine partinin referandum kategorisini tüm siyasal partiler arasında vurgulayan tek parti olması ve kategoriyi ekonomi ve vergilere ilişkin bir konuda kullanmış olması parti programında ekonomik liberal değerlerin sahiplenildiğine ilişkin bir ipucu olarak değerlendirilmelidir. Aynı şekilde piyasa, rekabet, girişimci ve özelleştirme de parti programında olumlanan ekonomik liberal değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı biçimde temel

kategori olan ekonomi kategorisi de sisteme yönelik bir eleştiri şeklinde değil, yanlışlıkların vurgulanması şeklinde kullanılmıştır. Aynı şekilde sosyalizm, işçi sınıfı, emek, sömürü gibi kategorilere de aynı düzlemde düşünerek dokunulmamış olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre yoksulluk da liberal ekonominin işleyişinin düzeltilmesi ile ortadan kalkabilecek bir sorun gibi görünür. Sonuç olarak parti tam olarak olmasa da siyasal liberal demokrasiyi savunmaktadır ve ekonomik sistem olarak serbest rekabet ya da ekonomik liberalizmi tüm kategorilere vurgu yapacak şekilde savunmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de siyasal partilerin demokratik ve ekonomik değerlerle ilişkisini, siyasal partilerin programlarından yola çıkarak temel ve alt kategoriler aracılığıyla belirlenmeye çalışılan bu çalışma sonunda ortaya çıkan sonuçların birkaç başlık halinde sınıflandırılması mümkündür. Buna göre siyasal parti programlarında temel benzerlikler, demokrasilerin, liberal demokrasiler olması göz önüne alındığında, demokrasi ve ekonomiye ilişkin değerlendirmeleri ile gruplandırılacaktır.

Tüm alt kategorilerle birlikte demokrasi kategorisine ilişkin değerler ele alındığında siyasal partiler iki temel sınıflandırma içinde değerlendirilebilmektedirler: Demokrasinin temel değerleri olan birey, özgürlük ve eşitlik temelinde kendilerini ifade eden siyasal partiler ilk grubu oluştururken, ikinci grubu çokkültürlülük, azınlık, kimlik,cinsel tercih gibi daha radikal çizgideki kategorileri temel değerlerle birlikte kabul eden siyasal partiler gelmektedir.

1. Bu sınıflandırmaya göre Türkiye'de halen faaliyetlerini sürdüren siyasal partilerden ilk gruba girenler şu şekilde sıralanabilmektedir: ANAP, BBP, BTP, DSP, DYP, EMEP, GP, İP, MHP, SP, TKP, YP.
2. İkinci gruptaki siyasal partileri ise şu şekilde sıralanabilmektedir: AKP, CHP, ÖDP.

Demokratik değerlere ilişkin bu tablonun ayrımın sadece çokkültürlülük, kimlik, azınlık, cinsel tercih gibi kavramlara ilişkin verilere göre yapılan ayrım olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Çünkü genel olarak Türkiye'de faaliyet yürüten siyasal partilerin liberal demokrasi geleneği içinde, ortaya koyduğumuz kategorilere bağlı oldukları görülmektedir.

Ekonomi temel kategorisi tüm alt kategorilerlere ilişkin veriler de incelenerek ele alındığında, çalışmada demokrasi kategorisinde olduğu gibi ikili bir sınıflandırmayı mümkün kılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre ilk gruptaki siyasal partiler, ekonomik liberal değerleri kabul edenler, ikinci gruptakiler ise bu değerleri reddederek parti programlarını oluşturmuş olan siyasal partilerdir.

1. Bu sınıflandırmaya göre, ilk gruba giren siyasal partileri şu şekilde sıralamak mümkündür: AKP, ANAP, BBP, BTP, CHP, DSP, GP, MHP, SP, YP.
2. İkinci gruba giren siyasal partiler ise şu şekilde sıralanabilmektedir: EMEP, İP, ÖDP, TKP.

Yapılmış olan iki ayrım sonucunda Türkiye siyasal yaşamında önemli bir yeri olan siyasal partilerin dört temel sınıfta toplanabileceği görülecektir.

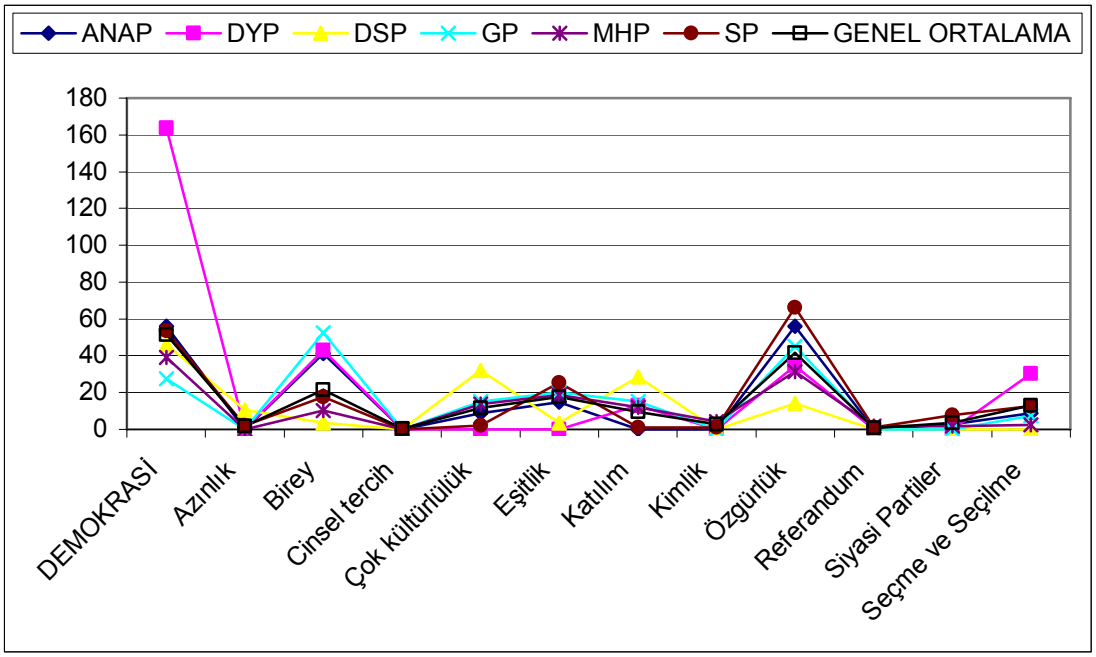
1. Demokrasi temel kategorisinin siyasal liberal değerler açısından, ekonomi temel kategorisinin ise ekonomik liberalizm açısından ele alınabileceği daha önce ifade edilmişti. Buna göre, ilk grubu öncelikle hem siyasal hem de ekonomik liberal değerler açısından ilk grupta yer alan ve siyasal liberal değerler konusunda radikal çizgide yer alıp, ekonomik liberal değerler açısından da ilk grupta yer alan AKP ve CHP meydana getirmektedir.
2. Siyasal liberal değerler açısından birinci grupta yer alan EMEP, TKP, İP'nin ekonomik liberal değerler açısından ikinci grupta yer aldıkları görülmektedir. Böylelikle bu üç parti ekonomik ve demokratik kategoriler dikkate alındığında üçlü bir küme oluşturmaktadırlar.
3. Üçüncü olarak, siyasal partilerin programlarına ilişkin yapılan sınıflandırmada siyasal liberal değerlerden klasik liberal değerleri kabul ederken ekonomik liberal değerleri tamamıyla kabul eden partiler bulunmaktadır. Bu partiler: ANAP, BBP, BTP, DSP, DYP, GP, MHP, SP ve YP'nin ilk gruplarda yer aldığı görülmektedir.
4. Son olarak hem demokrasi temel kategorisinde radikal demokrasi çizgisinde iken ekonomik liberalizmi tamamen reddeden ÖDP'nin tek başına oluşturduğu grup bulunmaktadır.

Tüm bu veriler ışığında son seçimlere katılmış olan ve faaliyetlerini halen sürdüren siyasal partilerin yüzde yetmişe yakının hem demokratik hem de ekonomik bakımdan liberal değerleri tam olarak benimsemiş oldukları görünmektedir. Bu partiler dışında kalan siyasal partilerin (EMEP, İP, ÖDP,

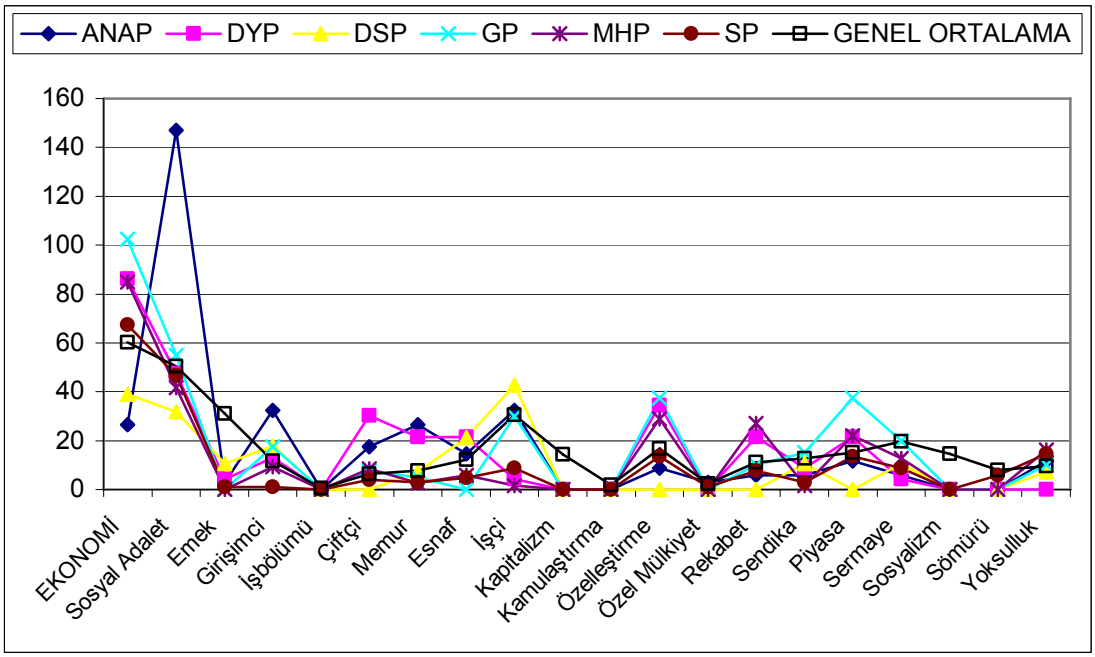
TKP) sol geleneğin içinde oldukları görülmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye'de parti programları, oluşturulurken, genel olarak oy alabilme olasılığının yüksek olduğu işlevsel ideolojilerden beslendikleri açıktır. Bundan dolayı siyasal partilerin merkezin civarında pragmatik eğilim içinde kümelendikleri söylenebilir. Çalışmanın ilk bölümünün ilk başlığında anlatılan parti tipolojileri içinde Neumann'ın yaptığı ayrımı kullanmak bu noktada mümkündür. Sözünü ettiğimiz dört parti (EMEP, İP, ÖDP, TKP) sosyal bütünleşme partisi konumunda diğer partiler (AKP, ANAP, BBP, BTP, CHP, DSP, DYP, GP, MHP, SP, YP) ise bireysel temsil partileri olarak sınıflandırılabilir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında son seçimlere katılmış olan siyasal partilerin siyasal ideolojileri hakkında ekonomi ve demokrasi temel kategorileri ışığında şunlar söylenebilmektedir: Siyasal partilerin ANAP, BBP, BTP, DSP, DYP, GP, MHP, SP ve YP'nin siyasal ideolojilerini, radikal demokrasi geleneğinden uzak olmaları ama ekonomik liberalizmi benimsemeleri nedeniyle, muhafazakâr eğilimli liberal partiler olarak belirlenmektedir.

Grafik 31 ANAP, DYP, DSP, GP, MHP, SP'nin Karşılaştırmalı Demokrasi Verileri

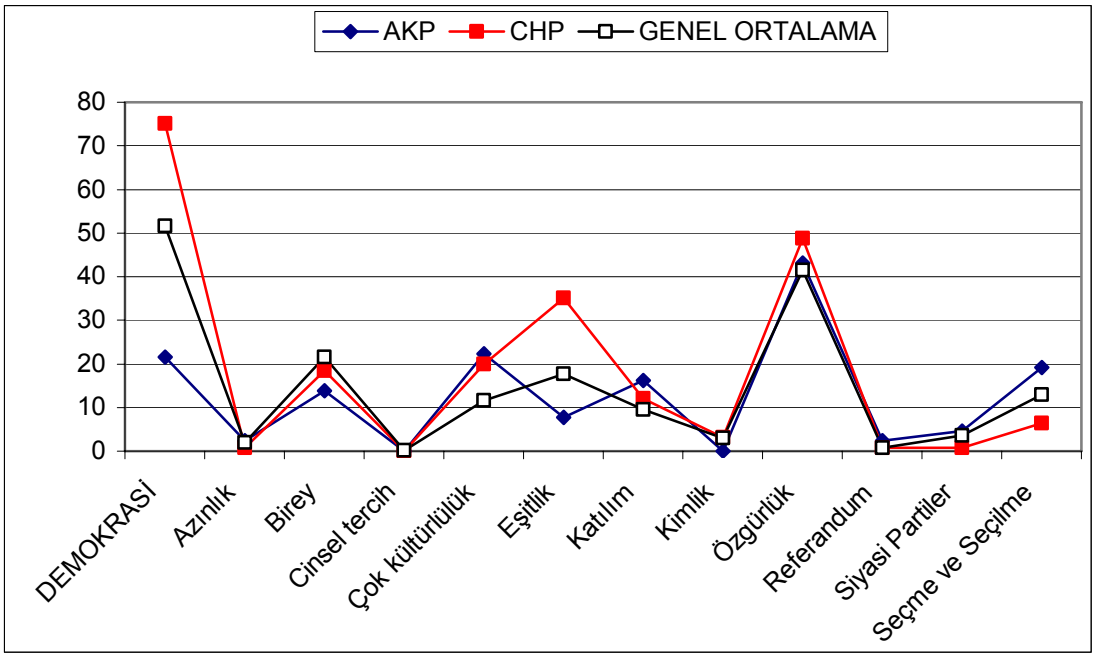
Grafik 32 ANAP, DYP, DSP, GP, MHP, SP'nin Karşılaştırmalı Ekonomi Verileri

Grafik 31'de ele alınan partiler bağlamında ekonomi verilerinin genel olarak tüm bu siyasal partileri aynı grup içinde değerlendirmeye almamızın mümkün olduğu görülmektedir. Siyasal partiler içinde yalnızca ANAP'ın sosyal adalet verilerinin diğer partilerin verileri ile uyuşmadığını açık olarak görmekteyiz. ANAP'ın bu konudaki verilerinin diğerlerinden ayrılan yapısı ANAP'ın kuruluşunda ve dolayısıyla parti programında iddia ettiği toplumun tüm kesimlerine ulaşma çabasının olduğu açıktır. yine bu grup içinde yer alan DSP'nin sol parti olması nedeniyle toplumsal tabaklar içinde yer alan işçi kesimine kattığı ayrı anlam ile ANAP'ın kattığı anlamın birbirine yakın verilerde olması da ANAP'ın sosyal adalet alt kategorisi verilerini anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır.

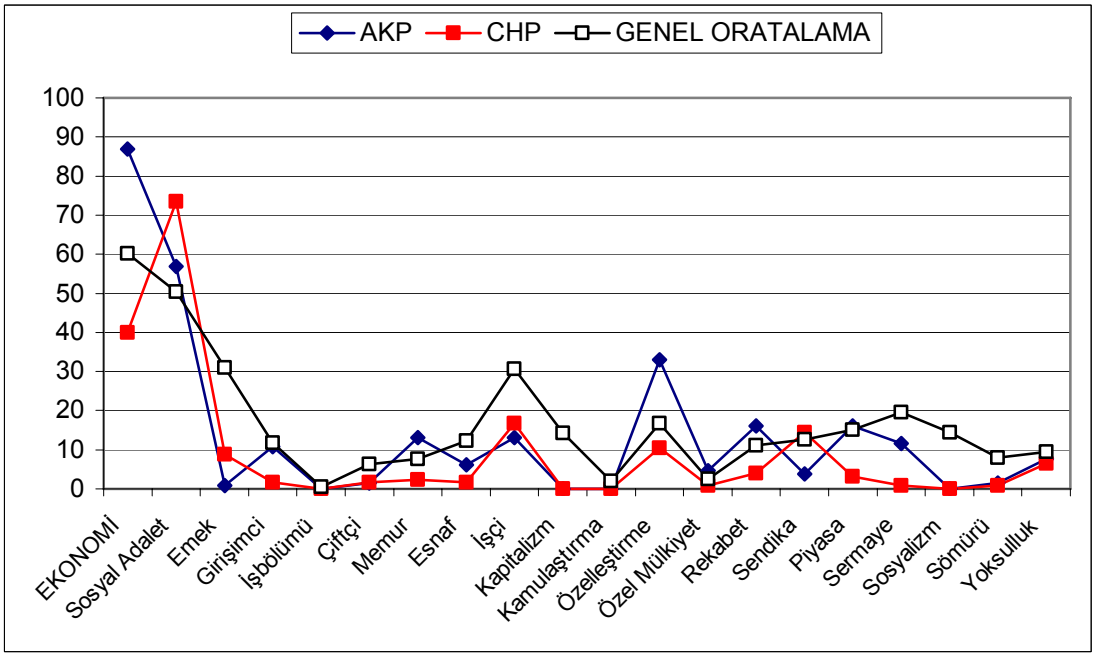
AKP ve CHP radikal demokratik değerlerle klasik liberal değerleri benimsemiş olması ve aynı zamanda ekonomik liberalizmi de olumlamaları nedeniyle merkezde bulunan liberal partiler yapmaktadır. Bu noktada verilerin ele alınması ve grafiklerin incelenmesi bu iki partiyi ayrı bir grup haline getirmek olanaklı olmaktadır.

Grafik 33 AKP ve CHP'nin Karşılaştırmalı Demokrasi Verileri

Grafik 33'te AKP ve CHP'nin yalnızca eşitlik konusunda harmonik yapılarının bozulduğu görülür. Bu durum bu iki partinin demokrasi temel kategorisinin tüm alt kategorileri ile birlikte ortak bir grup oluşturduğunu gösterir. Buna göre her iki parti de parti programları açısından demokrasi temel kategorisi bağlamında çok kültürlülüğü sahiplenmiş, azınlıkları göz önüne almış özgürlükçü partiler olarak ayrı bir grup haline gelmektedir.

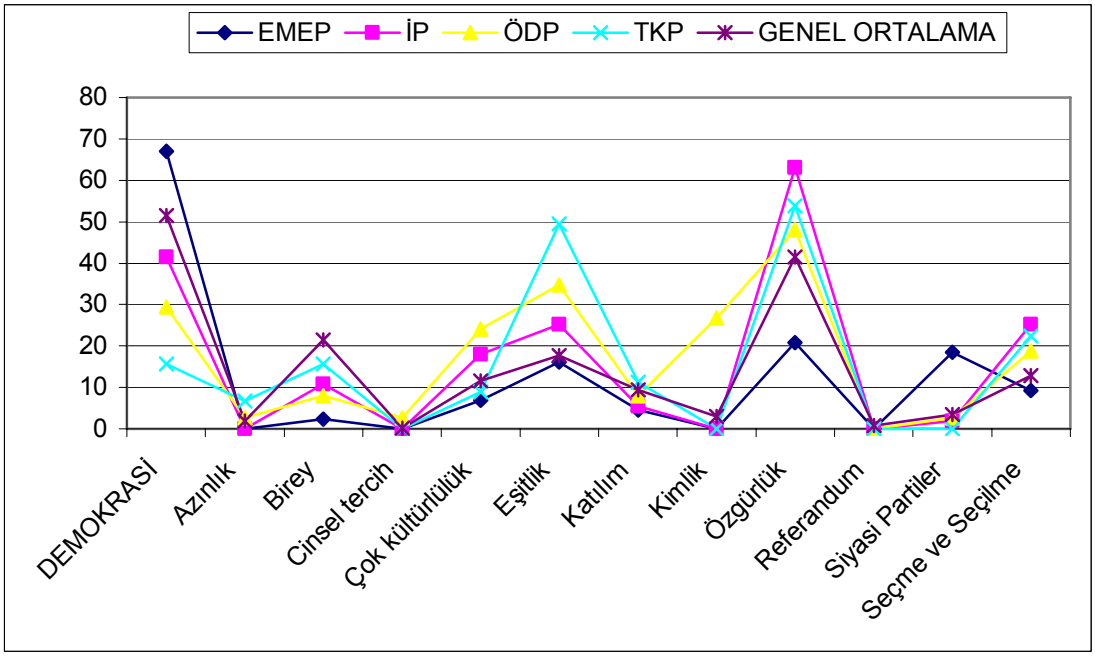
Grafik 34 AKP ve CHP'nin Karşılaştırmalı Ekonomi Verileri

Partilerin ekonomi temel kategorisine ilişkin verilerin grafik halinde incelendiği grafik 34 ele alındığında ise CHP kimi ekonomik liberal değerlere kattığı anlamla (işçi ve sendikaya ilişkin daha fazla değer yüklemiş olup piyasa alt kategorisine AKP'ye ve genel ortalamaya oranla daha az düzeyde değer yüklemiş olması nedeniyle) merkezin solunda sosyal demokrat bir çizgiye yerleşmektedir. Bu değerler düşünüldüğünde AKP ise parti programı ile, muadiline oranla merkezin sağında bir noktaya yerleşmektedir.

Diğer dört partiden ÖDP, tüm kategorilere yüklediği değerler itibariyle liberal sosyalist ideolojiyi, demokrasi temel kategorisi ele alındığında ayrı bir grupta benimsemektedir. EMEP, İP ve TKP ise parti programlarını, siyasal ideolojilerini ortodoks sosyalist ya da komünist gelenek içinde kalarak oluşturmuşlardır. Onları ÖDP'den farklı olarak ortodoks yapan ise partilerin demokrasi verilerinin incelendiği grafik 35 ile inceleyebilmekteyiz.

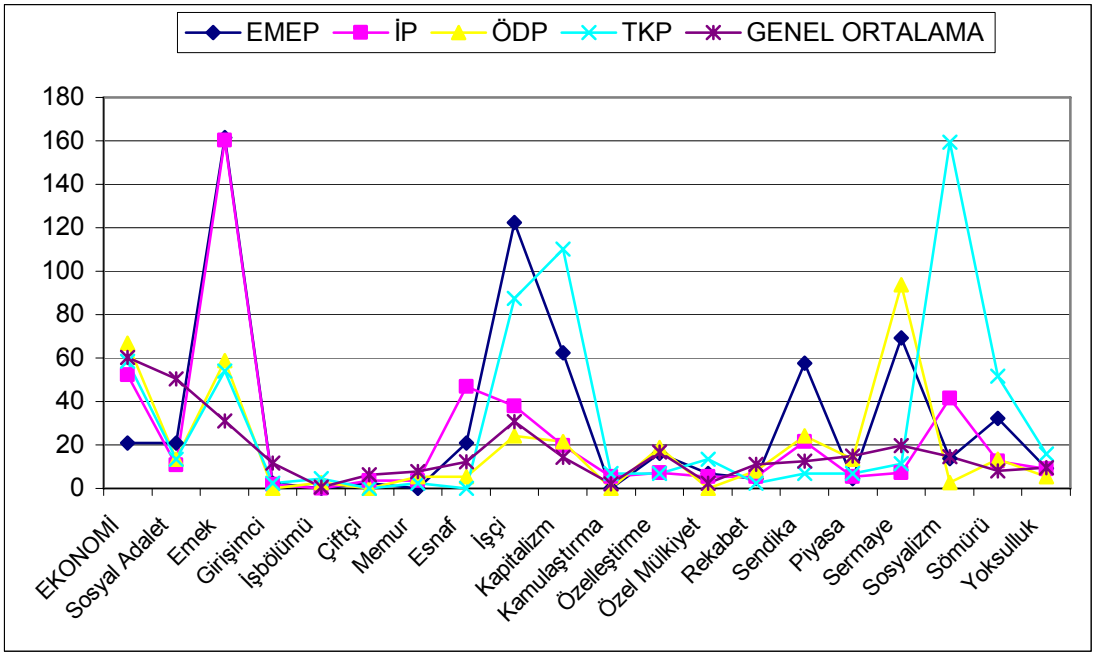
Grafik 35 EMEP, İP, ÖDP ve TKP'nin Karşılaştırmalı Demokrasi Verileri

Tüm alt kategoriler incelendiğinde partiler arasındaki harmonik yapının cinsel tercih, çok kültürlülük ve kimlik alt kategorilerinde değiştiği görülür. Bu kategoriler ÖDP'nin parti programı içinde vurgulanması ya da daha fazla vurgulanması ÖDP'yi radikal demokrasi ile birlikte klasik liberal değerleri

sahiplendiğinin ifadesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda da ekonomi verileri ile değerlendirildiğinde ÖDP dörtlü gruplandırma içinde ayrı bir grup olarak değerlendirilebilmektedir.

Grafik 36 EMEP, İP, ÖDP ve TKP'nin Karşılaştırmalı Ekonomi Verileri

Ekonomi temel kategorisinde ayrı bir grup olarak değerlendirilen partiler birbirlerinden sosyalizm ve kapitalizm gibi kavramları ele almadaki yoğunlukları ile işçi ve sermaye gibi alt kategorilerde aşırı yoğunlaşmaları ve sermayeye doğrudan eleştiri yapmış olmaları ile ayrılmaktadırlar. Bununla birlikte tamamı sosyalizm siyasal ideolojisinin değerlerini parti programlarına konu yaparak ayrı grupta hep birlikte yer alabilmektedir.

EKLER

AKP

Adalet
Aile
Aile Hekimliği
Aile Merkezli Politikalar
Aile Planlaması
Aileye Dönüş Özürlüler
Sosyal Hizmetler
Anayasa
Anayasal Devlet
Atatürk
Avrupa Birliği
Azınlık
Bağımsız Yargı
Bağımsızlık
Barış
Belediye
Birey
Bürokrasinin
Cinsel İstismar
Cinsiyet Ayrımcılığı
Cinsiyet Farkı
Cumhuriyet
Çevre
Çiftçi
Çocuklar
Çoğulcu
Çoğunluk
Çok Seslilik
Dayanışma
Değişim
Demokrasi
Demokratik Katılım
Demokratik Rejim
Demokratikleşme
Despotluk
Gelir Dağılımı
Devlet
Dil
Din Eğitimi
Din Farkı
Dünya Bankası
Dünya Görüşleri
ECO
Eğitim
Eğitim Özgürlüğü
Ekonomi
Esnaf ve Sanatkarlar
Esnaflar
Tarım
Eşitlik
Etnik
Etnik Köken Farkı
Etnik Kökenleri
Etnisite
Özgür Medyanın
Evrensel Değerler
Faili Meçhul Cinayet
Fakirlik
Farklı Tercihler
Fırsat Eşitliği
Gecekondu
Gelir Dağılımı
Genel Ahlak Kuralları
Girişimci
Göç
Gözaltında Ölüm
Güvenlik
Haber Alma Hürriyeti
Hoşgörü
Hukuk
Hukuk Devleti
ILO
IMF
Irkçılık
İfade Özgürlüğü
İKÖ
İnanç Özgürlüğü
İnsan Hakları
İsrafı
İstihdam
İş Güvencesi
İşçi
İşkence
İşsizlik
İşsizlik Sigortası
Jeopolitik
Jeostratejik
Piyasa Ekonomisi.
Özelleştirme
Kadınlar
Kalkınma
Kamusal Alan
Kartelleşme
Katılım
Kayıp
KEİT
Kent Planlaması
Koruyucu Aile
Kuvvetler Ayrımı
Kültürel Değerler
Kültürel Farklılıklar
Kültürel Miras
Küreselleşme
Laiklik
Manevi Değerler
Medeni
Memur
Millet
Mesleki Kuruluşlar
Mezhep Farkı
Milli Değerler
Milli Egemenlik
Milli Güvenlik Kurulu
Sosyal Politika
Milli Kültürümüz
Milli-Ahlaki
Sosyal
NATO
Odalar
Orta Sınıf
Ortak İrade
Örgütlenme
Özgürlüğü
Özel Teşebbüs
Özelleştirme
Özgür Gençler
Özgür İrade
Parlamento
Partizanlık
Pazar
Refah Seviyesi
Sivil Toplum Örgütleri
Allah
Refah
Kalkınma
Refahın

Referandum
Rekabet
Reformlar
Rekabet
Halk
Sağlık
Sanat
Sansür
Seçme ve Seçilme
Sendikal Haklar
Sendikalar
Sendikalaşma
Sevgi
Sınai Mülkiyet
KOBİ
Piyasalar
Sivilleşme
Sosyal Adalet
Demokratikleşme
Sosyal Devlet
Sosyal Güvence
Sosyal Güvenlik
Sosyal Hukuk Devleti
Sosyal Politika
Sanayileşme
Sömürü
Stratejik
Şehirleşme
Tabip Odaları
Tarım
Tarihi Miras
Tekelleşme
Teşebbüs Özgürlüğü
Teşebbüs Özgürlüğü
Toplum
Toplumsal
Toplumsal Refah
Beyin Göçü
Özgür
Töre Ve Namus Cinayetleri
Türk-İslam
Türkiye
Uzlaşma
Üniter
Üniter Devlet
Vatandaş
Yabancı Sermaye
Yargı
Yasama
Yerelleşme
Yoksulluk
Yolsuzluk
Yozlaşma
YÖK
Yurttaş Kalkınma
Yurttaşlık Bilinci
Özgür
Yürütme

ANAP

Adalet
Ahlâki Değer
Aile
Allah
Anarşi
Bağımsız
Barışı
Belediye
Cumhuriyet
Çiftçi
Dayanışma
Vatan
Demokrasi
Devlet
Dış Politika
Din Ve Vicdan
Hürriyeti
Dostluk
Emekli
Esnaf Ve Sanatkar
Fakirlik
Ferdi İşletmeler
Fert
Fırsat Eşitliği
Gelir Dağılımı
Gençlik
Grev Ve Lokavt
Hakkı.
Milli Ekonomi
Halk
Halk
Hürriyet
İstihdam
İşçi
İşsizlik
Kalkınma
Kardeşlik
Kooperatif
Köylü
Milli Gelir
Kültür
Laiklik
Manevi Değer
Memur
Merkeziyetçi
Millet
Millet Hakimiyeti
Siyasal partiler
Millî Değer
Millî Eğitim
Millî İrade
Milliyetçilik
Muhafazakar
Mülkiyet
Hür Teşebbüs
Pazar Ekonomisi
Refah
Rekabete
Sanat
Sendika Kurma
Hakkı
Serbest Pazar
Ekonomisi
Silahlı Kuvvetler
Silahlı Kuvvetler
Sosyal Adalet
Sosyal Dayanışma
Sosyal Gelişme
Sosyal Güvenlik
Sosyal Hizmet
Sosyal Yardım
Şehirleşme
Şirketler
Tarım
Tarih
Temel Hak Ve
Hürriyetler
Terör
Teşebbüs
Toplu Sözleşme
Hakkı
Toplum
Uzlaşma
Vatan
Vatandaş
Vatanperver
Vatansever
Hür

BBP

Adalet
Adet
Adil
Adil gelir dağılımı
Adliye
Ahlak
Ahlaki değerler
Ahlaklı nesiller
Aile
Asgari ücret
Azgelişmiş ülke
Azınlık
Barış
Batı
Belediye
Beslenme
Birey
Birlik
Bölge
Bölücülük
Bürokrasi
Cumhuriyet
Çağdaş
Çevre
Çocuklar
Çoğulcu
Çoğunluk
Çokluk
Dayanışma
Değer
Demokrasi
Demokratik
Deniz
Devlet
Dış imaj
Dil birliği
Dilekçe
Din
Din birliği
Din eğitimi
Din özgürlüğü
Eğitim
Ekonomi
Enflasyon
Erezyon
Estetik
Eşitlik
Eşitsizlik
Eziyet
Fakirlik
Ferdi teşebbüs
Fert
Fırsat eşitliği
Fıtrat
Gecekondu
Geleneksel
Geleneksel aile
Gelir dağılımı
Genel Sağlık Sigortası
Global
Grev
Güç merkezi
Hakkaniyet
Haksız kazanç
Halk
Halk iradesi
Haslet
Hastane
Hava kirliliği
Hiyerarşik
Hoşgörü
Hukuk
Hukuki-meşru sınır
Huzur
Hükümranlık
Hür
Hür irade
Hürriyet
ILO
İkna
İktidar
İktisadi
İletişim
İlim
İnanç
İnançlarımız
İnsan özü
İslam
İslam dünyası
İslamiyet
İstihdam
İşçi
İşkence
İşsizlik sigortası
İştirak
İşveren
İtibarı
Jeo-politik
Jeo-stratejik
Kader
Kadınlarımız
Kalkınma
Kamu hukuku
Kamusal hayat
Katılım
Katılımcı demokrasi
Kent
Kentleşme
Kırsal alan
Kimlik
Komünist
Konut açığı
Koruluk
Kültür
Kültür birliği
Kültürel değerlerimiz
Laiklik
Lider
Lider sultaları
Mahalli idareler
Mahalli iktidar
Mahalli yönetimler
Memur sendikaları
Menfaatler
Merkezi iktidar
Merkezi yönetim
Meşruiyet
Meşveret
Millet
Millet iradesi
Milli değer
Milli devlet
Milli devlet
Milli güçler
Milli iradeyi
Milli kültür
Milli menfaatler
Milli şuura
Milliyetçilik
Moral değerler
Mutabakat
Mutlak hakikat
Mutluluk
Muzır neşriyat

Müslüman
Müslümanlar
Okul
Ordu
Orman
Ortak tarihi
Osmanlı
Osmanlı Devleti
Örfü
Örgütlenme
Özel hukuk
Özel mülkiyet
Özel Sektör
Özel sektörün
Özelleştirme
Özürlüler
Pasif direniş
Protesto
Psikolojik
Refah
Rekabet
Rüşvet
Sağlık
Sağlık sigortası
Sanat
Sanayi devrimi
Sanayileşme
Seçkinleri
Sendikalar
Sendikalaşma
Serbest
Sermaye
Sermaye
Servet
Sivil inisiyatif
Programı
Sivil toplum
Sorumlu
Sosyal adalet
Sosyal alan
Sosyal denge
Sosyal devlet
Sosyal güvenlik
Sosyal güvenlik
Sosyal iktidar
Sosyolojik
Strateji
Suistimal
Şeref
Şeref
Tabii kaynaklar
Tahakküm
Tarım
Tarih
Tarihi konum
Temel hak ve
hürriyetler
Temsili demokrasi
Teşhir
Teşkilatlanma
Teşvik
Tevhid-i Tedrisat
Kanunu
Toplu taşıma
Toplum
Toplum ahlakı
Trafik
Türk
Türk milleti
Türk-İslam
Türkiye
Uzlaşma
Ücret
Ülke
Ülke bütünlüğü
Ülküler
Üniter
Üniversiteler
Üretken nesiller
Üst kimlik
Vakıflar
Vatandaş
Vergi
Vergi adaletsizliği
Vicdan hürriyeti
Vicdan hürriyeti
Yabancı
Yabancı dille eğitim
Yardımlaşma
Yenilikçi nesiller
Yeşil alan
Yoksulluk
Yüce din
Yürüyüş

BTP

AB
Adalet
Aile
Bağımsızlık
Belediye
Birey
Çiftçi
Demokratik
Türk
Esnaf
Evlenmek
Fırsat Eşitliği
Fikir
Gelenek
Gelir Dağılımı
Girişimcilik
Grev Ve Lokavt
Hakkı,
Hürriyetçi
Imf
İnanç
İnsan Hakları
Özelleştirme
Kalkınma
İşçi
İşsizlik
Jeopolitik
Jeo-Stratejik
Kadınlar
Kalkınma
Kentleşme
Memur
Kobi
Köylü
Küçük Esnaf Ve
Sanatkar
Kültür
Küreselleşme
Memur
Millet
Milli İrade
Milli Kimlik
Müteşebbis
Özelleştirme
Parlamenter
Pazar
Piyasa Ekonomisi
Rekabet
Sanat
Sendika Kurma
Hakkı
Sosyal Adalet
Sosyal Gelişme
Sosyal Güvenlik
Sosyal Yardım
Toplu Sözleşme
Hakkı
Türk Kimliği
Ulusal Kimlik
Ülkemizi
Vatan
Vatandaş
Yoksulluk

DSP

Adalet
Aile
Alevi-Bektaşi Kültürü
Bağımsız
Bilgi Toplumu
Cumhuriyet
Çevre
Demokrasi
Diyalog
Ekonomi
Emek
Etnik
Genç
Girişimci
Girişimcilik
Grev
Hak
Halkçılık
İletişim
İstihdamları
İş Güvencesi
İşçi Hakları
İşsizlik
İşsizlik Sigortası
Jeopolitik
Kadın
Kadın-Erkek Eşitliği
Yolsuzluk
Katılım
Katılımcı Demokrasi
Kobi
Kooperatifçilik
Köylü
Kültür
Kültürel Bağ
Kültürel Kaynaşma
Küreselleşme
Laiklik
Kültür
Memur
Milliyetçi
Özerklik
Özgürlük
Paylaşma
Refah
Refah
Sağlık
Sanayici
Sendika Hakkı
Sendikalaşma
Sermaye
Sol
Sosyal Adalet
Yoksulluk
Türk Silahlı
Kuvvetleri
Tarihsel Bağ
Temel Hak Ve
Özgürlükler
Toplu Sözleşme
Türk Dünyası
Türkçe
Ulus
Ulusal Sol
Ulusalcı
Uzlaşma
Üniversite
İnanç
Yoksulluk
Yozlaşma
Yurttaş

EMEP

AB
AGİT
Ana-Çocuk Sağlığı
Antiemperyalist
Bağımsızlık
Bilim
Birey
BM
Burjuvazi
Cinsiyet
Cinsiyet Farklılıkları
Dayanışma
Demokratik
Devrim
Dil Farklılıkları
Din
Din Farklılıkları
DTÖ
Dünya Bankası
Ekonomi
Emek
Artı Ürün
Emperyalist
Enternasyonalizm
Esnek Çalışma
Faşizm
Fırsat Eşitliği
Gençlik
Genel Grev
Gericilik
Grev ve Toplusözleşme Hakkı
Halk
Hegemonya
İbadet Özgürlüğü
IMF
İnanç
Irk Farklılıkları
İşçi Sınıfı
İşsizlik
Kadın
Kamu Emekçileri
Kamulaştırma
Kapitalizm
Köylüler
Küçük Esnaf
Kültür
Küreselleşme
Kürt
Liberal
MAI
Mezhep Farklılıkları
MIGA
Militarizm
Milliyetçi
Muhafazakar
Müslüman
NAFTA
NATO
Örgütlenme Özgürlüğü
Özel Mülkiyet
Özelleştirme
Özgürlük
Pazar
Proloter
Rekabet
Sanat
Sendika
Sendika Hakkı
Sendikasızlaştırma
Sermaye
Sınıf
Siyasal partiler
Sömürgecilik
Sömürü
Sosyal Demokrat
Sosyal Güvenlik
Sosyalizm
Şövenizm
Tabakalar
Tahkim
Toplu Sözleşme Hakkı
Üçüncü Yol
Ulus Farklılıkları
Ulusal
Ulusallaştırma
Yeni Dünya Düzeni
Yoksulluk
Zanaatkâr

GP

Adelet
Aile
Allah
Avrupa Birliği
Birey
Çevre
Dayanışma
Demokratik
Devlet
Dul Ve Yetim
Dünya Bankası
Ekonomi
Esnaf
Evrensel
Fakirliğin
Fert
Toplum
Fırsat Eşitliği
Gelir Dağılımı
Gençlik
Girişimci
Globalleşme
Grev Hakkı
Gümrük Birliği
Halk
Hürriyet
Ibadet Özgürlüğü
IMF
Inanç Özgürlüğü
Insan Hakları
Işsizlik
Jeopolitik
Kadın
Kadın Hakları
Kalkınma
Kamu Personeli
Küçük Işletmeler
Kültür
Kuvvetler Ayrılığı
Liberal Ekonomi
Lokavt Hakları
Sendika
Memur
Millet
Milli
Özelleştirilme
Refah
Rekabet
Sanat
Sağlık
İstihdam
Memur
Sanatkar
Sendika Hakkı
Serbest Girişim
Serbest Piyasa
Sermaye
Sosyal Adalet
Sosyal Dayanışma
Sosyal Güvenlik
Tarım
Tekelleşme
Teşebbüs
Toplu Sözleşme Hakkı
Toplum
Ülke
Ulus
Vatan
Vatandaş
Yoksulluk
Yurttaş
Zümre

İP

Adalet
Aile
Ayrımcılık
Bağımsızlık
Barış
Halk
Birey
Burjuvazi
Cinsel Taciz
Cinsiyet
Cumhuriyet
Çevrenin
Çoğulculuk
Dayanışma Grevi Hakkı
Demokrasi
Dernekler
Dernekleşme Özgürlüğü
Devlet
Devrim
Dil
Din
Direnme Hakkı
Dulları
Düşünce Özgürlüğü
Emekçi
Emekli
Emperyalizm,
Genel Grev Hakkı
Gezi ve Yerleşme Özgürlüğü
Girişim
Esnaf
Gösteri ve Yürüyüş Düzenleme Özgürlüğü
Grev Hakkı
Haberleşme Özgürlüğü
Halk
Irk
Irkçılık
İktidar
İnanç veya İnanmama Özgürlüğü
İşbölümü
İşçi
İşçi Sınıfı
İşkence
Kadın
Kamulaştırma
Kapitalizm
Kooperatif
Köylü
Kültür
Laik
Memur
Mezhep
Milli
Milliyet
NATO
Sömürgecilik
Örgütlenme Hakkı
Özel Mülkiyet
Özgür
Özgürlük
Özürlüler
Piyasa
Planlı Ekonomi
Refah
Rekâbet
Sanat
Seçim
Seçme ve Seçilme
Sendika Kurma Hakkı
Sınıf
Siyasal Grev Hakkı
Siyasal partiler
Sosyalizm
Sömürü
Toplanma Özgürlüğü
Toplum
Toprak Reformu
Türk-İslam Sentezi
Ulusal
Ulusal
Vicdan Özgürlüğü
Yabancılaşma
Yaşlılar
Yurttaş

MHP

Adalet
Aile
Avrupa Birliği
Ayrımcılık
Bağımsız Denetim
Bağımsızlık
Birey
Birlik ve Bütünlük
Bütçenin Birliği
Büyüme
Cumhuriyet
Çağdaş
Çarpık Kentleşme
Çevre
Çiftçi
Çocuklar
Dayanışma
Milliyetçilik
Demokrasi
Demokrat
Demokratikleşme
Din ve Vicdan Özgürlüğünün
Dokunulmazlıklar
Düşünce Özgürlüğü
Ekonomik Uzlaşma
Emeklilik
Esas Alan
Esnaf Ve Sanatkar
Eşitlik
Farklı Kültürleri
Farklılıklar
Fertlerinin
Fırsat Eşitliği
Fikir Özgürlüğü
Gecekondu
Gelir Dağılımı
Gençlik
Girişimci
Gösteri Düzenleme Hakkı
Hak
Hak Arama Özgürlüğü
Hak ve Özgürlükler
Haksız Rekabet
Hoşgörü
Hukukun Birliği
Hukukun Üstünlüğü
İdealizm
İnanç
İnsan Hakları
İstihdam
İşkence
İşsizlik
Jeopolitik
Kadın ve Çocuk Hakları
Kamu Gelirleri Politikası
Katılımcı
Kentleşme
Kimlik
KOBİ
Kurumsal Yapılanma
Kültürel Değerler
Kültürel Değerlerimizi
Kültürel Yozlaşma
Küresel Rekabet
Küreselleşme
Laik
Mahallî İdareler
Manevî Değerler
Millet
Millî
Millî Atılım
Millî Devlet
Millî Hâkimiyet
Millî Kimlik
Millî Kültür
Millî Menfaat
Millî Sanat
Millî Siyaset
Milliyetçilik
Ombudsman
Örgütlenme Hakkı
Özel Sektör
Özelleştirme
Özgürlük
Özürlü
Piyasa Ekonomisi
Rekabetçi Ekonomi
Sanat
Sanayileşme Politikası
Sendikalaşma
Serbest Bölge
Sermaye Hareketleri
Sivil Toplum Kuruluşları
Siyasî Partiler
Sosyal Adalet
Sosyal Ahlâk
Sosyal Barışın,
Sosyal Devlet
Sosyal Güvenlik
Sosyal Hizmetler
Sosyal Hukuk Devleti
Sosyal Konut Üretimi
Sosyal Koruma
Sosyal Uzlaşma
Stratejik
Şehirleşme
Tarım
Tarım Kentleri Projesi
Tarih
Teşebbüs
Teşebbüs Özgürlüğü
Ticaretin Serbestleşmesi
Toplantı Hakkı
Toplum
Toplum Sözleşmesi
Toplumsal Barış
Türk
Türk Cumhuriyetleri
Türk Dünyası
Türk Folklörü
Türk Kültürü
Türk Malı
Türk Milleti
Türk Silâhlı Kuvvetleri
Türk Topluluklar
Türk Toplumculuğu
Türkçe
Uzlaşma
Üniter Devlet
Üniversite
Vatandaş
Vicdan Özgürlüğü
Yabancı Dille Eğitim
Yabancı Sermaye

Yargı Bağımsızlığı
Yaşama Hakkı
Yaşlı
Yatırım Politikası
Yoksulluk
Yolsuzluk
Yozlaşma

ÖDP

Afrika
AGİT
Alevi
Altyapı
Anadil
Anarşi
Anayasa
Araştırma-Geliştirme
Arsa
Askeri
Ateist
Ateşkes
Avrupa Birliği
Avrupa Konseyi
Aydınlar
Aygıt
Ayrımcılık
Azınlık
Bağımlılık
Barış
Baskı
Bekaret
Bilim
Bilimsel Eğitim
Bilinç
Birey
Bölgecilik
Bölgesel Rekabet
Bölgesel Yönetimler
Bürokrasi
Bürokratik Aygıt
Cemaat
Cinsel Şiddet
Cinsel Tercih
Cinsiyet Ayrımcılık
Cinsiyetçi Işbölümü
Çalışanlar
Çatışma
Çevre
Çevre
Çocuklar
Çoğunluk
Çok Kimlikli
Çok Kültürlü
Çok-Dilli
Çok-Inançlı
Çok-Kimlikli
Çok-Kültürlü
Çürüme
Dayanışma
Demokrasi
Demokratik Haklar
Demokratik Ilişkiler
Demokratik Planlamacı
Denetim
Denetleme
Dernekler
Devlet
Dil
Din
Doğa
Doğal Kaynaklar
Doğayla Barışık
Dünya Bankası
Dünya Ekonomisi
Düşünce Ve Ifade Özgürlüğü
Düzen
Düzen Partileri
Egemen
Eğitim
Ekoloji
Ekonomi
Emek
Emek Güçleri
Emek Güçleri
Emekçi
Emekçi Örgütleri
Emekliler
Emperyalizm
Enflasyon
Engelli
Enternasyonalist
Erkek
Erkek-Egemen
Eşit
Eşitlikçi
Etnik
Etnik Çatışmalar
Etnik Köken
Evrensel
Faşizm
Felaket
Fişleme
Gençler
Genel Af
Genel Meclisler
Global Piyasa
Göç
Göçmen Işçi
Gözaltında Ölüm
Gözetim Süresi
Grev
Hakimiyet
Halk
Hegemonya
Hukuk
ILO
IMF
Irkçılık
İktidar
İletişim Kanalları
İlişki Ağları
İnanç
İnsan Hakları
İnsanlık Suçu
İsraf
İstihdam
Iş Güvenliği
İşçi
İşçi Sınıfı
İşkence
İşsizlik
İşsizlik Sigortası
Kadın
Kadın Hakları
Kalkınmacılık
Kamu
Kamusal Çıkar
Kapitalizm
Katılım
Katliam
Kaynak Dağılımı
Kentsel Yaşam
Kırsal Nüfus
Kimlik
Kişi
Konut
Kriz
Kültür
Kültür Emekçileri
Kültürel Hayat
Kültürel Hegemonya
Küreselleşme

Laik
Lehte Ayrımcılık
Liberal Demokrasi
Liberalizm
Mali Sermaye
Medya Kanalları
Merkezi Yönetim
Mezhep
MGK
Militarizm Karşıtı
Millet
Milliyetçi Sol
Milliyetçilik
Modern
Modernizasyon
Muhalefet
Muhalefetin
Parçalanmışlığı
Mücadele
Müfredat
Nüfus Artışı
Nükleer
Olağanüstü Hal
Örgütlenme
Özelleştirme
Özerk
Özgürlük
Özyönetimci
Planlama
Reform
Rejimin Yasakları
Rekabet
RTÜK
Sağlık
Sanat
Savaş
Seçme Ve Seçilme
Sendikal Örgütlenme
Serbest Piyasa
Serbestlik
Sermaye Egemenliği
Sermaye Güçleri
Sermaye Saldırıları
Servet
Sığınma Evleri
Sınıf
Sınıfların Egemenliği
Sınıflı Toplum
Sınıfsız
Sigorta
Silahlı Devlet Güçleri
Silahsızlanma
Sivil Yargı
Siyasal
Siyasal Partiler
Sosyal Haklar
Sosyal Programlar
Sosyal Yardım
Sosyalizm
Sömürü
Spekülatif Sermaye
Sünni
Şeriatçı
Şiddet
Şovenizm Ve Faşizm
Tahakküm
Tarım
Tarihsel Çevre
Tarihsel Miras
Toplantı Ve Gösteri
Toplu Konut
Toplu Sözleşme
Toplum
Türk Milliyetçiliği
Ulaşım
Ulusal
Ulusal çatışmalar
Uluslararası piyasa
Üreten
Üretenlerin yönettiği
Üretim
Üretim
Vergi
Yeni Dünya Düzeni
Yoksulluk
Yozlaşma

SP

Açlık
Adalet
Adil Paylaşım
Aile
Ayrımcılık
Azınlık
Bağımsızlık
Barış
Birey
Bireysel Alan
Birleşmiş Milletler
Çevre
Demokrasi
Dil
Din
Din ve Vicdan Özgürlüğü
Düşünce ve İfade Özgürlüğü
Ekonomi
Engelliler
Esnaf Ve Sanatkarlar
Eşit
Eşitlik
AB
KEİ
İKÖ
İslâm
Evlilik
Faşizm
Fert
Gelir Dağılımı
Gelir Dağılımı
Gençlik
Haksız Rekabet
Halk
Hoşgörü
İnsan Hakları
İSEDAK,
ECO
İşsizlik
Kadınlar
Kalkınma
Kamusal Alan
Katılımcı
Kimlik
KOBİ
Kültür
Laiklik
Maneviyatçı
Millet
Milli Menfaatler
Örgütlenme Hakkı
Özelleştirme
Özgürlük
Pazar
Piyasa
Rantiye Zümresi
Refah
Referandum
Rekabet
Sağlık
Seçim
Sendikal Haklar
Sermaye
Siyasal parti
Sosyal Devlet
Sosyal Güvenlik
Sömürü
Teşebbüs Özgürlüğü
Toplantı ve Gösteri Hakkı
Toplum
Totalitarizm
Vatandaş
Yabancı Sermaye
Silahlı Kuvvetler
Yaşlılar
Yayınlama Hakkı
Yoksulluk
Yorum Hakkı

TKP

Adalet
Aile
Anlatım Özgürlüğü
Anti-Emperyalist
Anti-Faşist
Ayrımcılık
Azınlık
Bağımsızlık
Bireycilik
Burjuvazi
Cinsiyet
Çalışma Hakkı
Çalışma Özgürlüğü
Çevre
Çiftçi
Devrim
Dinin Siyasallaşması
Emekçi
Emekli
Emperyalizm
Enternasyonalizm
Eşitlik
Eşitsizlik
Etnik Köken
İşbölümü
Faşist Çeteler
Fırsat Eşitliği
Gençler
Gericilik
Grev Hakkı
Haberleşme Gizliliği
Halklar
Irkçılık
İktidar
İnanç Özgürlüğü
İş Güvencesi
İşçi Sınıfı
Kadın Hakları
Kapitalizm
Katılım
Komünist
Konut
Dokunulmazlığı
Kültür
Kürt
Milliyetçi
Örgütlenme
Özgürlüğü
Özel Mülkiyet
Özgürlük
Parlamenter
Piyasa
Propaganda
Özgürlüğü
Refah
Renk
Seçim
Seçme Ve Seçilme
Hakkı
Sendikalaşma
Sermaye Sınıfı
Seyahat Etme
Serbestliği
Sosyalist
Emperyalist
Sömürü
Şoven
Tarım Emekçilerinin
Tarikat
Toplum
Türk
Ulusal
Yabancılaşma
Yaşlı
Yoksulluk
Yolsuzluk
Yurtseverlik
Yurttaş

YP

Adalet
Aile
Avrupa Birliği
Birey
Cumhuriyet
Çevre
Dayanışma
Yolsuzluk
Demokrasi
Devlet
Esnaf
Esnek Üretim
Gelir Dağılımı
Gençler
Girişimci
Halk
İnanç Özgürlüğü
İşsizlik Sigortası
Kadın
Kalkınma Politikaları
Kamu Görevlileri
Kentleşme
KOBİ
Kültür
Özelleştirme
Özgür
Özgür Birey
Rekabet
Sanat
Sermaye Piyasası
Siyasal partiler
Sosyal Güvenlik Sistemi
Toplum
Vatandaş
Yoksulluk

EK - II

Adams, Christine, “A choice not to wed? Unmarried women in eighteenth-century France” Journal of Social History, 29(4), 883-894, 1996.

Akhun, İlhan, İstatistiklerin Manidarlığı ve Örneklem, Ankara, 1991.

Alexander, Victoria, D, “Pictures at an exhibition: Conflicting pressures in museums and the display of art,” American Journal of Sociology, 101, 797-839, 1996

Aldenderfer, Mark S., & Blashfield, Roger K., *Cluster analysis. Beverly Hills*, CA: Sage Publications, 1984

Alonge, Antonietta, Calzolari, Nicoletta, Vossen, Piek, Bloksma, Laura, Castellon, Irene, Marti, Maria Antonia, & Peters, Wim, “The linguistic design of the EuroWordNet database”, Computers and the Humanities, 32, 91-115, 1998.

Althaus, Scott L., Edy, Jill A., Phalen, Patricia F, *Using the Vanderbilt Television Abstracts to track broadcast news content: Possibilities and pitfalls,* Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Acapulco, Mexico, 2000.

Altheide, David, “Qualitative Media Analysis”, (Vol. 29). Thousand Oaks: Sage Publications, 1996.

Andrews, Frank M., Klem, Laura, Davidson, Terrence N., O’Malley, Patrick M., & Rodgers, Willard, L, *A guide for selecting statistical techniques for analyzing social science data*, Second Edition. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research, 1981

Anheier, Helmut K., Neidhardt, Friedhelm, & Vortkamp, Wolfgang, “Movement cycles and the Nazi party: Activities of the Munich NSDAP”, 1925-1930. American Behavioral Scientist, 41(9), 1262-1281, 1998

Applewhite, Harriey B, “Political legitimacy in revolutionary Franc, 1788-1791. Journal of Interdisciplinary History”, 9(2), 245-273. Assessing cognitive impairment. (1999, Winter). UCI Journal, 1978

Arık, Alev, Psikolojide Bilimsel Yönetem. İstanbul: İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, 1992

Arseven, Ali D, *Alan Araştırma Yöntemi,* Ankara: Gül Yayınevi, 1994

Atılgan, Doğan, *Kataloglamada Standardizasyon Açısından Türkiye Bibliyografyasının İçerik Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994

Babbie, *Earl, Observing ourselves: Essays in social research*. Belmont, CA: Wadswoth Publishing Co, 1984.

Babbie, Earl, *The practice of social research* (8th ed.). Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company, 1998

Baines, Lawrence, "From page to screen: When a novel is interpreted for film, what gets lost in the translation", Journal of Adolescent & Adult Literacy, 39(8), 612-622, 1996

Barber, John T., & Gandy, Oscar H. Jr, *Press portrayal of African American and white U.S. representatives,* Howard Journal of Communications, 2, 213-225, 1990

Baker, Robert K., & Ball, Sandra J, "Mass media and violence" (Vol. IX). A Report to the National Commission on the Causes and Prevention of Violence, 1969

Baker-Brown, Gloria, Ballard, Elizabeth J., Bluck, Susan, De Vries, Brian, Suedfeld, Peter, & Tetlock, Philip E., *The conceptual/integrative complexity scoring manual,*. In Charles P. Smith (Ed.) in association with John W. Atkinson, David C. McClelland, Joseph Veroff, Motivation and personality: Handbook of thematic content analysis (pp. 401-418). Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Baldwin, Thomas F., & Lewis, Colby., *Violence in television: The industry looks at itself,* In George A. Comstock & Eli A. Rubinstein (Eds.), Television and social behavior, reports and papers, volume I: Media content and control. A technical report to the Surgeon General's Scientific Advisory Committee on Television and Social Behavior (pp. 290-373). Rockville, MD: National Institute of Mental Health, 1972

Bales, Robert F, *A set of categories for the analysis of small group interaction,* The Bobbs-Merrill Reprint Series in the Social Sciences, S-5, 257-263, 1950.

Bales, R. F, *SYMLOG: Case study kit with instructions for a group self study,* New York: Free Press, 1980.

Bales, Robert F., & Cohen, Stephen P., with the assistance of Williamson, Stephen A. (1979). Symlog: A system for the multiple level observation of groups. New York: The Free Press.

Banerjee, Mousumi, Capozzoli, Michelle, McSweeney, Laura, & Sinha, Debajyoti. (1999). Beyond kappa: A review of interrater agreement measures. The Canadian Journal of Statistics, 27(1), 3-23.

Baran, Stanley J., & Davis, Dennis K. (1995). Mass communication theory: Foundations, ferment, and future. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.

Barker, D. (1985). Television production techniques as communication. Critical Studies in Mass Communication, 2, 234-246.

Barner, Mark R. (1999). Sex-role stereotyping in FCC-mandated children's educational television. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 43, 551-564.

Barnett, George A., & Woelfel, Joseph J. (1988). (Eds.), Readings in the Galileo system: Theory, methods and applications. Dubuque, IA: Kendall/Hunt.

Barrett, E., & Lally, Vic. (1999). Gender differences in an on-line learning environment. Journal of Computer Assisted Learning, 15(1), 48-60.

Bar-On, Dan, & Gaon, Amalia. (1991). "We suffered too": Nazi children's inability to relate to the suffering of the victims of the Holocaust. Journal of Humanistic Psychology, 31(4), 77-95.

Baron-Cohen, Simon, & Harrison, John E. (Eds.). (1997). Synaesthesia: Classic and contemporary readings. Oxford: Blackwell Publishers, Ltd. $$?? Barner, Mark R. (1999). Sex-role stereotyping in FCC-mandated children's educational television. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 43, 551-564.

Barnett, George A., & Woelfel, Joseph J. (1988). (Eds.), Readings in the Galileo system: Theory, methods and applications. Dubuque, IA: Kendall/Hunt.

Barrett, E., & Lally, Vic. (1999). Gender differences in an on-line learning environment. Journal of Computer Assisted Learning, 15(1), 48-60.

Bar-On, Dan, & Gaon, Amalia. (1991). "We suffered too": Nazi children's inability to relate to the suffering of the victims of the Holocaust. Journal of Humanistic Psychology, 31(4), 77-95.

Baron-Cohen, Simon, & Harrison, John E. (Eds.). (1997). Synaesthesia: Classic and contemporary readings. Oxford: Blackwell Publishers, Ltd.

Bartko, John J., & Carpenter, William T. Jr. (1976). On the methods and theory of reliability. The Journal of Nervous and Mental Disease, 163, 307-317.

Bartko, John J., & Carpenter, William T. Jr. (1976). On the methods and theory of reliability. The Journal of Nervous and Mental Disease, 163, 307-317.

Bauer, Christian, & Scharl, Arno. (2000). Quantitative evaluation of Web site content and structure. Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy, 10, 31-43.

Baxter, Richard L., de Riemer, Cynthia, Landini, Ann, Leslie, Larry, & Singetary, Michael. (1985). A content analysis of music videos. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 29

Barner, Mark R. (1999). Sex-role stereotyping in FCC-mandated children's educational television. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 43, 551-564.

Barnett, George A., & Woelfel, Joseph J. (1988). (Eds.), Readings in the Galileo system: Theory, methods and applications. Dubuque, IA: Kendall/Hunt.

Barrett, E., & Lally, Vic. (1999). Gender differences in an on-line learning environment. Journal of Computer Assisted Learning, 15(1), 48-60.

Bar-On, Dan, & Gaon, Amalia. (1991). "We suffered too": Nazi children's inability to relate to the suffering of the victims of the Holocaust. Journal of Humanistic Psychology, 31(4), 77-95.

Baron-Cohen, Simon, & Harrison, John E. (Eds.). (1997). Synaesthesia: Classic and contemporary readings. Oxford: Blackwell Publishers, Ltd.

Bartko, John J., & Carpenter, William T. Jr. (1976). On the methods and theory of reliability. The Journal of Nervous and Mental Disease, 163, 307-317.

Bauer, Christian, & Scharl, Arno. (2000). Quantitative evaluation of Web site content and structure. Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy, 10, 31-43.

Baxter, Richard L., de Riemer, Cynthia, Landini, Ann, Leslie, Larry, & Singetary, Michael. (1985). A content analysis of music videos. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 29, 333-340.

Bayrakçıl, Ferda. (1990). Cultural Themes In Elemantary EFL Textbooks In Use In Turkey: A content Analysis of Pictorial Representations, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Beale, John. (1975). A preliminary model for the examination of intention through content analysis. Communication Research, 2, 86-96.

Beatty, Michael J., Behnke, Ralph R., & Froelich, D. L. (1980). Effects of achievement incentive and presentation rate on listening comprehension. Quarterly Journal of Speech, 66, 193-200.

Beatty, Michael J., Forst, E. C., & Stewart, R. A. (1986). Communication apprehension and motivation as predictors of public speaking duration. Communication Education, 35, 143-146.

Beatty, Michael J., & Payne, S. K. (1985). Is construct differentiation loquacity?: A motivational perspective. Human Communication Research, 11, 605-612. $$??

Berelson, Bernard. (1952). Content analysis in communication research. New York: Hafner Press.

Berelson, Bernard. (1954). Content analysis. In Gardner Lindzey (Ed.), Handbook of social psychology (pp. 488-522). Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.

Berelson, Bernard. (1971). Content Analysis in Communication analysis Research, New York: Hafner.

Berger, Peter L., & Luckman, Thomas. (1966). The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge. New York: Anchor Books.

Berry, Kenneth J., & Mielke, Paul W. Jr. 91997). Measuring the joint agreement etween multiple raters and a standard. Educational and Psychological Measurement, 57(3), 527-530

Bilgin, Nuri. (1998). İçerik Analizi. İzmir: Ege Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Blau, Peter M. 91977). Inequality and heterogeneity: A primitive theory of social structure. New York: Free Press.

Blumler, Jay G. (1979). The role of theory in uses and gratifications studies. Communication Research, 6, 9-36.

Bordwell, David. (1988). ApProppriations and ImProppriеties: Problems in the morphology of film narrative. Cinema Journal, 27(3), 5-20.

Borke, Helene. (1967). The communication of intent: A systematic approach to the observation of family interaction. Human Relations, 20, 13-28.

Borke, Helene. (1969). The communication of intent: A revised procedure for analyzing family interaction from video tapes. Journal of Marriage and Family, 31, 541-544.

Botta, Renee. (2000). Body image on prime-time television. Manuscript in progress. Cleveland, OH: Cleveland State University.

Bray, James H., & Maxwell, Scott E. (1985). Multivariate analysis of variance. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Brennan, Robert L., & Prediger, Dale J. (1981). Coefficient kappa: Some uses, misuses, and alternatives. Educational and Psychological Measurement, 41, 687-699

Brentar, James E. (1990). Exposure effects and affective responses to music. M.A. thesis, Cleveland State University, Cleveland, OH.

Bretz, Rudy. (1971). A taxonomy of communication media. Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology Publications.

Brown, J. M., Henderson, J., & Armstrong, M. P. (1987). Children's perceptions of nuclear power stations as revealed through their drawings. Journal of Environmental Psychology, 7, 189-199.

Bucklow, Spike L. (1998). A stylometric analysis of Craquelure. Computers and the Humanities, 31, 503-521.

Budd, Richard W., Thorp, Robert K., & Donohew, Lewis. (1967). Content analysis of communications. New York: The Macmillan Company

Budge, Ian, & Hofferbert, Richard I. (1996). Comparative textual analyses of government and party activity: The work of the Manifesto Research Group. In Louis M. Imbeau & Robert D. McKinlay (Eds.), Comparing government activity (pp. 82-100). New York: St. Martin's Press.

Bulcroft, Kris, Bulcroft, Richard, Smeins, Linda, & Cranage, Helen. (1997). The social construction of the North American honeymoon, 1880-1995. Journal of Family History, 22(4), 462-490.

Burke, Colin B. (1971). A note on self-teaching, reference tools, and new approaches in quantitative history. Historical Methods Newsletter, 4(2), 52-61

Busby, Linda J. (1975). Sex-role research on the mass media. Journal of Communication, 25(4), 107-131.

Can, Aytekin. (1990). Televizyonda Okul Öncesi Çocuklara Yönelik Susam Sokağı Programı (İçerik ve Biçim Yönünden İncelenmesi), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstiüsü.

Cantor, Joanne R. (1977). Tendentious humour in the mass media. In Anthony J. Chapman & Hugh C. Foot (Eds.), It's a funny thing, humour (pp. 303-310). Oxford: Pergamon Press.

Carletta, Jean. (1996). Assessing agreement on classification tasks: The kappa statistic. Computational Linguistics, 22(2), 249-254.

Carley, Kathleen. (1990). Content analysis. In R. E. Asher et al. (Eds.), The Encyclopedia of Language and Linguistics, Vol. 2 (pp. 725-730). Edinburgh, UK: Pergamon Press.

Carley, Kathleen. (1991). Formalizing the social expert's knowledge. Sociological Methods and Research, 17(2), 165-232.

Carley, Kathleen. (1993). Coding choices for textual analysis: A comparison of content analysis and map analysis. In P. Marsden (ed.), Sociological Methodology, Vol. 23 (pp. 75-126). Oxford: Blackwell.

Carley, Kathleen M. (1997a). Extracting team mental models through textual analysis. Journal of Organizational Behavior, 18, 533-558.

Carley, Kathleen, & Palmquist, Michael. (1992). Extracting, representing, and analyzing mental models. Social Forces, 70, 601-636.

Carley, Kathleen M. (1997b). Network text analysis: The network position of concepts. In Carl W. Roberts (Ed.), Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts (pp. 79-100). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Carmines, Edward G., & Zeller, Richard A. (1979). Reliability and validity assessment. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Carney, T. F. (1971). Content analysis: A review essay. Historical Methods Newsletter, 4(2), 52-61.

Carpenter, Sandra. (1998). Content analysis project for research novices. Teaching of Psychology, 25(1), 43-44

Chinchilli, Vernon M., Martel, Juliann, K., Kumanyika, Shiriki, & Lloyd, Tom. (1996). A weighted concordance correlation coefficient for repeated measurement designs. Biometrics, 52, 341-353.

Christie, Ian. (1999). Commentary for "The Red Shoes". Audio recording accompanying DVD. Criterion Collection, *www.criterionco.com*.

Christophel, D. M. (1990). The relationships among teacher immediacy behaviors, student motivation, and learning. Communication Education, 39, 323-340.

Cicchetti, Domenic V. & Feinstein, Alvan R. (1990). High agreement but low kappa: II. Resolving the paradoxes. Journal of Clinical Epidemiology, 43(6), 551-558.

Clair, Robin Patric. (1993). The use of framing devices to sequester organizational narratives: Hegemony and harassment. Communication Monographs, 60, 114-136.

Cohen, Jacob. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. Educational and Psychological Measurement, 20(1), 37-46.

Cohen, Jacob. (1968). Weighted kappa: Nominal scale agreement with provision for scaled disagreement of partial credit. Psychological Bulletin, 70(4), 213-220

edition. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Collins, W. A. (1979). Children's comprehension of television content. In Ellen Wartella (Ed.), Children communicating: Media and development of thought, speech, understanding (pp. 21-52). Beverly Hills, CA: Sage. Publications.

Collins, Caroline L., & Gould, Odelle N. (1994). Getting to know you: How own age and other's age relate to self-disclosure. International Journal of Aging and Human Development, 39, 55-66.

Communications of the ACM. [packet of articles].

Comstock, George A., & Rubinstein, Eli A. (Eds.). (1972). Television and social behavior, reports and papers, volume I: Media content and control. A technical report to the Surgeon General's Scientific Advisory Committee on Television and Social Behavior. Rockville, MD: National Institute of Mental Health.

Cryer, Jonathan D. (1986). Time series analysis. Boston: Duxbury Press.

Cunningham, M. R. (1986). Measuring the physical in physical attractiveness: Quasi-experiments on the sociobiology of female facial beauty. Journal of Personality and Social Psychology, 50, 925-935.

Çaldağ, Saniye. (1994). Televizyon Haberlerinde Etik ve Toplumsal Sorumluluk TRT1 ve İnterstar Örneğinde Karşılaştırılmalı İçerik Çözümlemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Damphouse, Kelly R., & Smith, Brent L. (1998). The internet: A terrorist medium for the 21st century. In Harvey W. Kushner (Ed.), The future of terrorism: Violence in the new millennium (pp. 208-225). Thousand Oaks: Sage Publications

Danielson, Wayne A., & Lasorsa, Dominic L. (1997). Perceptions of social change: 100 years of front-page content in The New York Times and The Los Angeles Times. In Carl W. Roberts (Ed.), Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts (pp. 103-115). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Delia, Jesse G. (1987). Communication research: A history. In Charles R. Berger & Steven H. Chaffee (Eds.), Handbook of communication science (pp. 20-98). Newbury Park: Sage Publications.

Dellinger, Matt. (2000, March 27). Steno dept. meets Oscar's transcriber. The New Yorker. p. 39.

De Sola Pool, E. (Ed.) (1959). Trends in content analysis, Urbana: University of Illinois Press.

Diamond, Gary M., More, Laurence, Hawins, Aminta G., & Soucar, Emil. (1995). Comment on Black's (1993) article, "Comparing genuine and simulated suicide notes: A new perspective". Journal of Consulting and Clinical Psychology, 63(1), 46-48.

Diefenbach, Donald L. (2000, June). Historical foundations of computer-assisted content analysis. Paper presented at the annual conference of the International Communication Association, Acapulco, Mexico.

Ditton, Theresa B., Lombard, M., Snyder, J., & Campanella Bracken, C. (1998). Presence and the structural features of television: The illusion of nonmediation in television programming. Paper presented at the 1998 annual conference of the International Communication Association, Jerusalem, Israel.

Dollar, Charles M., & Jensen, Richard J. (1971). Historian's guide to statistics: Quantitative analysis and historical research. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc. $$

Doris, John. (1994). Commentary on criteria-based content analysis. Journal of Applied Developmental Psychology, 15, 281-285.

Duncan, Judith. (1996). 'For the sake of the children' as the worth of the teacher? The gendred discourses of the New Zealand national kindergarten 'teachers' employment negotiations. Gender and Education, 8(2), 159-170.

Dunwoody, Sharon, & Peters, Hans. (1992). Mass media coverage of technological and environmental risks: A survey of research in the United States and Germany. Public Understanding of Science, 1, 199-230.

Eğin, Mehlika. (1987). Basında Tekstil Reklamlarının İçerik ve Biçim Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elliott, Ward E. Y., & Valenza, Robert J. (1996). And then there were none: Winnowing the Shakespeare claimants. Computers and the Humanities, 30, 191-245. $$??

Ellis, Barbara G., & Dick, Steven J. (1996). "Who was 'shadow'?" The computer knows: Applying grammar-program statistics in content analysis to solve mysteries about authorship. Journalism and Mass Communication Quarterly, 73(4), 947-962.

Ellis, Donald G. (1979). Relational control in two group systems. Communication Monographs, 46, 153-166.

Ellis, Lee. (1994). Research methods in the social sciences. Madison, WI: WCB Brown & Benchmark, Publishers.

Ely, Mark, & Block, Dave. (1997-98). Publishing in the age of DVD (2nd ed.). Sonic Solutions: *www.sonic.com*.

Emanuel, Steven L. (1997). Lexis-Nexis for law students (3rd ed.). Larchmont, NY: Emanuel Publishing Corp.

Evans, William. (1996). Computer-supported content analysis: Trends, tools, and techniques. Social Science Computer Review, 14(3), 269-279.

Evans, William. (2000a, June 8). Personal email communication.

Evans, William. (2000b). Reading television: Computerized analysis of text and speech in video streams. Presentation to the Information Systems Division of the International Communication Association, Acapulco, Mexico.

Evans, William. (2000c, in press). Teaching computers to watch television: Content-based image retrieval for content analysis. Social Science Computer Review, 18, 246-257.

Eyberg, Sheila M., & Robinson, Elizabeth A. (1983, December). Dyadic parent-child interaction coding system (DPICS): A manual. Psychological Documents, 13(2), 24.

Eysenck, H. J. (1990). Biological dimensions of personality. In L A. Pervin (Ed.), Handbook of personality theory and research (pp. 244-276). New York: Guilford Press.

Fairhurst, Gail T., & Chandler, Teresa A. (1989). Social structure in leader-member interaction. Communication Monographs, 56, 215-239.

Feinstein, Alvan R., & Cicchetti, Domenic V. (1990). High agreement but low kappa: I. The problems of two paradoxes. Journal of Clinical Epidemiology, 43(6), 543-549.

Fellbaum, Christiane. (1998). A semantic network of English: The mother of all WordNets. Computers and the Humanities, 32, 209-220.

Fiedler, Peter. (1984). Categories for a correct presentation of Jews and Judaism in Catholic religious teaching. Journal of Ecumenical Studies, 21(3), 470-489.

Fink, Edward L. (1977). Class lecture [notes]. COM 905A, Department of Communication, Michigan State University.

Fink, Edward L. (1999). Personal discussion. Department of Communication, University of Maryland.

Fink, Edward, & Gantz, Walter. (1996). A content analysis of three mass communication research traditions: Social science, interpretive studies and critical analysis. Journalism and Mass Communication Quarterly, 73(1), 114-134.

Fleiss, Joseph L. (1971). Measuring nominal scale agreement among many raters. Psychological Bulletin, 76(5), 378-382.

Roderick. (1977). Quantitative history: Evolution of methods and techniques. Journal of the Society of Archivists, 5(7), 407-417.

Folger, Joseph P., Hewes, Dean E., & Poole, Marshall Scott. (1984). Coding social interaction. In Brenda Dervin & Melvin J. Voigt (Eds.), Progress in communication sciences (pp. 115-161). Norwood, NJ: ABLEX Publishing Corporation.

Folger, Joseph P. & Poole, Marshall Scott. (1982). Relational coding schemes: The question of validity. In Burgoon (Ed.), Communication yearbook 5. New Brunswick: Transaction Books.

Fowler, Gilbert L., Jr. (1986). Content and teacher characteristics for master's level research course. Journalism Quarterly, 63(3), 594-599.

Franzosi, Roberto. (1990). Computer-assisted coding of textual data: An application to semantic grammars. Sociological Methods and Research, 19(2), 225-257.

Frey, Lawrence R., Botan, Carl H. & Kreps, Gary L. (2000). Investigating communication: An introduction to research methods (2nd ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.

Garcia, Luis T., & Milano, Laureen. (1990). A content analysis of erotic videos. Journal of Psychology & Human Sexuality, 3(2), 95-103.

Garner, W. R. (1978). Aspects of a stimulus: Features, dimensions, and configurations. In Eleanor Rosch & Barbara B. Lloyd (Eds.), Cognition and categorization (pp. 99-133). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Gleser, Goldine C. & Lubin, Ardie. (1976). Response productivity in verbal content analysis: A critique of Mardsen, Kalter and Ericson. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 44(4), 508-510.

Gonzalez, Virginia. (1994). A model of cognitive, cultural, and linguistic variables affecting bilingual Hispanic children's development of concepts and language. Hispanic Journal of Behavioral Sciences, 16(4), 396-421.

Gordy, Laurie L., & Pritchard, Alice M. (1995). Redirecting our voyage through history: A content analysis of social studies textbooks. Urban Education, 30(2), 195-218.

Gottschalk, Louis A. (1995). Content analysis of verbal behavior: New findings and clinical applications. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers

Gökçe, Orhan. (1995). İçerik Çözümlemesi: Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi, geliştirilmiş 2. Baskı, Konya, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları No: 1.

Grabe, Maria Elizabeth. (1996). The south African broadcasting corporation's coverage of the 1987 and 1989 elections: The matter of visual bias. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 40, 153-179.

Gray, Judy H., & Densten, Iain L. (1998). Integrating quantitative and qualitative analysis using latent and manifest variables. Quality & Quantity, 32, 419-431.

Gunter, Barrie. (2000). Media research methods: Measuring audiences, reactions and impact. London: Sage Publications.

Hair, Joseph F., Anderson, Rolph E., Tatham, Ronald L., & Black, William C. (1998). Multivariate data analysis, fifth edition. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Hamilton, James D. (1994). Time series analysis. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hanford, Anne, & Suratt, Sam. (1997). The first 20 years: The history of FIAT/IFTA 1977-1997

Hart, Roderick P. (1984). Systematic analysis of political discourse: The development of diction. In Keith R. Sanders, Lynda Lee Kaid, & Dan Nimmo (Eds.), Political Communication Yearbook 1984, (pp. 97-134). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

Hays, D. G. (1960). Automatic content analysis: Some entries for a transformation catalog. Paper presented at meeting of Western Sociological Association, Spokane, WA.

Hewlett, Walter B., & Selfridge-Field, Eleanor. (1991). Computing in musicology, 1966-91. Computers and the Humanities, 25, 381-392.

Hirokawa, Randy Y. (1988). Group communication research: Considerations for the use of interaction analysis. In Charles H. Tardy (Ed.), A handbook for the study of human communication: Methods and instruments for observing, measuring, and assessing communication processes (pp. 229-245). Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.

Hogben, Matthew, & Waterman, Caroline K. (1997). Are all of your students represented in their textbooks? A content analysis of coverage of diversity issues in introductory psychology textbooks. Teaching of Psychology, 24(2), 95-100

Hoffmeister, Robert J. (1996). Cross-cultural misinformation: What does special education say about deaf people? Disability & Society, 11(2), 171-189.

Holsti, Ole R. (1969). Content analysis: An introduction to its methodology. Beverly Hills: Sage Publications

Holsti, Ole R. (1969). Content analysis for the social sciences and humanities. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company.

Holsti, Ole R., Loomba, Joanne K., & North, Robert C. (1969). Content Analysis. In ?? Handbook of Social Psychology, (2nd ed. Vol 2). (pp. 596-692).

Holt, Thomas C. (1995). Reconstruction in United States history textbooks. The Journal of American History, 81(4), 1641-1651

Holzmann, Gerald J., & Pehrson, Bjorn. (1994). The first data networks. Scientific American, ??, 124-129.

Horgan, John. (1995). From complexity to perplexity. Scientific American, ??, 104-109.

Horowitz, Steven W. (1998). Reliability of criteria-based content analysis of child witness statements: Response to Tully. Legal and Criminology Psychology, 3, 189-191.

Horowitz, Steven W., Lamb, Michael E., Esplin, Phillip W., Boychuk, Tascha D., Krispin, Orit, & Reiter-Lavery, Lisa. (1997). Reliability of criteria-based content analysis of child witness statements. Legal and Criminology Psychology, 2, 11-21.

Hughes, Marie Adele, & Garrett, Dennis E. (1990). Intercoder reliability estimation approaches in marketing: A generalizability theory framework for quantitative data. Journal of Marketing Research, 27, 185-195.

Ide, Nancy M., & Sperberg-McQueen, C. M. (1995). The TEI: History, goals, and future. Computers and the Humanities, 29, 5-15.

Isneineh, Salah Eddin Abu. (1996) Türkiye ve Ürdün'de Yayımlanan Kütüphanecilik Dergilerinin Karşılaştırılmalı İçerik Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jacobson, Thomas L., & Yan, Wenjie. (1998). Q-analysis techniques for studying communication content. Quality & Quantity, 32, 93-108.

Jamieson, Kathleen Hall, & Cappella, Joseph N. (1996). Bridging the disciplinary divide. PS, Political Science & Politics, 29(1), 13-17.

Janis, Irving L. (1949). The problem of validating content analysis. In Harold D. Lasswell, Nathan Leites, & Associates, Language of politics:

Studies in quantitative semantics (pp. 55-82). New York: George W. Stewart, Publisher, Inc.

Janowitz, Morris. (1969). Content analysis and the study of the "symbolic environment." In Arnold A. Rogow (Ed.). Politics, personality, and social science in the twentieth century: Essays in honor of Harold D. Lasswell (pp. 155-170). Chicago: University of Chicago Press.

Janson, Svante, & Vegelius, Jan. (1979). On generalizations of the g index and the phi coefficient to nominal scales. Multivariate Behavioral Research, 14, 255-269

Jarausch, Konrad H., & Hardy, Kenneth A. (1991). Quantitative methods for historians: A guide to research, data, and statistics. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.

Jones, Dorothy B. (1942, fall). Quantitative analysis of motion picture content. Public Opinion Quarterly, 411-428.

Jones, Elizabeth, Gallois, Cynthia, Callan, Victor, & Barker, Michelle. (1999). Strategies of accommodation: Development of a coding system for conversational interaction. Journal of Language and Social Psychology, 18(2), 123-152.

Kachigan, Sam Kash. (1986). Statistical analysis: An interdisciplinary introduction to univariate and multivariate methods. New York: Radius Press.

Kacmar, K. Michelle, & Hochwarter, Wayne A. (1996). Rater agreement across multiple data collection media. The Journal of Social Psychology, 16(4), 469-475

Kaid, Lynda Lee, & Bystrom, Dianne G. (Eds.). The electronic election: Perspectives on the 1996 campaign communication. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. $$??

Kaid, Lynda Lee, & Wadsworth, Anne Johnston. (1989). Content analysis. In Philip Emmert & Larry L. Baker (Eds.), Measurement of communication behavior, (pp. 197-217). New York: Longman.

Kang, Namjun. (1988). A review of intercoder reliability in content analysis. Paper presented to AEMJC Research and Methodology Division

Kang, Namjun, Kaura, Ali, Laskey, H. A., & Seaton, F. B. (1993). A SAS MACRO for calculating intercoder agreement in content analysis. Journal of Advertising, 22(2), 17-29.

Kantorski, Vincent J. (1995). A content analysis of doctoral research in string education, 1936-1992. Journalism of Research in Music Education, 43(4), 288-297.

Kassarjian, Harold H. (1977). Content analysis in consumer research. Journal of Consumer Research, 4, 8-18.

Keppel, Geoffrey. (1991). Design and analysis: A researcher's handbook, third edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Klecka, William R. (1980). Discriminant analysis. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Klee, Robert. (1997). Introduction to the philosophy of science: Cutting nature at its seams. New York: Oxford University Press.

Kolbe, Richard H., & Burnett, Melissa S. (1991). Content-analysis research: An examination of application with directives for improving research reliability and objectivity. Journal of Consumer Research, 18, 24-250.

Kottler, Amanda E., & Swartz, Sally. (1993). Conversation analysis: What is it, can psychologists use it? South African Journal of Psychology, 23(3), 103-110

Kracauer, Siegfried. (1947). From Caligari to Hitler. New York: Princeton.

Kraemer, Helena Chmura. (1980). Extension of the kappa coefficient. Biometrics, 36, 207-216.

Kraemer, Helena Chmura. (1992). How many raters? Toward the most reliable diagnostic consensus. Statistics in Medicine, 11, 317-331.

Kraus, Sidney, & Neuendorf, Kimberly A. (1999). Newspaper coverage of a public figure and a key event. Unpublished proprietary research report, Cleveland, OH.

Krcmar, Marina, & Greene, Kathryn. (1999). Predicting exposure to and uses of television violence. Journal of Communication, 49(3), 24-45.

Krippendorff, Klaus. (1970). Bivariate agreement coefficients for reliability of data. In Edgar F. Borgatta & George W. Bohrnstedt, (Eds.), Sociological methodology 1970, (pp. 139-150). San Francisco: Jossey-Bass Inc., Publishers.

Krippendorff, Klaus. (1984). Content Analysis (an Introduction to its Methodology). The Sage Context Serries, sage Pubication, Beverly Hills.

Krippendorff, Klaus. (1995). On the reliability of initizing continuous data. Sociological Methodology, 25, 47-76.

Kruskal, Joseph B., & Wish, Myron. (1978). Multidimensional scaling. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Kuhn, Thomas S. (1970). The structure of scientific revolutions (2nd ed.). Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Lacy, Stephen R., & Riffe, Daniel. (1993). Sins of omission and commission in mass communication quantitative research. Journalism Quarterly, 70(1), 126-132.

Lacy, Stephen R., & Riffe, Daniel. (1997). Sampling error and selecting intercoder reliability samples for nominal content categories. Journalism and Mass Communication Quarterly, 7(4), 963-973.

Lacy, Stephen R., Riffe, Daniel, & Randle, Quint. (1998). Sample size in multi-year content analysis of monthly consumer magazines. Journalism & Mass Communication Quarterly, 75(2), 408-417

Lacy, Stephen R., Robinson, Kay, & Riffe, Daniel. (1995). Sample size in content analysis of weekly newspapers. Journalism & Mass Communication Quarterly, 72(2), 336-345.

Laffal, Julius. (1995). A concept analysis of Jonathan Swift's a tale of a tub and Gulliver's travels. Computers and the Humanities, 29, 339-361

Lamb, Michael E., & Sternberg, Kathleen J. (1997). Criterion-based content analysis: A field validation study. Child Abuse & Neglect, 21(3), 255-264.

Lance, Larry M. (1998). Gender differences in heterosexual dating: A content analysis of personal ads. Journal of Men’s Studies, 6(3), 297-305.

Landis, R. J. & Koch, G. G. (1977). A one-way components of variance model for categorical data. Biometrics, 33, 671-679.

Lasswell, Harold D., Leites, Nathan, & Associates. (1949). Language of politics: Studies in quantitative semantics. New York: George W. Stewart, Publisher.

Lay, D. C., Jr., Buchanan, H. S., & Haussmann, M. F. (1999). A note on simulating the 'observer effect' using constant photoperiod on nursery pigs. Applied Animal Behavioral Science, 63, 301-309.

Leblebici, Çiğdem. (1991). Günlük hayat Olaylarına İlişkin Atıfların İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lee, Alfred McClung, & Lee, Elizabeth Briant. (Eds.). (1939). The fine art of propaganda: A study of Father Coughlin's speeches. New York: Harcourt, Brace and Company.

Lee, Fiona, & Peterson, Christopher. (1997). Content analysis of archival data. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 65(6), 959-969.

Lin, Lawrence I-Kuei. (1989). A concordance correlation coefficient to evaluate reproducibility. Biometrics, 45, 255-268

Lin, Y. (1996). Empirical studies of negative political advertising: A quantitative review using a method of combined citation and content analysis. Scientometrics, 37, 385-399.

Lindenmann, Walter K. (1983, July). Content analysis: A resurgent communication research technique that represents a wave of the future: The move toward a second dimension of interpretation and analysis. Public Relations Journal, 24-27.

Lindlof, Thomas. (1995). Qualitative communication research methods. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Litkowski, Kenneth C. (1978). Models of the semantic structure of dictionaries. American Journal of Computational Linguistics, Microfiche 81, Frames 25-74.

Litkowski, Kenneth C. (1992). A primer on computational lexicology. *www.clres.com*.

Litkowski, Kenneth C. (1999). Towards a meaning-full comparison of lexical resources. Proceeding of the Association for Computational Linguistics Special Interest Group on the Lexicon, College Park, MD.

Litkowski, Kenneth C. (2000, Feb. 21). Question-answering using semantic relation triples. http://www.clres.com/trec8.html.

Litkowski, Kenneth C. (2000, Feb. 21). Towards meaning-full comparison of lexical resources. http://www.clres.com/Comparison_of_Lexical_Resources.html.

Lombard, M., Snyder, J., Campanella, C., Kaynak, S., Pemrick, J., Linder, J. & Ditton, T. (1997). The cluttering of television. Paper presented to the Mass Communication division at the 1997 annual conference of the International Communication Association, Montreal, Canada.

Lombard, Matthew, Campanella, Cheryl, Linder, Jodi, & Snyder, Jennifer, with Ditton, Theresa Bolmarcich, Kaynak, Selcan, Pemrick, Janine, & Steward, Gina. (1996). The state of the medium: A content analysis of television form. Paper presented to the Information Systems Division at the annual conference of the International Communication Association.

Lometti, Guy E., Reeves, Byron, & Bybee, Carl R. (1976). A multidimensional analysis of perceived differences in communication channels. Paper presented to the Mass Communication Division at the annual meeting of the International Communication Association, Portland, OR.

Lont, Cynthia M. (1990). The roles assigned to females and males in non-music radio programming. Sex Roles, 22, 661-668.

Lopez-Escobar, E., Llamas, J. P., McCombs, M., & Lennon, F. R. (1998). Two levels of agenda setting among advertising and news in the 1995 Spanish elections. Political Communication, 15, 225-238.

Low, Jason, & Sherrard, Peter. (1999). Portrayal of women in sexuality and marriage and family textbooks: A content analysis of photographs from the 1970s to the 1990s. Sex Roles, 40, 309-318.

Marks, Lawrence E. (1978). The unity of the senses: Interrelations among the modalities. New York: Academic Press

Martindale, Colin, & McKenzie, Dean. (1995). On the utility of content analysis in author attribution: The Federalist. Computers and the Humanities, 29, 259-270.

Martindale, Colin, & Moore, Kathleen. (1989). Relationship of musical preference to collative, ecological, and psychophysical variables. Music Perception, 6(4), 431-446.

Marziali, E. A., & Sullivan, J. M. (1980). Methodological issues in the content analysis of brief psychotherapy. British Journal of Medical Psychology, 53, 19-27.

McAdams, Dan P., & Zeldow, Peter B. (1993). Construct validity and content analysis. Journal of Personality Assessment, 61(2), 243-245.

McMillan, Sally J. (1999). The microscope and the moving target: The challenge of applying a stable research technique to a dynamic communication environment. Paper presented to the Mass Communication Division at the annual meeting of the International Communication Association.

McTavish, Donald G. (1997). Scale validity: A computer content analysis approach. Social Science Computer Review, 15(4), 379-393.

Mehtre, Babu M., Kankanhalli, Mohan S., & Lee, Wing Foon. (1997). Shape measures for content based image retrieval: A comparison. Information Processing and Management, 33(3), 319-337.

McTavish, Donald G., & Pirro, Ellen B. (1990). Contextual content analysis. Quality and Quantity, 24, 245-265.

Merten, Klaus. (1996). Reactivity in content analysis. Communications, 21, 65-76

Messing, Lynn S., & Campbell, Ruth. (Eds.). (1999). Gesture, speech, and sign. Oxford: Oxford University Press.

Metz, Rainer, Van Cauwenberghe, Eddy, & van der Voort, Roel. (Eds.). (1990). Historical information systems. Leuven, Belgium: Leuven University Press.

Milic, Louis T. (1995). The century of prose corpus: A half-million word historical data base. Computers and the Humanities, 29, 327-337.

Miller, Gerald R. (1987). Persuasion. In Charles R. Berger & Steven H. Chaffee (Eds.), Handbook of communication science (pp. 446-483). Newbury Park, CA: Sage Publications.

Miller, Kevin J., Fullmer, Steven L., & Walls, Richard T. (1996). A dozen years of mainstreaming literature: A content analysis. Exceptionality, 6(2), 99-109.

Miller, M. Mark. (2000). Counting words and building mass communication theory. Paper presented to the Information Systems Division, International Communication Association annual conference.

Miller, M. Mark, & Riechert, Bonnie P. (1994). Identifying themes via concept mapping: A new method of content analysis. Paper presented to Theory and Methodology Division, Association for Education in Journalism and Mass Communication annual meeting

Morris, G. H., & Chenail, Ronald J. (Eds.). (1995). The talk of the clinic: Explorations in the analysis of medical and therapeutic discourse. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Mulderink, Earl F. (1995). "Pass the popcorn, please": Teaching with documentary movies in the introductory course. Teaching History: A Journal of Methods, 21(2), 68-74

Messing, Lynn S., & Campbell, Ruth. (Eds.). (1999). Gesture, speech, and sign. Oxford: Oxford University Press.

Murray, John P. (1998). Studying television violence: A research agenda for the 21st century. In Joy Keiko Asamen & Gordon L. Berry (Eds.), Research paradigms, television, and social behavior (pp. 369-410). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Nacos, Brigette L., Shapiro, Robert Y., Young, John T., Fan, David P., Kjellstrand, Torsten, & McCaa, Craig. (1991). Content analysis of news reports: Comparing human coding and a computer assisted method. Communication, 12, 111-128.

Naisbitt, John. (1982). (1982). Megatrends. New York: Warner Books.

Narmour, Eugene. (1996). Analyzing form and measuring perceptual content in Mozart's sonata K.282: A new theory of parametric analogues. Music perception, 13, 265-318.

Neuendorf, Kimberly A, The Content Analysis Guidebook, Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2002

Newman, D. R., Webb, Brian, & Cochrane, Clive. (1995). A content analysis method to measure critical thinking in face-to-face and computer supported group learning. Interpersonal Computing and Technology: An Electronic Journal for the 21st Century.

Nordenstreng, Kaarle. (1995). Toward global content analysis and media criticism. The Electronic Journal of Communication.

Norton, Robert. (1983). Communicator style: Theory, applications, and measures. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Olson, Gary M., Herbsleb, James D., & Rueter, Henry H. (1994). Characterizing the sequential structure of interactive behaviors through statistical and grammatical techniques. Human-Computer Interaction, 9, 427-472.

Orne, Martin T. (1975). On the social psychology experiment: With particular reference to demand characteristics and their implications. In George H. Lewis (Ed.), Fist-fights in the kitchen (pp. 183-195). Pacific Palisades, CA: Goodyear.

Osgood, Charles E. (1969). On the whys and wherefores of E, P, and A. Journal of Personality and Social Psychology, 12(3), 194-199.

Oswald, Lori Jo. (1995). Heroes and victims: The stereotyping of animal characters in children's realistic animal fiction. Children's Literature in Education, 26(2), 135-149.

Owen, D., Davis, R., & Strickler, V. J. (1999). Congress and the Internet. Harvard International Journal of Press-Politics, 4(2), 10-29.

Öğülmüş, Selahattin, İçerik Çözümlemesi, Ankara: Ankara Üniveristesi EĞİTİM Bilimleri Fakültesi Dergisi: 1.

Pahl, R. (1996). A comparison of eight themes in Chinese and U.S. history texts. Social Studies, 87(3), 137-141.

Palmquist, Michael E., Carley, Kathleen M., & Dale, Thomas A. (1997). Applications of computer-aided text analysis: Analyzing literary and nonliterary texts. In Carl W. Roberts (Ed.), Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts (pp. 171-189). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Perreault, William D. Jr., & Leigh, Laurence E. (1989, May). Reliability of nominal data based on qualitative judgments. Journal of Marketing Research, 26, pp. 135-148.

Pettijohn, Terry F. II., & Tesser, Abraham. (1999). Popularity in environmental context: Facial feature assessment of American movie actresses. Media Psychology, 1, 229-247.

Pfau, Michael, Moy, P., Holbert, R. L., Szabo, E. A., Lin, W. K., & Zhang, Wei-Wu. (1998). The influence of political talk radio on confidence in democratic institutions. Journalism & Mass Communication Quarterly, 75, 730-745.

Pike, K. L. et al. (1996). The mystery of culture contacts, historical reconstruction, and text analysis: An emic approach. Washington, DC: Georgetown University.

Pomerantz, Anita. (1998). Multiple interpretations of context: How are they useful? Research on Language and Social Interaction, 31(1), 123-132.

Ponterotto, Joseph G., Rieger, Brian P., Barrett, Ann, & Sparks, Rickey. (1994). Assessing multicultural counseling competence: A review of instrumentation. Journal of Counseling and Development, 72, 316-322.

Pool, Ithiel de Sola. (1969). (Ed.). Trends in content analysis. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Popping, Roel. (1984). AGREE, a package for computing nominal scale agreement. Computational Statistics and Data Analysis, 2, 182-185.

Popping, Roel. (1988). On agreement indices for nominal data. In Willem E. Saris & Irmtraud N. Gallhofer (Eds.), Sociometric research: Volume 1, data collection and scaling (pp. 90-105). New York: St. Martin's Press.

Potter, W. James, & Levine-Donnerstein, Deborah. (1999). Rethinking validity and reliability in content analysis. Journal of Applied Communication Research, 27, 258-284.

Rosanne G. (1991). Statistical analysis of literature: A retrospective on Computers and the Humanities, 1966-1990. Computers and the Humanities, 25, 401-429.

Potter,

Potter, W. James, & Donnerstein, Deborah L. (1999). Rethinking validity and reliability in content analysis. Journal of Applied Communication Research, 27, 258-284.

Rada, Roy, Rimpau, Jim, Bowman, Curtis, Gordon, Jerry, Henderson, Tom, & Sansom, Todd. (1996). World wide web activity and the university. Educational Technology, 36(5), 49-51.

Raimy, V. C. (1948). Self reference in counseling interviews. Journal of Consulting Psychology, 12, 153-163.

Rajecki, D. W., McTavish, Donald G., Rasmussen, Jeffrey Lee, Schreuders, Madelon, Byers, Diane C., & Jessup, K. Sean. (1994). Violence, conflict, trickery, and other story themes in TV ads for food for children. Journal of Applied Social Psychology, 24.

Riffe, Daniel, Aust, Charles F., & Lacy, Stephen R. (1993). The effectiveness of random, consecutive day and constructed week samplings in newspaper content analysis. Journalism Quarterly, 70, 133-139.

Riffe, Daniel, & Freitag, Alan. (1997). A content analysis of content analyses: Twenty-five years of Journalism Quarterly. Journalism and Mass Communication Quarterly, 74(4), 873-882.

Riffe, Daniel, Lacy, Stephen, & Drager, Michael W. (1996). Sample size in content analysis of weekly news magazines. Journalism and Mass Communication Quarterly, 73(3), 635-644.

Riffe, Daniel, Lacy, Stephen, & Fico, F. G. (1998). Analyzing media messages: Using quantitative content analysis in research. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum

Daniel, Lacy, Stephen, Nagovan, Jason, & Burkum, Larry. (1996). The effectiveness of simple and stratified random sampling in broadcast news content analysis. Journalism and Mass Communication Quarterly, 73(1), 159-168.

Riffe, Berts, Carl W. (Ed.). (1981). Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Carl W. (1996). A generic semantic grammar for quantitative text analysis: Applications to east and west Berlin radio news content from 1979. Sociological Methodology, 27, 89-129.

Roberts, Carl W. (1997a). Semantic text analysis: On the structure of linguistic ambiguity in ordinary discourse. In Carl W. Roberts (Ed.), Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts (pp. 55-78). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Roberts, Carl W. (Ed.). (1997b). Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Roberts, Donald F. (1998). Media content labeling systems. In Roger G. Noll & Monroe E. Price (Eds.), A communication cornucopia: Markle Foundation essays on information policy (pp. 350-375). Washington, DC: Brookings Institution Press.

Roberts, Donald F., & Christenson, Peter G. (2000). "Here's looking at you, kid": Alcohol, drugs and tobacco in entertainment media. A literature review prepared for the National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University. *www.kff.org/topics.cgi?topic=tv.*

Roberts, Donald F., & Maccoby, Nathan. (1985). Effects of mass communication. In Gardner Lindzey & Elliot Aronson (Eds.), Handbook of social psychology: Vol. II. Special fields and applications. (pp. ??). New York: Random House

Romanowski, Michael H. (1996). Problems of bias in history textbooks. Social Education, 60(3), 170-173.

Rosch, Eleanor. (1999). Principles of categorization. In E. Margolis and S. Laurence (Eds.), Concepts: Core readings. Cambridge, MA: MIT Press.

Rosch, Eleanor, & Lloyd, Barbara B. (Eds.). (1978). Cognition and categorization. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Rosengren, K. E. (Ed.). (1981). Advances in content analysis. Beverly Hills: Sage Publications.

Rosenbaum, Howard, & Snyder, Herbert. (1991). An investigation of emerging norms in computer mediated communication: An empirical study of computer conferencing. ASIS '91: Proceedings of the 54th ASIS annual meeting, 28, 15-23.

Roter, Debra, Lipkin, Mack Jr., & Dorsgaard, Audrey. (1991). Sex differences in patients' and physicians' communication during primary care medical visits. Medical Care, 29, 1083-1093.

Rothbaum, Fred, & Tsang, Bill Yuk-Piu. (1998). Lovesongs in the United States and China: On the nature of romantic love. Journal of Cross-Cultural Psychology, 29, 306-319.

Rothbaum, Fred, & Xu, Xiaofang. (1995). The theme of giving back to parents in Chinese and American songs. Journal of Cross-Cultural Psychology, 26(6), 698-713.

Rowney, Don Karl, & Graham, James Q. Jr. (1969). Quantitative history: Selected readings in the quantitative analysis of historical data. Homewood, IL: The Dorsey Press.

Rubin, Rebecca B., Palmgreen, Philip, & Sypher, Howard E. (Eds.). (1994). Communication research measures: A sourcebook. New York: Guilford Press.

Ruby, C. L., & Brigham, John C. (1997). The usefulness of the criteria-based content analysis technique in distinguishing between truthful and fabricated allegations: A critical review. Psychology, Public Policy, and Law, 3(4), 705-737

Salomon, Gavriel. (1987). Interaction of media, cognition, and learning. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.

Schmidt, Frank L., & Hunter, John E. (1989). Interrater reliability coefficients cannot be computed when only one stimulus is rated. Journal of Applied Psychology, 74(2), 368-370.

Schutz, William. (1952). Reliability, ambiguity and content analysis. Psychological Review, 59, 119-129

Lillian. (1995, April). The art historian's computer: Riddles posed by ancient works of art fall to historical analyses and electronic explorations. Scientific American, p. 106-111.

Schwarz, Norbert & Kurz, Eva. (1989). What's in a picture?: The impact of face-ism on trait attribution. European Journal of Social Psychology, 19, 311-316.

Scott, William A. (1955). Reliability of content analysis: The case of nominal scale coding. Public Opinion Quarterly, 19(3), 321-325.

Seale, Clive. (1998). Researching society and culture. London: Sage Publications.

Sedelow, Walter A. Jr., & Sedlow, Sally Yeates. (1978). Formalized historiography, the structure of scientific and literary texts: Part I. Some issues posed by computational methodology. Journal of the History of the Behavioral Sciences, 14, 247-263.

Shannon, Claude E., & Weaver, Warren. (1998). The mathematical theory of communication. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Shapiro, Deane H. Jr., & Bates, Daniel E. (1990). The measurement of control and self-control: Background, rationale, and description of a control content analysis scale. Psychologia, 33, 147-162

Shapiro, Gilbert. (1970). Cumulative collective bibliography a proposal for computer use in historical research. Historical Methods Newsletter, 4(1), 1-9.

Shapiro, Gilbert, & Markoff, John. (1997). A matter of definition. In Carl W. Roberts (Ed.), Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts (pp. 9-34). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Shoemaker, Pamela J. & Reese, Stephen D. (1990). Exposure to what? Integrating media content and effects studies. Journalism Quarterly, 67(4), 649-652.

Shoemaker, Pamela J., & Reese, Stephen D. (1996). Mediating the message: Theories of influences on mass media content (2nd ed.). White Plains, NY: Longman Publishers USA.

Simoni, Jane M. (1996). Confronting heterosexism in the teaching of psychology. Teaching of Psychology, 23(4), 220-226.

Simonton, Dean K. (1980a). Thematic fame, melodic originality, and musical Zeitgeist: A biographical and transhistorical content analysis. Journal of Personality and Social Psychology, 38, 972-983.

Simonton, Dean K. (1980b). Thematic fame and melodic originality in classical music: A multivariate computer-content analysis. Journal of Personality, 48(2), 206-219.

Simonton, Dean Keith. (1981). The library laboratory: Archival data in personality and social psychology. In Ladd Wheeler (Ed.), Review of personality and social psychology 2 (pp. 217-243). Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Simonton, Dean Keith. (1984). Melodic structure and note transition probabilities: A content analysis of 16,618 classical themes. Psychology of Music, 12, 3-16.

Simonton, Dean K. (1987). Musical aesthetics and creativity in Beethoven: A computer analysis of 105 compositions. Empirical Studies of the Arts, 5(2), 87-104.

Simonton, Dean Keith. (1999). Computer content analysis of melodic structure: Classical composers and their compositions. Psychology of Music, 22, 31-43.

Sims, Randi L. (1997). Gender equity in management education: A content analysis of test bank questions. Journal of Education for Business, 72(5), 286-287.

Singer, B. D. (1982). Minorities and the media--A content-analysis of native Canadians in the daily press. Canadian Review of Sociology and Anthropology, 19, 348-359.

Singer, Linda A. (1997). Native Americans on CD-ROM: Two approaches. Multimedia Schools, 4(1), 42-46.

Smith, Charles P., (Ed.), in association with Atkinson, John W., McClelland, David C., & Veroff, Joseph. (1992). Motivation and personality: Handbook of thematic content analysis. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, Charles P., Feld, Sheila C., & Franz, Carol E. (1992). Methodological considerations: Steps in research employing content analysis

systems. In Charles P. Smith (Ed.) in association with John W. Atkinson, David C. McClelland, Joseph Veroff, Motivation and personality: Handbook of thematic content analysis (pp. 515-536). Cambridge: Cambridge University Press.

Snyder-Duch, J., Lombard, M., & Bracken, C. (1996). Learning from our experience: A guidebook for large-scale television content analysis projects.

Society of Motion Picture and Television Engineers & European Broadcasting Union. (1998). Final report: Analyses and results (Task Force for Harmonized Standards for the Exchange of Program Material as Bitstreams.

Sparkman, Richard. (1996). Regional geography, the overlooked sampling variable in advertising content analysis. Journal of Current Issues and Research in Advertising, 18(2), 53-57.

Sperberg-McQueen, C. M., & Burnard, Lou. (1995). The design of the TEI encoding scheme. Computers and the Humanities, 29, 17-39.

Stempel, Guido H. III, & Westley, Bruce H. (Eds.). (1981). Research methods in mass communication. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.

Stevens, S. S. (Ed.). (1951). Handbook of experimental psychology. New York: Wiley

Stevens, S. S. (1951). Mathematics, measurement, and psychophysics. In S. S. Stevens (Ed.), Handbook of experimental psychology, pp. 1-49. New York: John Wiley & Sons, Inc. $$??

Stevenson, Robert L. (1994). Global communication in the twenty-first century. New York: Longman.

Stevenson, Thomas H., & Swayne, Linda E. (1999). The portrayal of African-Americans in business-to-business direct mail: A benchmark study. Journal of Advertising, 28(3), 25-35.

Stolley, Kathy-Shepherd, & Hill, Archie E. (1996). Presentations of the elderly in textbooks on marriage and family. Teaching Sociology, 24, 34-45.

Stone, Philip J. (1997). Thematic text analysis: New agendas for analyzing text content. In Carl W. Roberts (Ed.), Text analysis for the social sciences: Methods for drawing statistical inferences from texts and

transcripts (pp. 35-54). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Stone, Philip J., Dunphy, Dexter C., Smith, Marshall S., & Ogilvie, Daniel M. (1966). The general inquirer: A computer approach to content analysis. Cambridge, MA: The M.I.T. Press.

Straubhaar, Joseph, & LaRose, Robert. (1996). Communications media in the information society. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.

Sweeney, K., & Whissell, Cynthia. (1984). A dictionary of affect in language: 1. Establishment and preliminary validation. Perceptual and Motor Skills, 59, 695-698.

Sutch, Richard. (1975). The treatment received by American slaves: A critical review of the evidence presented in Time on the Cross. Explorations in Economic History, 12, 335-438.

Tak, Jinyoung, Kaid, Lynda Lee, & Lee, Soobum. (1997). A cross-cultural study of political advertising in the United States and Korea. Communication Research, 24, 413-430.

Tannen, Deborah. (1984). Controversational Style: Analyzing Talk Among Friends. Norwood, NJ.: Ablex.

Tardy, Charles H. (1988). Interpersonal interaction coding systems. In Charles H. Tardy (Ed.), A handbook for the study of human communication: Methods and instruments for observing, measuring, and assessing communication processes (pp. 285-300). Norwood, NJ: Ablex Publishing Co.

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim. (1984). Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro, Toplum ve Bilim, 24, Kış. s. 35-67

Thomas, Volker, & Striegel, Phil. (1994-1995). Stress and grief of a perinatal loss: Integrating qualitative and quantitative methods. Omega, 30(4), 299-311.

Thompson, Bruce. (1984). Canonical correlation analysis. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Tinsley, Howard E., & Weiss, David J. (1975). Interrater reliability and agreement of subjective judgments. Journal of Counseling Psychology, 22(4), 358-376.

Toğrul, Fehmi. (1994). Televizyonun sosyal İşlevleri Kapsamında Özel ve resmi Televizyonlar (dört Haftalık Program Akışlarının Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tomer, Christinger. (1992). Information technology standards for libraries. Journal of the American Society for Information Science, 43(8), 566-570.

Tracey, Terence J., & Ray, Philip B. (1984). Stages of successful time-limited counseling: An interactional examination. Journal of Counseling Psychology, 31, 13-27. $$??

Traub, Ross E. (1994). Reliability for the social sciences: Theory and applications. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Urist, Jeffrey. (1977). The Rorschach Test and the assessment of object relations. Journal of Personality Assessment, 41, 3-9.

Urist, Jeffrey, & Shill, Merton. (1982). Validity of the Rorschach Mutuality of Autonomy Scale: A replication using excerpted responses. Journal of Personality Assessment, 46, 450-454.

Valera, Sergi, Guardia, Joan, & Pol, Enric. (1998). A study of the symbolic aspects of space using nonquantitative techniques of analysis. Quality & Quantity, 32, 367-381.

Viney, Linda L. (1981). Content analysis: A research tool for community psychologists. American Journal of Community Psychology, 9(3), 269-281

Voelker, David H., & Orton, Peter Z. (1993). Statistics. Lincoln, NE: Cliffs Notes Incorporated.

Vogt, W. Paul. (1993). Dictionary of statistics and methodology: A nontechnical guide for the social sciences. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Vossen, Piek. (1998). Introduction to EuroWordNet. Computers and the Humanities, 32, 73-89.

Watkins, David, & Akande, Adebowale. (1994). Approaches to learning of Nigerian secondary school children: Emic and etic perspectives. International Journal of Psychology, 29(2), 165-182.

Watkinson, John. (1999). MPEG-2. Oxford: Focal Press.

Watt, James H. Jr., & Welch, Alicia J. (1983). Effects of static and dynamic complexity on children's attention and recall of televised instruction. In Jennings Bryant & Daniel R. Anderson (Eds.), Children's understanding of television: Research on attention and comprehension (pp. 69-102).

Weber, R. P. (1985). Basic content analysis. Beverly Hills: Sage Publications

Weinberger, Marc G., Spotts, Harlan, Campbell, Leland, & Parsons, Amy L. (1995). The use and effect of humor in different advertising media. Journal of Advertising Research, 35(3), 44-56.

Westbrook, Mary T, "Positive affect: A method of content analysis for verbal samples", Journal of Consulting and Clinical Psychology, 44(5), 715-719, 1976.

Weyls, Ryan, *Changing media presentations of adult entertainment,* M.A. thesis, Cleveland State University, Cleveland, OH 2000.

Weyls, Ryan., *Class discussion,* Cleveland State University: Department of Communication, COM 533, 2000.

Whissell, Cynthia M, "A computer program for the objective analysis of style and emotional connotations of prose: Hemingway, Galsworthy, and Faulkner compared", Perceptual and Motor Skills, 79, 815-824, 1994

Whissell, Cynthia, "Objective analysis of text: I. A comparison of adventure and romance novels", Perceptual and Motor Skills, 79, 1567-1570, 1994.

Whissell, Cynthia, "Traditional and emotional stylometric analysis of the songs of Beatles Paul McCartney and John Lennon", Computers and the Humanities, 30, 257-265, 1996.

Whissell, Cynthia, Fournier, Michael, Pelland, Rene, Weir, Deborah, & Makarec, K, *A dictionary of affect in language: IV. Reliability, validity, and applications.* Perceptual and Motor Skills, 62, 875-888, 1992

Williams, Frederick, *Reasoning with statistics*, fourth edition. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1992

Winer, B. J, *Statistical principles in experimental design*, (2nd edition). New York: McGraw-Hill Book Company, 1998

Winter, David G, “The contributions of David McClelland to personality assessment.” Journal of Personality Assessment, 71(2), 129-145, 1998

Yang, Chia-Shing, Moore, David M, “Designing hypermedia systems for instruction”, Journal of Educational Technology Systems, 24(1), 3-30, 1995

Yedes, Janet, “Playful teasing: Kiddin' on the square” Discourse & Society, 7(3), 417-438, 1996.

Young, Michael D, *Cognitive mapping meets semantic networks. Journal of Conflict Resolution*, 40, 395-414, 1996

Yurdürün, Aybüke, *Yayın Tarihimizde Türk Yurdu Dergisi ve Derginin Dil Konulu Makalelerinin İçerik Analizi (1928-1931),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Zebil, Sabire, *Popüler Bir Dizi Filmin İçerik Analizi. Örnek: Bizimkiler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Ünişversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi., 1995.

Ziblatt, D. F, “The adaptation of ex-communist parties to post-communist East Central Europe: A comparative study of the East German and Hungarian ex-communist parties” Communist and Post-Communist Studies, 31(2), 119-137., 1998

Zillmann, Dolf, *Humour and communication: Introduction to symposium.* In Antony J. Chapman & Hugh C. Foot (Eds.), It’s a funny thing, humour, Oxford: Pergamon Press., pp. 291-301, 1977

Zito, George, *Methodology and meanings: Varieties of sociological inquiry,* New York, NY: Praeger Publishers, 1975.

Zollars, Cheryl, “The perils of periodical indexes: Some problems in constructing samples for content analysis and culture indicators research. Communication Research”, 1994, 21(6), 698-716.

Zwick, Rebecca, *Another look at iterrater agreement. Psychological Bulletin,* 103(3), 1988, 374-378.

YARARLANILAN YAYINLAR

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, İstanbul: Metis Yayınları2. Baskı, 1995.

Ardıç, Kaya, *"Liberal Ekol: Klasik Teori"*, *İktisatın Dama Taşları* I, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, 2001.

Arık, Alev, *Psikolojide Bilimsel Yöntem,* İstanbul: İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi Yayını, 1992.

Barker, Rodney, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Ankara: Ümit Yayıncılık, Cilt II, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç,1995.

Barry, Brian, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Ankara: Ümit Yayıncılık, Cilt II, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç,1995.

Berelson, B., *Content Analysis in Comunication Research*, New York: Hafner, 1952.

Bilgin, Nuri, *İçerik Analizi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Bottomore,Tom B., *Toplumbilim*, Ankara: Doğan Yayınevi, 1977.

Bourderon, Roger, *Faşizm İdeoloji ve Uygulamaları*, Ankara: Onur Yayınları, 1989.

Canikoğlu, Meltem, *Liberalizm*, İstanbul: BDS Yayınları, 1996.

Chernick, Marc, Bailey, John, *A Methodology For Democratic Conflict Convention and Early Warning in Latin America*, Gergetown Univeristy Department of Government & UNDP Regional Bureau for Latin American and

the Caribbean, Presented at Workshopheld at Georgetown University, www.undp.org, 2005.

Christenson, Reo M., *Ideologies and Modern Politics*, New York: Mead Company, 1971.

Çulhaoğlu, Metin, *"Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme"*, Praxis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi Yaz-Güz 2003.

Dahl, Robert, *Çağdaş Demokrasiler*, Ankara: Yetkin Yayınları, Yıl Yazmıyor.

Freedom House, *Freedom in the World, Westpot,* CT: Greenwood Pres., Various Years, Aktaran: Stephen Knack, *Does Foreign Aid Promote Democracy?,* www.iris.umd.edu.

Gökçe, Orhan, *İçerik Çözümlemesi, Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi*, Geliştirilmiş, Konya: Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları No: 1, 2. Baskı, 1995.

Göze, Ayferi, *Liberal-Marxiste-Faşist-Sosyal Devlet*, İstanbul: Beta Yayınları, 3. Baskı.

Guess, Raymond, *Eleştirel Teori*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

Harvey, David, *Yeni Emperyalizm,* İstanbul: Everest Yayınları, 2005.

Köker, Levent, *İki Farklı Siyaset,* İstanbul, Vadi Yayınları, 1998.

Krippendorff, Klaus, *Content Analysis (An Introduction to its Methodology)***,** Beverly Hills: Sage Publication, The Sage Comtext Series 1984.

Mardin, Şerif, *İdeoloji***,** İstanbul: İletişim yay., 6. Baskı, 2000.

Mardin, Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

McLellan, David, *İdeoloji*, Ankara: Doruk Yayıncılık, 1999.

Nisbet, Robert, "*Muhafazakârlık",* Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Der: Tom Bottomore- Robert Nisbet, Ankara: Ayraç Yayınları, 1990.

O'Sullivan, Noel, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Cilt II, Ankara: Ümit Yayıncılık, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, 1995.

Özbek, Sinan, *Irkçılık,* İstanbul: Bulut Yayınları, 2003.

Özbek, Sinan, *İdeoloji Kuramları***,** İstanbul: Bulut Yay., 2000.

Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları***,** İstanbul: Sarmal Yayınevi,1999.

Plant, Raymond, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Cilt II, Ankara: Ümit Yayıncılık, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, 1995.

Simon, J., Burstein, P., *Basic Research Methods in Social Sciences*, New York: Random House 3. Edition, 1985.

Sternhall, Zeev, *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Ed. David Miller, 1986.

Sunar, İlkay, *Düşün ve Toplum*, Ankara: Doruk Yayıncılık, Yıl Yazmıyor.

Tavşancıl, Ezel A., Aslan, Esra, *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri***,** İstanbul: Epsilon Yayınları, 2001.

Tekeli, İlhan, İlkin Selim, *"Bir Aydın Hareketi: Kadro",* Toplum ve Bilim, Kış 1984, 24.

Üşür, Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge Kitabevi, 1997.

Yılmaz, Aytekin, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: Vadi Yayınları, 2. Baskı, 2003.